



รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ กระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม เพื่อวางแผนการพัฒนาชุมชน
ตามภูมิสังคมอย่างยั่งยืน กรณีศึกษานันทราชมูล หมู่ที่ 5
ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่

โดย ว่าที่ร้อยตรีภิตติศักดิ์ ลำสอนจิตต์

มีนาคม 2552

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ กระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม เพื่อวางแผนการพัฒนาชุมชน
ตามภูมิสังคมอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาบ้านทรายมูล หมู่ที่ 5
ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่

โดย ว่าที่ร้อยตรีภิกขิต์ศักดิ์ ลำสอนจิตต์

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการ “การบริหารจัดการสนับสนุนทุนวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในการทำวิทยานิพนธ์/ค้นคว้าอิสระของ
นักศึกษาปริญญาโท (CBMAG) ปี 2550”

ชื่อเรื่อง	กระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมเพื่อวางแผนการพัฒนาชุมชนตามภูมิสังคมอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาบ้านทรายมูล หมู่ที่ 5 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่
ชื่อผู้เขียน	ว่าที่ร้อยตรีภคิณีศักดิ์ ลำสอนจิตต์
ชื่อปริญญา	วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน
ประธานกรรมการที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์สมชาย องค์กรประเสริฐ

บทคัดย่อ

การศึกษานี้เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนการพัฒนา ชุมชนตามภูมิสังคมอย่างยั่งยืน และการแปลงแผนเป็นโครงการพัฒนา ดำเนินการและรวบรวมข้อมูลโดย การจัดเวทีชุมชน การทำ Future Search Conference (F.S.C) และ SWOT analysis การอภิปรายกลุ่มย่อย การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม กับกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง (change agents) ที่อาสาเข้าร่วมกระบวนการ จำนวน 25 คน

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้นำครอบครัวในชุมชนทั้งหมด ซึ่งได้ดำเนินการในช่วงต้นกระบวนการ แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านยังไม่เปิดใจให้ข้อมูลทั้งหมด แม้กระนั้นก็ยังได้รับข้อมูลที่ชุมชนไม่เคยตระหนักมาก่อน ทั้งด้านบวกและลบของชุมชน จนอยากให้มีการสำรวจบ่อยๆ และเยาวชนอาสาได้บทเรียนในการมีส่วนร่วมเรียนรู้กับชุมชน เมื่อผ่านกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมมาตามลำดับ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงตลอดจนสมาชิกในชุมชน ต่างมั่นใจในศักยภาพของชุมชนมากขึ้น ว่าชุมชนสามารถเป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลง เพื่อความยั่งยืนตามภูมิสังคมของชุมชนได้ โดยเฉพาะแรงบันดาลใจจากความสำเร็จของชุมชนและผู้นำมีอาชีพบ้านสามขา และตระหนักว่าแท้ที่จริงแล้ว บ้านทรายมูลมีฐานทรัพยากรที่ดีกว่าบ้านที่ได้ดูงานเสียอีก ชุมชนได้วิเคราะห์ห้วงจรแห่งการเกิดหนีจากการประกอบอาชีพทางการเกษตร ว่าอยู่ที่ความไม่รู้ของเกษตรกรในหลายประเด็น ในที่สุดชุมชนได้เห็นชอบแผนและโครงการที่มีการกำหนดตัวผู้รับ ผิดชอบในโครงการ โครงการทั้งหมดประกอบด้วยโครงการที่ชุมชนสามารถทำเองได้ 16 โครงการ โครงการที่ต้องพึ่งพิงงบประมาณและความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอก 14 โครงการ โครงการด้านพัฒนาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งทั้งหมดเป็นโครงการที่ชุมชนดำเนินการเองได้ ได้รับความเห็นชอบด้วยมติเอกฉันท์จากเวทีชุมชนทุกโครงการ ขณะที่โครงการที่ต้องพึ่งพิงภายนอก หากทำสำเร็จ จะเป็นประโยชน์แก่ชุมชนโดยตรงอย่างชัดเจน บางส่วนกลับมีผู้ที่ไม่เห็นด้วยจำนวนหนึ่งเสมอ หลังจากจัดทำแผนและโครงการแล้ว ชุมชนได้ดำเนินโครงการบางโครงการทันที เช่น โครงการขยายแนวกันไฟฟ้า ทั้งนี้เพราะว่าเคยมีดินโคลนไหลท่วมถนนใน

ชุมชนเมื่อมีฝนตกหนัก ทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของแนวคิดพึ่งตนเอง ของผู้นำการเปลี่ยนแปลงและสมาชิกในชุมชน จากการได้เรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนตนเอง

Title	Participatory Learning Process for Geosocial Based Sustainable Development Planning : A Case Study of Sai Moon Village , Samoeng District , Chiang Mai Province
Author	Mr. Kittsak lumsonjitt
Degree of	Master of Science in Geosocial Based Sustainable Development
Advisory Committee Chairperson	Associate Professor Somchai Ongprasert

ABSTRACT

This research was aimed at studying the participatory learning on the establishing of community development plans and the transforming of the plans to working projects. The processes used in the research were community forums for Future Search Conference (F.S.C) and SWOT analysis, focused group discussion, in-depth interview and participatory observation. Twenty-five change agents volunteered in these processes.

The information from interviewing all family leaders in the village which has been done in the early part of the learning process revealed that they were not open-minded and did not give all family information. However, both positive and negative information of the village which had never been recognized before was disclosed. Therefore, the villagers were enthusiastic to make more village censuses. After gradually experiencing the participatory learning and perceiving the aspiration from the success of the leaders and villagers at Sam Kha village, the change agents and villagers were more confident in the potential of their community in conducting its positive changes. They also recognized that the natural resource-base of their village was even better than Sam Kha village. After that, they had concluded that the debt from farming resulted from lacking knowledge in several aspects. Finally, the community approved the plans and working projects that had responsible persons. These projects composed of sixteen tasks run by the community and the other fourteen needed external supports. All projects on development and conservation of natural resources and environment which can be run by the community were accepted while there was some con in some projects required external support. After finishing the establishing of the plans and projects, some projects had been immediately

implemented, e.g., the expanding of forest fire brake. This reflected the development of self-reliant manner among the change agents and villagers from the participatory learning.

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์สมชาย องค์กรประเสริฐ ประธานกรรมการที่ปรึกษาครูผู้ซึ่งประสิทธิ์ประสาทวิชา และจุดประกายทางความคิดด้านเศรษฐกิจพอเพียง เสียสละแม้แต่เวลาส่วนตัวเพื่อให้คำปรึกษา ให้ศิษย์ได้รู้และเข้าใจเพื่อไปให้ถึงฝั่งฝันที่วางไว้

ขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร.สมคิด แก้วทิพย์ กรรมการที่ปรึกษา ครูผู้ซึ่งสอนและเปิดโอกาสให้ได้เรียนรู้การทำงานวิจัยด้านสังคม อันนำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม และเป็นการเพิ่มพลังทางปัญญา

ขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร.รัตนา โพธิ์สุวรรณ กรรมการที่ปรึกษา ครูผู้ซึ่งมีความปรารถนาดีให้แก่ศิษย์ ได้กรุณาให้คำแนะนำในการวางแผนการดำเนินงานวิจัยการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล จนกระทั่งงานวิจัยสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ขอขอบพระคุณ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาคฝ่ายวิจัยท้องถิ่น โครงการCBMAG ซึ่งนำโดยรองศาสตราจารย์ ศุภศักดิ์ ลิ้มปิติ รองศาสตราจารย์ ดร.อาวรณ์ โอภาสพัฒนกิจ และทีมงาน ที่นอกจากจะให้ทุนสนับสนุนการวิจัยแล้ว ยังเสียสละเวลา ให้ความรู้อันเป็นประโยชน์ ซึ่งสามารถนำไปใช้ได้จริง ทำให้เห็นภาพการวิจัยท้องถิ่นที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ส่งผลให้การดำเนินงานวิจัย สามารถบรรลุได้ตามแผนที่ได้ตั้งไว้

ขอขอบพระคุณในความรัก ความเอื้ออาทร ความร่วมมือร่วมใจของพี่น้องบ้านทรายมูล อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ที่เปิดโอกาสให้ได้ร่วมศึกษาวิจัยชุมชนไปพร้อมกัน และเป็นจุดเริ่มต้นที่ชุมชน ได้มีโอกาสทำวิจัยในชุมชนของตนเอง เพื่อเป็นการต่อยอดและนำไปสู่การพัฒนาในด้านต่างๆ ที่ตรงจุดและตรงกับความต้องการของคนในชุมชน

และที่ลืมไม่ได้เลย ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณบิดามารดา ที่ได้อบรมสั่งสอนลูกให้เป็นคนดีและใฝ่ในการศึกษา ขอขอบคุณพี่น้องผองเพื่อนที่ไม่ได้กล่าวนาม แต่หลายคนมีส่วนช่วยผลักดันงานให้เคลื่อนต่อไปได้ ท้ายสุดหากงานวิจัยเรื่องนี้ข้อท้วงติง ข้าพเจ้าพร้อมน้อมรับที่จะนำไปแก้ไข และอาจจะนำไปต่อยอด เพื่อหาคำตอบในการศึกษาที่สูงขึ้นต่อไป

กิตติศักดิ์ ลำสอนจิตต์

ธันวาคม 2551

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อ	(3)
ABSTRACT	(5)
กิตติกรรมประกาศ	(7)
สารบัญ	(8)
สารบัญตาราง	(11)
สารบัญภาพ	(13)
สารบัญภาพผนวก	(14)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมา	1
คำถามงานวิจัย	3
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	3
นิยามศัพท์ปฏิบัติการ	4
ระยะเวลาในการทำวิจัย	6
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	7
กระบวนการเรียนรู้	8
กรอบแนวคิดกระบวนการเรียนรู้	8
ขั้นตอนการเรียนรู้	9
ช่องทางของกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์	10
เงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้	10
กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน	13
การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม	14
แนวคิด ทฤษฎีและกระบวนการมีส่วนร่วม	15
การมีส่วนร่วม	17
ผลดีต่อการบริหารจัดการเครือข่าย	17
หลักการมีส่วนร่วม	18
ความหมาย ความสำคัญและกระบวนการจัดทำแผนชุมชน	18

แผนแม่บทชุมชน	19
ความหมายของแผนแม่บทชุมชน	20
หลักปรัชญาวิจัย	20
กระบวนการทัศน์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ สู่ความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศ	25
ยุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนา	28
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	35
กรอบแนวคิดในการวิจัย	46
บทที่ 3 วิธีการวิจัย	47
สถานที่ดำเนินการวิจัย	47
ประชากร	47
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	47
วิธีการเก็บและรวบรวมข้อมูล	48
การวิเคราะห์ข้อมูล	48
บทที่ 4 ผลการวิจัยและวิจารณ์	53
ตอนที่ 1 บริบทชุมชนบ้านทรายมูล	53
ตอนที่ 2 บทเรียนและกระบวนการจัดทำแผนชุมชนเดิม	81
ตอนที่ 3 กระบวนการจัดทำแผนชุมชน ภายใต้การมีส่วนร่วมของชุมชน	82
ตอนที่ 4 การแปลงแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูลไปสู่การปฏิบัติ	100
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	113
สรุปผลการวิจัย	113
อภิปรายผล	116
ข้อเสนอแนะ	119
ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป	120
บรรณานุกรม	121
ภาคผนวก	123

หน้า

ภาคผนวก ก ประมวลภาพงานวิจัย	124
ภาคผนวก ข รายชื่อทีมนักวิจัยในโครงการฯ	138
ภาคผนวก ค ผลการทำประชาพิจารณ์ แผนการพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล	141
ภาคผนวก ง แบบสัมภาษณ์บ้านทรายมูล	145
ภาคผนวก จ ประวัติผู้วิจัย	156

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า	
1	เปรียบเทียบแผนชุมชนพึ่งตนเองตามธรรมชาติและแผนงานตามคำสั่งของรัฐ	22
2	สรุปวิธีการและระยะเวลาการดำเนินการกิจกรรมต่างๆในงานวิจัย	50
3	ประชากรบ้านทรายมูล	56
4	การถือครองที่ดินประเภทต่างๆของผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรในบ้านทรายมูล	59
5	การถือครองที่ดินของอาชีพอื่นๆ	61
6	ประเภทของเอกสารสิทธิ์ จำนวนครอบครั้วที่ถือครอง การติดจำนอง และการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ไร่ พื้นที่ทั้งหมด 175-1-00 ไร่	62
7	ประเภทของเอกสารสิทธิ์ จำนวนครอบครั้วที่ถือครอง การติดจำนอง และการใช้ประโยชน์ในพื้นที่นา พื้นที่ทั้งหมด 170-1-47 ไร่	63
8	ประเภทของเอกสารสิทธิ์ จำนวนครอบครั้วที่ถือครอง การติดจำนอง และการใช้ประโยชน์ในพื้นที่สวน พื้นที่ทั้งหมด 165-2-60 ไร่	64
9	ประเภทของเอกสารสิทธิ์ จำนวนครอบครั้วที่ถือครอง การติดจำนอง พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่ทั้งหมด 89-1-80 ไร่	65
10	สังหาริมทรัพย์ของผู้ให้ข้อมูลบ้านทรายมูล	66
11	จำนวนเงินฝากและสถาบันการเงินที่ฝาก	68
12	รายได้นอกภาคการเกษตรและในภาคการเกษตร	69
13	รายได้เงินสดต่อครั้วเรือนต่อปี	70
14	ค่าใช้จ่ายในด้านอาหาร ยารักษาโรค ของใช้สิ้นเปลืองและค่าใช้จ่ายที่มีความ จำเป็นน้อย	71
15	ค่าใช้จ่ายในด้านปัจจัยการผลิตและแรงงาน	72
16	ค่าใช้จ่ายในด้านการศึกษาของเด็กและเยาวชนบ้านทรายมูล	73
17	ค่าใช้จ่ายในด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ของใช้ในครั้วเรือนและในบ้าน	74
18	ยอดเงินกู้และยอดเงินค้างชำระของผู้ให้ข้อมูลจากแหล่งทุนต่างๆ	75
19	ทัศนคติของผู้ให้ข้อมูลด้านสังคม วัฒนธรรมและการศึกษา	76
20	ทัศนคติของผู้ให้ข้อมูลด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	78

	หน้า
21 ความรู้ความเชี่ยวชาญพื้นบ้าน	80
22 แผนด้านโครงสร้างพื้นฐาน	97
23 แผนด้านเศรษฐกิจ	98
24 แผนด้านสังคม วัฒนธรรมและการศึกษา	99
25 แผนด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	100
26 โครงการด้านโครงสร้างพื้นฐาน	102
27 โครงการด้านเศรษฐกิจ	102
28 โครงการด้านสังคม วัฒนธรรมและการศึกษา	103
29 โครงการด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	103
30 เปรียบเทียบแผนแม่บทชุมชนและแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล	115

สารบัญภาพ

ภาพ	หน้า
1 ลำดับขั้นตอนการจัดทำแผนชุมชนตำบลน้ำเกีฮ่วน	43
2 กรอบแนวคิดในการวิจัย	46
3 ลักษณะภูมิประเทศบ้านทรายมูล	55
4 พีรามิดประชากรบ้านทรายมูล ปี 2550	58
5 แผนการพัฒนาซึ่งถูกสั่งการมาจากด้านบน (top down)	83
6 แผนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ของบ้านทรายมูล มีการสอดคล้องสัมพันธ์กัน	87
7 วงจรการเกิดหนี้จากการประกอบอาชีพทางการเกษตร ของเกษตรกรบ้านทรายมูล จากการประมวลในเวทีชุมชน	90

สารบัญภาพผนวก

ภาพผนวก	หน้า
1 การประชุมชี้แจงสร้างความเข้าใจ ในการทำแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล	125
2 การประชุมทีมวิจัยและกลุ่มผู้นำ บ้านทรายมูล	125
3 การเสวนาระหว่างผู้นำบ้านสามขาและผู้นำบ้านทรายมูล	126
4 การศึกษาบริบทชุมชนบ้านสามขา ของผู้นำบ้านทรายมูล	126
5 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงบ้านทรายมูลและบ้านสามขา	127
6 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงบ้านทรายมูลร่วมกันถอดบทเรียน จากการศึกษาดูงานบ้านสามขา และข้อมูลซึ่งได้จากการสัมภาษณ์ภายในชุมชนของตนเอง	127
7 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงบ้านทรายมูลร่วมกันถอดบทเรียน จากการศึกษาดูงานบ้านสามขา และข้อมูลซึ่งได้จากการสัมภาษณ์ภายในชุมชนของตนเอง	128
8 การระดมความคิดเห็นของผู้นำการเปลี่ยนแปลง ก่อนที่จะได้แผน	128
9 ผู้การเปลี่ยนแปลงแต่ละคนทำการเขียนแผนพัฒนาที่ตนเองอยากเห็น	129
10 แผนพัฒนาที่ผู้นำแต่ละคนเสนอ โดยนำไปคิดไว้ตามหมวดหมู่	129
11 แผนพัฒนาที่ผ่านการยกร่างโดยผู้นำชุมชนบ้านทรายมูล	130
12 บรรยายการทำความเข้าใจแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล	130
13 บรรยายการทำความเข้าใจแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล	131
14 บรรยายการทำความเข้าใจแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล	131
15 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงร่วมกันฝึกปฏิบัติ การเขียนและการจัดทำโครงการ	132
16 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงร่วมกันฝึกปฏิบัติ การเขียนและการจัดทำโครงการ	132
17 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงร่วมกันเขียนโครงการพัฒนาในด้านโครงสร้างพื้นฐานเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การศึกษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	133
18 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงร่วมกันเขียนโครงการพัฒนาในด้านโครงสร้างพื้นฐาน เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การศึกษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	133
19 การเตรียมสถานที่เพื่อปิดโครงการวิจัยและการบวชป่า	134
20 บรรยายการผู้เข้าร่วมงาน	134
21 พิธีกรรมทางศาสนาเพื่อความเป็นสิริมงคล	135
22 คณะอาจารย์จากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ เจ้าหน้าที่โครงการชุด CBMAG เจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝัาวิจัยเพื่อท้องถิ่น ตลอดจนทั้งนักเรียนนักศึกษาเข้าร่วมงาน	135

23	การเสวนา “จากแผนชุมชนสู่โครงการพัฒนาบ้านทรายมูล...ปิดเพื่อเปิด”	136
24	การเสวนา “จากแผนชุมชนสู่โครงการพัฒนาบ้านทรายมูล...ปิดเพื่อเปิด”	136
25	การเสวนา “จากแผนชุมชนสู่โครงการพัฒนาบ้านทรายมูล...ปิดเพื่อเปิด”	137
26	การเสวนา “จากแผนชุมชนสู่โครงการพัฒนาบ้านทรายมูล...ปิดเพื่อเปิด”	137

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมา

แนวทางการพัฒนาประเทศภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549) ได้กำหนดยุทธศาสตร์การจัดการเชิงพื้นที่ในมิติใหม่ ด้วยการพัฒนาระบบการชุมชนเข้มแข็งให้เกิดพลังของคนในชุมชน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบในการพัฒนา แก้ไขปัญหา และสามารถดำรงชีวิตเป็นรากฐานที่มั่นคงของสังคม โดยการสนับสนุนให้ชุมชนจัดทำแผนพัฒนาชุมชนอย่างมีส่วนร่วม โดยนำปัญหามาวิเคราะห์กำหนดกิจกรรม และดำเนินงานตามความสามารถของชุมชน โดยพึ่งพาทรัพยากรที่มีอยู่เป็นหลัก ภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคม จึงต้องมุ่งเสริมสร้างความสามารถในการจัดการปัญหาของชุมชนโดยชุมชนและเพื่อชุมชน ใช้ทุนทางสังคมทุนทางวัฒนธรรมทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นศักยภาพของชุมชน มาสร้างกระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชนร่วมกัน โดยการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนเพื่อใช้เป็นแนวทางการพัฒนาและแก้ไขปัญหา ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างชุมชนที่เข้มแข็ง ดังแนวคิดของเสรี พงศ์พิส (2549) ที่ว่า การทำแผนพัฒนาชุมชนเพื่อความเข้มแข็งของชุมชน มีหลักการสำคัญคือใช้พื้นที่เป็นตัวตั้ง ชุมชนเป็นศูนย์กลางชาวบ้านเป็นเจ้าของ ทำการพัฒนาให้เป็นไปตามความต้องการของชุมชน มากกว่าการตอบสนองวัตถุประสงค์ของหน่วยงานภายนอก ร่วมกันคิดร่วมกำหนดแนวทาง และกิจกรรมการพัฒนาของชุมชน โดยยึดหลักการพึ่งพาตนเอง คำนึงถึงศักยภาพ ทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นเป็นหลัก เป็นกระบวนการหรือชุดกิจกรรมในชุมชนที่มีลำดับขั้นตอนที่จะสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดและแนวทางในการส่งเสริมให้ประชาชน กลุ่มองค์กรชุมชนและชุมชน มีศักยภาพและความสามารถในการจัดการแก้ไขปัญหา และดำเนินกิจกรรมชุมชนที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนมีความสามารถที่จะค้นหาศักยภาพ รับรู้ปัญหาและร่วมดำเนินการแก้ไขปัญหาพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง ในขณะเดียวกันก็เป็นตัวบ่งชี้ถึงความเข้มแข็งของชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชนหนึ่งไม่ได้อยู่ที่ชุมชนนั้น มีความสามารถที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ผลดี หรืออยู่ที่ชุมชนนั้นไม่มีปัญหาใดอยู่เลย หากอยู่ที่ว่าชุมชนนั้นมีกระบวนการชุมชน ที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนมีความสามารถที่จะค้นหาศักยภาพและรับรู้ปัญหา และร่วมทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อแก้ปัญหา และเพื่อเสริมสร้างศักยภาพการพัฒนาที่มีอยู่ให้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เพื่อผลการพัฒนาที่ยั่งยืนมูลนิธิพัฒนาไท (2550:ระบบออนไลน์)

สังคมวันนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปจากการอยู่แบบยังชีพ จากสังคมแบ่งปันแลกเปลี่ยน มาสู่สังคมที่ใช้เงินซื้อขายข้าวของเครื่องใช้และค่าบริการ ซึ่งมาจากการจัดการสังคมยุคใหม่ ชีวิตเริ่ม

สับสนวุ่นวาย หลายคนไม่สามารถปรับตัวได้ ชุมชนจะเข้มแข็งได้ต้องเข้มแข็งทางความคิด วันนี้สังคมถูกกระแสที่สร้างความอ่อนแอโถมใส่ทุกวัน ปัญหาที่ต้องแก้คือความอ่อนแอทางความคิดของผู้คนในชุมชน ชุมชนพึ่งพาตนเองไม่ได้ ไม่สามารถจัดการชีวิตอย่างเป็นตัวของตัวเองได้ทำงานได้ผลผลิตก็ยกให้พ่อค้า การศึกษายกให้ครู สุขภาพยกให้หมอ ทรัพยากรธรรมชาติยกให้ข้าราชการ หรือเอ็นจีโอ ชีวิตยกให้โชคชะตา สมัยก่อนชุมชนอยู่รอดได้ด้วยทุน 3 ทุนหลักคือ ทุนทรัพยากร ทุนทางปัญญาและทุนทางสังคม ชุมชนวันนี้ละเลยทั้งสามทุนใช้ทรัพยากรไปจนเกือบหมด ชุมชนเข้มแข็งไม่ใช่ชุมชนที่มีทรัพยากรมาก ดินอุดมสมบูรณ์ มีป่า มีแร่ธาตุ ชุมชนที่เรียนรู้และจัดการชีวิตด้วยความรู้ แม้ไม่มีทรัพยากรมากก็จะมีมาก แม้ไม่มีเงินก็จะมีเงิน ใช้ไม่มีวันหมดเพราะรู้จักออม รู้จักสร้างระบบสวัสดิการทำให้ชีวิตมั่นคง กระบวนการเรียนรู้ทำให้ชุมชนค้นพบแนวทางในการพึ่งตนเอง โดยไม่นั่งรอความช่วยเหลือจากรัฐหรือภายนอก และเป็นการจัดการชีวิตชุมชนแบบใหม่ แตกต่างจากแบบเดิมคือแบบแรกจากการถ่ายทอดของบรรพบุรุษผ่านประเพณี วิถีชุมชนและภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่น แบบที่สองเป็นแบบที่ผู้มีอำนาจรัฐ ทั้งรัฐและทุนจากภายนอกเข้าไปครอบงำวิถีชุมชน การทำแผนแม่บทชุมชน โดยการมีส่วนร่วมจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ทางหนึ่งที่ต้องใช้เวลา ไม่ใช่เพียงการเขียนโครงการ ไม่ใช่การให้ผู้นำสองสามคนมาร่วมกันวางแผนงานเพื่อของบประมาณ แต่เป็นการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการค้นหาข้อมูล ค้นหาทุน และร่วมกันทำแผนและวิจักษ์แผน ในการทำแผนแม่บทชุมชนนั้น ด้วยระหว่างการดำเนินการนั้นก่อให้เกิดการเรียนรู้ การเรียนรู้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง การพัฒนาจึงเกิดขึ้นตั้งแต่ระหว่างการทำแผน การทำแผนแม่บทชุมชนมีเป้าหมายที่การพึ่งตนเองของชุมชน เพราะถ้ามีแผนอันเป็นยุทธศาสตร์ของชุมชนที่ดี ชุมชนย่อมมีความเชื่อมั่นในแผนนั้น หากมีกิจกรรมที่ต้องการลงทุน ชุมชนที่ทำแผนดี ย่อมกล้าที่จะลงทุน ถ้าหากมีงบประมาณจากรัฐหรือภายนอกมา ก็ถือว่าเป็นการเสริมหรือเติมเต็ม ทำให้งานดำเนินไปได้สะดวกและเร็วขึ้น แผนแม่บทชุมชน ข้อมูลชุมชน จึงเป็นเรื่องของการฝึกคนให้คิด และเกิดจิตสำนึกอันนำไปสู่การเปลี่ยนพฤติกรรม สามารถแก้วิกฤตของตนเองได้ นำไปสู่ผลลัพธ์สำคัญคือ การสร้างระบบชีวิต ระบบเศรษฐกิจและสังคมให้ชุมชนนั่นเอง จากการที่ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าไปปฏิบัติงาน ในพื้นที่บ้านทรายมูลหมู่ที่ 5 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพื้นที่รับผิดชอบด้านการบริการวิชาการและส่งเสริมอาชีพ ของศูนย์พัฒนาโครงการหลวงปางดะ พบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพด้านการเกษตร และข้อมูลจากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับผู้นำชุมชน ตลอดทั้งชาวบ้านในหมู่บ้าน ทำให้ทราบว่าการพัฒนาจากหน่วยงานภาครัฐที่ผ่านมา มักมุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาด้านสาธารณูปโภคเป็นหลัก อาทิเช่นการทำถนนคอนกรีตเข้าตรอกซอยต่างๆ การทำร่องระบายน้ำ การขยายเขตไฟฟ้าเป็นต้น ซึ่งจริงๆ แล้วปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่มีหลายด้าน และบางปัญหาก็คือเป็นปัญหาที่มีความสำคัญ แต่ยังไม่ได้รับการแก้ไข ฉะนั้นจึงเกิดคำถามขึ้นว่า หมู่บ้านจะมีการวางแผนพัฒนาชุมชน เพื่อให้ปัญหาได้รับ

การแก้ไขตรงตามความต้องการ และมีความสอดคล้องกับภูมิสังคมของชุมชนตนเองอย่างยั่งยืนได้อย่างไร

คำถามงานวิจัย

หมู่บ้านทรายมูล ต.สะเมิงใต้ อ.สะเมิง จ.เชียงใหม่ จะมีการวางแผนพัฒนาชุมชน เพื่อให้ปัญหาได้รับการแก้ไขตรงตามความต้องการ และมีความสอดคล้องกับภูมิสังคมของชุมชนตนเองอย่างยั่งยืนได้อย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม ในการจัดทำแผนการพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล ตามภูมิสังคมอย่างยั่งยืน
2. เพื่อศึกษาการแปลงแผนการพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล ให้กลายเป็นโครงการพัฒนา ด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การศึกษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. นักศึกษา อาจารย์ที่ปรึกษาได้เรียนรู้และพัฒนาทักษะการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
2. ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม ในการจัดทำแผนการพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูลตามภูมิสังคมอย่างยั่งยืน
3. ชุมชนได้แผนแม่บทที่เกิดขึ้นจากกระบวนการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน และสอดคล้องกับความต้องการและภูมิสังคมของบ้านทรายมูล
4. ชุมชนสามารถปรับแผนการพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล ให้กลายเป็นโครงการพัฒนา ด้าน เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การศึกษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การถ่ายทอดความรู้ที่ทำให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และกำหนดออกแบบกิจกรรมในการพัฒนา กระบวนการเรียนรู้จะเป็นความรู้ในการดำรงชีวิต โดยใช้ภาษาที่เข้าใจของชุมชน โดยชุมชนเป็นทั้งผู้เรียนรู้และเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้อย่างไม่เป็นทางการ

กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง การเข้ามามีส่วนร่วม เสนอแนะปัญหาที่สำคัญของชุมชนร่วมตัดสินใจ เพื่อร่วมกันวางแผนทางแก้ไขปัญหา และดำเนินการแก้ไขปัญหาร่วมกัน ตลอดทั้งติดตามตรวจสอบผล การดำเนินการแก้ไขปัญหของชุมชนเอง

แผนพัฒนาชุมชน หมายถึง แผนที่ชุมชนได้ร่วมกันกำหนดขึ้น โดยเป็นผลสืบเนื่องมาจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน การจัดเวทีชุมชน การศึกษาฐาน ตลอดจนทั้งข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์รายครอบครัว

ภูมิสังคม หมายถึง ลักษณะภูมิประเทศ ดิน น้ำ อากาศ และจารีตขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ที่ผสมผสานสอดคล้องต่อการดำรงชีวิต

ความยั่งยืน หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพัฒนาให้ดีขึ้น เป็นกระบวนการดำรงชีวิตที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม ชุมชน และสิ่งแวดล้อม มีจิตสำนึกบนพื้นฐานความรู้ และคุณธรรม

ชุมชน หมายถึง ประชาชนในชุมชนบ้านทรายมูล หมู่ 5 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่

รายได้ หมายถึง รายได้ที่เป็นเงินสด จากการประกอบอาชีพที่สุจริต เช่น เงินเดือน ค่าจ้าง การขายผลผลิตทางการเกษตร และนอกภาคการเกษตร และรวมถึงภาคการให้บริการ

รายจ่าย หมายถึง รายจ่ายเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายการผลิตและแรงงาน ค่าอาหารและยารักษาโรค ค่าของใช้สิ้นเปลือง ค่าใช้จ่ายในการศึกษาของบุตร ค่าใช้จ่ายทางสังคม ค่าสิ่งอำนวยความสะดวกของใช้ในครัวเรือนและในบ้าน รวมถึงค่าใช้จ่ายที่มีความจำเป็นน้อย

หนี้สิน หมายถึง หนี้สินที่เป็นตัวเงินที่ราษฎรบ้านทรายมูล ได้กู้ยืมจากบุคคลอื่นจากกองทุนชุมชน สถาบันการเงินและที่ไม่ใช่สถาบันการเงิน เพื่อนำมาลงทุนในการประกอบอาชีพทั้งภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตร และนำมาใช้จ่ายภายในครัวเรือน รวมถึงการเช่าซื้อ ผ่อนชำระสินค้ากับบริษัทเอกชน

ที่ดินทำกิน หมายถึง ที่ดินที่เป็น โฉนดที่ดิน น.ส.3 น.ส.3ก สปก. สทก. ใบจอง รวมถึงที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ใดๆ ของราษฎรบ้านทรายมูล

ทรัพย์สิน หมายถึง ทรัพย์สินที่เป็นสังหาริมทรัพย์ เงินฝากที่ฝากไว้กับสถาบันการเงิน และที่ไม่ใช่สถาบันการเงิน รวมถึงสัตว์เลี้ยงที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ เช่น วัว ควาย หมู เป็ด ไก่ เป็นต้น

บริบทชุมชน หมายถึง สภาพเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การศึกษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านทรายมูล

แผนแม่บทชุมชน หมายถึง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ที่ชุมชนร่วมกันพัฒนาขึ้น โดยกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เข้าใจศักยภาพ ที่เป็นทุนที่แท้จริงของตนเองและพบแนวทางในการพัฒนาทุนดังกล่าวไปสู่การพึ่งตนเอง

เวทีการเรียนรู้ หมายถึง การจัดให้เกิดการเรียนรู้ในลักษณะต่างๆ ทั้งทางการและไม่เป็นทางการ ทั้งแบบประชาคม การประชุมที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน ที่วัด หรือการพบปะพูดคุยกันเพื่อทำข้อมูล ในประเด็นที่ทำอยู่

นักวิจัยชุมชน หมายถึง คนในหมู่บ้านที่ได้รับการคัดเลือก หรืออาสาเข้ามาช่วยกันทำการสำรวจวิจัยข้อมูลของชุมชนหมู่บ้านของตนเอง เพื่อนำไปสู่การทำแผนพัฒนาของชุมชน

แผนด้านโครงสร้างพื้นฐาน หมายถึง แผนซึ่งได้จากการทำประชาพิจารณ์บ้านทรายมูล ซึ่งประกอบด้วย การสร้างสะพานคอนกรีตข้ามน้ำแม่สะเมิง การทำถนนเข้าพื้นที่ทำการเกษตร การสร้างถังเก็บน้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค การสร้างคลองส่งน้ำเข้าพื้นที่ทำการเกษตร การสร้างรางระบายน้ำภายในชุมชน การขุดลอกลำน้ำแม่สะเมิง (เฉพาะเขตบ้านทรายมูล) การขยายไฟฟ้าเพื่อการเกษตร การสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตร(ห้วยนางเลียบ)และฝายกั้นน้ำแม่สะเมิง

แผนด้านเศรษฐกิจ หมายถึง แผนซึ่งได้จากการทำประชาพิจารณ์บ้านทรายมูล ซึ่งประกอบด้วย การขอเอกสารสิทธิ์ในพื้นที่ทำการเกษตร การจัดทำบัญชีครัวเรือน การจัดตั้งกองทุนเพื่อการเกษตร การปลูกพืชประกันราคา การส่งเสริมการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ (เกษตรพอเพียง) จัดตั้งวิสาหกิจชุมชน การสร้างโรงผลิตปุ๋ยอินทรีย์

แผนด้านสังคม วัฒนธรรมและการศึกษา หมายถึง แผนซึ่งได้จากการทำประชาพิจารณ์บ้านทรายมูล ซึ่งประกอบด้วย การสอนการแสดงพื้นบ้านให้แก่เยาวชนภายในหมู่บ้าน การรวบรวมความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรภายในหมู่บ้าน การส่งเสริมการท่องเที่ยวภายในหมู่บ้าน การฟื้นฟูขนบธรรมเนียม ประเพณีท้องถิ่น เช่นการแต่งกาย การห่มผ้า ผีเสื้อบ้าน การจัดหาทุนการศึกษาให้แก่เยาวชนและ นักเรียนภายในหมู่บ้าน การส่งเสริมเยาวชนด้านธรรมะ เช่น การฟังเทศน์ในวันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมศาสนาวันอาทิตย์ เป็นต้น

แผนด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง แผนซึ่งได้จากการทำประชาพิจารณ์บ้านทรายมูล ได้แก่แผนการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติภายในหมู่บ้าน ซึ่ง

ประกอบด้วย การทำแนวกันไฟ การสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น (ฝายแม้ว) การปลูกป่าต้นน้ำลำธาร การบวขป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การแบ่งแนวเขตป่า (โซน A B C) การทำสัตยาบรรณการอนุรักษ์ป่าภายในหมู่บ้าน การกำหนดเขตอนุรักษ์สัตว์น้ำภายในหมู่บ้าน

เกษตรกร หมายถึง เกษตรกรบ้านทรายมูลผู้ซึ่งประกอบอาชีพทำนา ทำสวนและทำไร่

ผู้ประกอบการอื่นๆ หมายถึง ผู้ซึ่งอาศัยอยู่ที่บ้านทรายมูล โดยประกอบอาชีพรับจ้าง รับราชการและค้าขาย

ระยะเวลาในการทำวิจัย

การวิจัยใช้เวลาทั้งหมด 16 เดือน เริ่มดำเนินการวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2550 - 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2551

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษากระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมเพื่อวางแผนการพัฒนาชุมชนตามภูมิสังคมอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาบ้านทรายมูล หมู่ที่ 5 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสาร แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางประกอบการศึกษาดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้
2. กรอบแนวคิดกระบวนการเรียนรู้
3. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน
4. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม
5. แนวคิด ทฤษฎีและกระบวนการมีส่วนร่วม
6. การมีส่วนร่วม
7. ความหมาย ความสำคัญและกระบวนการจัดทำแผนชุมชน
8. แผนแม่บทชุมชน
9. การผลักดันแผนให้เป็นจริง
10. ขั้นตอนการทำแผนแม่บทชุมชน
11. การแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ
12. การนำแนวคิดของโครงการบูรณาการแผนชุมชนฯ ไปสู่การปฏิบัติ
13. กระบวนทัศน์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ สู่ความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ

และสังคมของประเทศ

14. ยุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนา
15. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กระบวนการเรียนรู้

เสรี พงศ์พิศ (2549:126) กล่าวว่า การเรียนรู้คือการหาข้อมูล การเก็บข้อมูล การสำรวจข้อมูล รวบรวมแล้ววิเคราะห์และสังเคราะห์ให้เป็น ก็จะทำให้เกิดความรู้ ความรู้อาจจะมีลักษณะเฉพาะเป็นเรื่องราว อย่างๆ อาจจะเป็นเพียงความรู้ทางแนวคิด ทฤษฎี อาจจะเป็นความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด ถ้าหากเชื่อมโยงกับความรู้อื่นๆ มีการบูรณาการและนำไปสู่การปฏิบัติจนเห็นผลดีกับชีวิต ความรู้ก็จะกลายเป็นปัญญา มีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิตของตนเองและของสังคม

กรอบแนวคิดกระบวนการเรียนรู้

อรรถิ งามวิทยาพงศ์ (2549:109-121) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ คือ กลไกสำคัญที่สุดซึ่งมนุษย์ใช้ในการปรับตัว เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมรอบตัว ที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคมระดับต่างๆ ไม่ว่าครอบครัว กลุ่ม องค์กร ชุมชน ประเทศและระบบนิเวศ การที่มนุษย์มีศักยภาพความสามารถทางสมองมากกว่าสัตว์โลกทั่วไป การปรับตัวโดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ จึงมิได้จำกัดอยู่เพียงด้านกายภาพ ตามสัญชาตญาณทางธรรมชาติ คือการกินอยู่ สืบเผ่าพันธุ์ และเอาตัวรอดจากภัยคุกคามต่างๆ เท่านั้น หากครอบคลุมถึงกระบวนการเรียนรู้ เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับความรู้สึนึกคิด จิตใจ อุดมคติ ฯลฯ ของสังคมระดับต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยสติปัญญา ความสามารถจินตนาการ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติด้วย

กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นทั้งกลไก การถ่ายทอดหรือผลิตซ้ำเพื่อดำรงรักษาสังคมไว้ เช่นเดียวกับที่เป็นกระบวนการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์เพื่อปรับตัวกับสังคม ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่ง (พลวัต/อนิจจัง) อยู่ตลอดเวลาด้วย บริบทหรือสิ่งแวดล้อมระดับต่างๆ รอบตัวปัจเจกบุคคลจึงมีอิทธิพลโดยตรง ทั้งด้านการผลิตซ้ำสังคมและการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ขึ้นกับคุณลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ และระดับปฏิสัมพันธ์ในกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ กับสภาพแวดล้อมนั้น อย่างไรก็ตามหากกล่าวในแง่ของข้อเท็จจริงแล้ว กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ จะต้องมุ่งที่จะกระตุ้นและส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่มากกว่าการผลิตซ้ำสังคม โดยอาจถือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการ ที่จะนำศักยภาพด้านจินตนาการที่มีอยู่เฉพาะในมนุษย์เท่านั้น ให้ปรากฏออกมาหรือ “ผุดบังเกิด” ขึ้น เพราะหากศึกษาวิวัฒนาการของอารยธรรมมนุษยชาติแล้ว เราจะพบว่าความก้าวหน้าทุกด้านทุกระดับ (กาย จิต สังคม ปัญญา) ล้วนเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ ที่ทำให้จินตนาการของมนุษย์ได้รับการกระตุ้นให้เกิดขึ้น มีโอกาสแสดงออก และคัดแปลงไปเป็นความคิดเชิงสร้างสรรค์ ที่นำไปสู่นวัตกรรมใหม่ในทุกด้านทุก

ระดับ มิใช่เฉพาะด้านวัฒนธรรม แต่ครอบคลุมไปถึงนามธรรม อันเกี่ยวข้องไปถึงโลกทัศน์ อุดมคติ ศาสนธรรม จิตวิญญาณ ฯลฯ ด้วยอย่างสำคัญ และแน่นอนที่สุดคือศักยภาพและความสามารถของมนุษย์ ในกระบวนการการเรียนรู้นั้นได้พัฒนาให้เพิ่มมากขึ้นด้วยอย่างสำคัญ ทั้งด้านกาย จิต สังคม จิตวิญญาณ

ขั้นตอนการเรียนรู้

การเรียนรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการ มีการสั่งสมและประมวล พัฒนาข้อมูล หรือชุดประสบการณ์ ที่ตนเองประสบมาโดยทางต่างๆอยู่ตลอดเวลา มิใช่เกิดขึ้นโดยฉับพลันทันทีทันใด หากกล่าวโดยสรุปกระบวนการหรือขั้นตอนของการประมวลข้อมูล ความรู้ ของบุคคลเพื่อพัฒนาขึ้น เป็นการเรียนรู้ในทางสร้างสรรค์ใหม่ดังกล่าวมาแล้วคือ

1. การรับรู้ (reception) หมายถึง ขั้นตอนพื้นฐานที่บุคคล “รับ” เอาข้อมูลข่าวสาร และองค์ความรู้ต่างๆ จากแหล่งความรู้ที่หลากหลาย ซึ่งตัวเองพบผ่านประสาทสัมผัส (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) เข้ามาสั่งสมไว้เป็นประสบการณ์ของตนเอง

2. การเข้าใจ (comprehension) หมายถึง การที่บุคคลสามารถมองเห็นถึงความหมาย และความสัมพันธ์กันของข้อมูล หรือความรู้ต่างๆ ที่ตนเองรับรู้หรือมีประสบการณ์มา ในระดับที่สามารถอธิบายในเชิงเหตุเชิงผลได้ การรับรู้ข้อมูลข่าวสารหรือองค์ความรู้ โดยขาดความเข้าใจในการวิเคราะห์แยกแยะ เชื่อมโยง และอธิบายเชิงเหตุเชิงผลไม่ได้ ถือว่าเป็นเพียงกระบวนการ “รับรู้”

3. การปรับเปลี่ยน (transformation) เป็นระดับของการเรียนรู้ที่แท้จริง หมายความว่า การเรียนรู้ที่แท้ จะต้องทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในตัวบุคคล ได้แก่การเปลี่ยนแปลงวิธีคิด (value) การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในสิ่งที่รับรู้ และมีความเข้าใจแล้วเป็นอย่างดี เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและตระหนักรู้จากภายในบุคคลเอง จึงเพิ่มพูนศักยภาพและความสามารถของบุคคล ให้มีพลังในการคิดและการกระทำได้มากขึ้นด้วย ถ้าหากไม่มีการปรับเปลี่ยนในด้านดังกล่าว แสดงว่าการเรียนรู้อยังไม่เกิดหรือเกิดน้อย และยังคงอยู่เพียงระดับการรับรู้ที่มากขึ้น หรือความเข้าใจที่ชัดเจนเพิ่มขึ้น

ช่องทางของกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์

กระบวนการเรียนรู้ที่จะให้ผลเชิงบวก ในทางส่งเสริมศักยภาพและความสามารถในการปรับเปลี่ยนตัวกับสิ่งเดิม พร้อมกับการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ของบุคคล ตามแนวคิดและความเชื่อที่กล่าวมา เกิดขึ้นผ่านช่องทางสำคัญคือ

1. ฐานหรือแหล่งการเรียนรู้ที่หลากหลาย
2. เนื้อหาของการเรียนรู้ที่หลากหลาย
3. วิธีการ เครื่องมือ ของการเรียนรู้ที่หลากหลาย

โดยมีบริบทที่สำคัญ คือ

3.1 มีโครงสร้างของความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ ในลักษณะแนวนอน (horizontal) มากกว่าแนวตั้ง (vertical)

3.2 มีระบบความสัมพันธ์เชิงสังคม (social relation) มากกว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือผลประโยชน์ (power relation)

ช่องทางของกระบวนการเรียนรู้ ที่มีความหลากหลายของฐานหรือแหล่งของการเรียนรู้ เนื้อหา วิธีการ เครื่องมือที่กล่าวมา มีความสำคัญเนื่องจากกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นตลอดเวลา ที่บุคคลมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งภายนอกที่ยังมีชีวิตอยู่ การปรับตัวนั้นจึงเกี่ยวข้องกับเนื้อหา แหล่งเรียนรู้ และวิธีการ เครื่องมือ การเรียนรู้ที่หลากหลายมากมาย และดำรงอยู่ในวิถีชีวิตจริง ที่สำคัญคือโดยธรรมชาติแล้วบุคคลแต่ละคน ก็มีความหลากหลายแตกต่างกันเป็นพื้นฐานด้วย ทั้งโดยกายภาพและวัฒนธรรม ประสบการณ์ ภูมิหลัง ฯลฯ ช่องทางของการเรียนรู้จึงต้องมีความหลากหลายในมิติต่างๆ

เงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ต้องการ คือศักยภาพและความสามารถใหม่ในทางสร้างสรรค์ได้นั้น จะต้องมีเงื่อนไขอย่างน้อย 4 ประการคือ

1. เงื่อนไขของเวลาที่พอเพียง การที่บุคคลมีความแตกต่างหลากหลายในมิติต่างๆ มากมาย ทั้งโดยธรรมชาติ (กายภาพ) และโดยวัฒนธรรม ภูมิหลัง อีกทั้ง “กระบวนการ” ต้องอาศัยการเชื่อมร้อยองค์ประกอบด้วยความต่อเนื่อง กระบวนการเรียนรู้จึงต้องอาศัยเวลาที่เพียงพอ โดยเฉพาะกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ และในเนื้อหาบางประเด็นที่ต้องการเวลาที่

เพียงพอ แก่การตกผลึกใหม่ขององค์ประกอบต่างๆ เช่นเนื้อหาด้านจริยธรรมและจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นเนื้อหาประเภทหนึ่งที่ต้องการช่วงเวลา ให้แก่กระบวนการเรียนรู้อย่างพอเพียง ที่จะให้บุคคลได้ขัดเกลาสัญชาตญาณในจิตใจ จนกระทั่งเกิดความ “ประจักษ์แจ้งแก่ใจ”ตนเอง เกิดความหยั่งรู้และสำนึกถึงอกงาม มาจากภายในใจที่มีต่อส่วนรวมไม่ว่าจะเป็นบุคคล สังคมหรือธรรมชาติ สามารถมีความสุขอันประณีตด้วยการมีอิสรภาพทางจิต ที่พึงพิงวัตถุหรือสิ่งอื่นๆ ภายนอกเท่าที่จำเป็น ฐานการเรียนรู้ที่สำคัญในเรื่องดังกล่าว คือฐานจิตใจของบุคคลเอง เป็นกระบวนการเรียนรู้จากด้านในของตนเอง และความสัมพันธ์เชื่อมโยงของด้านในตนเองกับสิ่งภายนอกทั้งหลาย กระบวนการเรียนรู้ด้านจิตวิญญาณ จึงต้องการเงื่อนไขเวลาที่เพียงพอในการอบรมบ่มเพาะเป็นต้น

2. เงื่อนไขของการจัดการ กระบวนการเรียนรู้ที่มีเป้าหมายของการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ นอกจากการผลิตซ้ำสิ่งเดิมนั้น มีความจำเป็นที่จะต้องมีการจัดการเข้ามาเกี่ยวข้อง เพื่อให้ช่องทางและบริบทของการเรียนรู้เกิดขึ้น หรือที่มีอยู่สามารถมีคุณภาพเพิ่มมากขึ้น การจัดการจะช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นตามยถากรรม ความบังเอิญ หรือตามธรรมชาติ หากแต่เกิดอย่างมีเจตจำนง มีเป้าหมาย โดยมีการวางแผน กำหนดกลไก กระบวนการ ฯลฯ ที่จะเอื้อให้เกิดบริบทใด ที่มีการจัดการ กระบวนการเรียนรู้อย่างสืบเนื่อง จะกลายเป็น “วัฒนธรรมการเรียนรู้” อยู่ในบริบทนั้นด้วย จนกระทั่งทำให้เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้โดยอัตโนมัติ ตามเป้าหมายที่สังคมนั้นต้องการ เช่น วัฒนธรรมการเรียนรู้ในชุมชนพุทธ มุสลิม วัฒนธรรมการเรียนรู้แบบจีน แบบตะวันตก เป็นต้น หรือหากอยู่ในองค์กรก็เป็นวัฒนธรรมการเรียนรู้ขององค์กรนั้น เช่นองค์กรทหาร องค์กรธุรกิจ องค์กรราชการ เป็นต้น

3. เงื่อนไขของกระบวนการทัศน์ เงื่อนไขด้านกระบวนการทัศน์ หรือชุดของความเชื่อพื้นฐาน มนุษย์ใช้ในการมองชีวิตและโลก หรือสรรพสิ่งอันมีอิทธิพลกำหนดระบบคุณค่า ทัศนคติ ความเชื่อและการจัดการของบุคคลต่อสิ่งต่างๆ ในกรณีของกระบวนการเรียนรู้คือ ความเชื่อพื้นฐานที่ว่า มนุษย์มีศักยภาพในการเรียนรู้หรือไม่ อย่างไร วิธีการเรียนรู้ตามศักยภาพนั้นเป็นอย่างไร (เรียนรู้ได้เอง สอนได้ ต้องสั่ง บังคับ ควบคุม ฯลฯ) โลกดำรงอยู่แบบใด (แยกส่วนได้ไม่เกี่ยวข้องกัน ได้ หรือองค์รวมเชื่อมโยงกันหมด) ความเชื่อพื้นฐานนี้จะเข้าไปกำหนดการจัดการ ต่อองค์ประกอบด้านโครงสร้างของการเรียนรู้ ระบบความสัมพันธ์ของบุคคลในกระบวนการเรียนรู้ รวมไปถึงเนื้อหา แหล่งเรียนรู้ เป็นต้น

กระบวนการทัศน์ที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ ที่ส่งเสริมการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ คือกระบวนการทัศน์ที่เชื่อว่ามนุษย์มีศักยภาพ และมีความสามารถในการเรียนรู้สูงกว่าสัตว์โลกทั่วไป เนื่องจากมีจินตนาการ และจิตสำนึกแห่งความดีงาม ที่สามารถพัฒนาให้สูงมากขึ้นไปเรื่อยๆ และธรรมชาติมีความหลากหลายเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ในกระบวนการทัศน์นี้การจัดการกระบวนการเรียนรู้จึง

เน้นการจัดสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการเรียนรู้ ตามระดับความสามารถ ส่งเสริมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ตัวอย่างของกระบวนการที่นี้คือ กระบวนการที่ของพุทธศาสนา ซึ่งมีความเชื่อพื้นฐานว่า มนุษย์ทุกคนไม่ว่าชายหรือหญิง ชาติพันธุ์ใดชนชั้นใด ต่างเป็นเวไนยสัตว์ หรือสัตว์ที่สั่งสอนได้ สามารถศึกษาเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง จนสามารถหยั่งถึงสภาวะความจริงของโลก และตระหนักถึงระบบความสัมพันธ์ระดับต่างๆ ที่เชื่อมโยงพึ่งพาอาศัยกันและกันของสรรพสิ่ง จนกระทั่งสามารถดำรงอยู่ในระบบความสัมพันธ์ทั้งหลายอย่างสมดุล

4. เจเนอไซของกลไกการเรียนรู้ กลไกการเรียนรู้มีบทบาทสำคัญ ในการทำหน้าที่รวบรวม ส่งผ่านเนื้อหาของการเรียนรู้ โดยอาศัยแหล่งเรียนรู้และช่องทาง เครื่องมือ วิธีการต่างๆ กลไกการเรียนรู้จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญในการผลักดันหรือขับเคลื่อน “กระบวนการ” หรือทำให้กระบวนการเกิดขึ้นพัฒนาขึ้น คุณภาพการเรียนรู้ของบุคคล จึงสัมพันธ์โดยตรงอย่างมาก กับคุณภาพกลไกการเรียนรู้ หากกลไกสามารถรวบรวม ส่งผ่านโดยเชื่อมโยง(บูรณาการ)ความหลากหลายต่างดั่งกล่าวมา และจัดบริบทของโครงสร้างระบบความสัมพันธ์ มาเอื้อให้บุคคลได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ กระบวนการเรียนรู้ที่นั้นย่อมมีคุณภาพสูงในการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ในทางตรงกันข้ามหากกลไกการเรียนรู้ผลักดันอย่างจำกัด หรือคับแคบทั้งเนื้อหา แหล่งเรียนรู้ วิธีการ เครื่องมือ อีกทั้งใช้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และโครงสร้างแนวดิ่งในการเรียนรู้สูง ย่อมทำให้คุณภาพการเรียนรู้ไม่เอื้อให้เกิดการสร้างสรรค์สิ่งใหม่หรือเกิดได้น้อยมาก กลไกการเรียนรู้ที่กล่าวมานี้ มีทั้งที่เป็นระดับบุคคล องค์การขึ้นอยู่กับบริบท เช่นในระดับครอบครัว กลไกการเรียนรู้ที่สำคัญคือพ่อแม่ ที่มีอิทธิพลกำหนดคุณภาพของกระบวนการเรียนรู้ของลูก ในระดับสังคมกลไกการเรียนรู้ที่เป็นทางการคือโรงเรียน สถาบันการศึกษา โดยมีครู อาจารย์ เป็นกลไกสำคัญ ของการผลักดันกระบวนการเรียนรู้ ในระดับองค์กรคือผู้นำกลุ่มผู้นำซึ่งเป็นผู้กำหนดช่องทาง บริบทต่างๆที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ หรือสังคมระดับประเทศ รัฐ สื่อมวลชน สถาบันสังคมฯ เป็นกลไกสำคัญของการผลิตซ้ำค่านิยม และความรู้ชุดเดิมเพื่อตอบสนองรัฐหรือธุรกิจเป็นต้น ส่วนกิจกรรมการถอดบทเรียน กลไกการเรียนรู้คือบุคคลผู้ทำหน้าที่อำนวยความสะดวกการเรียนรู้ (learning facilitator)

กรอบความคิดของกระบวนการเรียนรู้โดยสรุปดังที่กล่าวมา จะพื้นฐานในการจัดช่องทางและบริบท เจเนอไซของกระบวนการ ถอดบทเรียน เพื่อนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกัน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2533:33) ได้แบ่งแนวทางการพัฒนาการเรียนรู้ของคนในชุมชนออกเป็น 2 ระดับ คือ

1. การพัฒนาคนในระดับปัจเจกชนหมายถึง การให้การศึกษาแก่ประชาชน เพื่อให้เกิดความรอบรู้ และทักษะในการใช้เหตุผล ตัดสินใจในการดำรงชีวิต การมีความเชื่อและค่านิยมที่ยึดถือความให้เป็นไทย และการประหยัดเป็นพื้นฐานซึ่งรวมถึงการพัฒนาจิตสำนึก และกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในและนอกชุมชน และขณะเดียวกันก็สามารถนำความรู้ ไปประกอบอาชีพได้อย่างสอดคล้องกับวัฒนธรรม และศักยภาพทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ และการบริหารงานชุมชน

2. การพัฒนาคนในระดับกลุ่มหมายถึง การกำหนดเงื่อนไขและเปิดโอกาสทางการเมือง การบริหาร ให้คนชนบทสามารถรวมกลุ่ม และพัฒนาอำนาจต่อรองของชุมชน เพื่อให้สามารถต้านทานการเอารัดเอาเปรียบจากกลุ่มพลังภายนอกได้ สามารถที่จะใช้ปรับปรุงคัดแปลง หรือควบคุมทรัพยากร และภาวะแวดล้อม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าแนวทางการพัฒนาเรียนรู้ของคนในชุมชน จึงต้องกระทำทั้งในระดับปัจเจกชนและในระดับกลุ่ม เพื่อปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นของชุมชนมีความสำคัญดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน อันทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ กระบวนดังกล่าวคือ กระบวนการสร้างสรรค์สถาบันของชุมชน

2. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต ที่สามารถพัฒนา ศักยภาพของคน ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมยุคข้อมูลข่าวสาร

3. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นหัวใจที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เนื่องจากเป็น การยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา การตัดสินใจทางเลือกในการแก้ไขปัญหา และสรุปบทเรียนเพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น

4. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

5. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นจุดเด่นของการพัฒนา ที่ประชาชนมีส่วนร่วม และมีบทบาทในการกำหนดแผนงาน โครงการ และวิธีการดำเนินงาน ส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มตามธรรมชาติ และสร้างเครือข่ายเกิดเป็นขบวนการประชาชน ซึ่งรวมตัวกันหาทางเลือก และทางออก ในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง

นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน จะต้องมีลักษณะที่สำคัญคือ

1. เป็นกระบวนการรวมกลุ่มที่เกิดจากสมาชิกของครอบครัวและชุมชนได้ร่วมกัน พุด ค่อยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ ตั้งคำถาม หาคำตอบ และหาแนวทางอื่นในการ พึ่งตนเอง และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง กระบวนการที่สมาชิกของครอบครัว ชุมชน ได้ร่วมกันคิด และทำงานร่วมกันนี้ เท่ากับเป็นการยอมรับความเท่าเทียมกันของสมาชิกที่มาเรียนรู้ร่วมกัน เป็น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง ได้ มีประสบการณ์ของการทดลองในการพึ่งตนเอง และการพัฒนาของครอบครัวและชุมชน ร่วมกัน

2. เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง เป็นเรื่องของความพยายามที่จะแก้ปัญหา และตอบสนองความต้องการพึ่งตนเอง และในการพัฒนาของชีวิตจริง เป็นพลวัตรของการเรียนรู้ จากการพุดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหาสาเหตุและหาแนว ทางแก้ไข เมื่อได้ข้อตกลงแล้ว สมาชิกก็นำไปลงมือปฏิบัติร่วมกัน เพื่อหาทางแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น กระบวน การคิด ทำ ทบทวนวิเคราะห์ ทำ จึงจะหมดไป ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกของครอบครัวและ ชุมชน ได้ยกระดับความคิด และสั่งสมภูมิปัญญาไว้

3. เป็นการเรียนรู้จากการแก้ไขปัญหาในชีวิตจริง และเป็นการเรียนรู้เพื่อหาความ พยายามในการพึ่งตนเอง และพัฒนาอย่างต่อเนื่องของครอบครัวและชุมชน ดังนั้นการเรียนรู้ของ ครอบครัวและชุมชน จึงมิได้มีความหมายเพียงการยกระดับความคิดสติปัญญาของสมาชิกให้ สูงขึ้น แต่ยังรวมถึงการกล้าที่จะร่วมคิดริเริ่ม และค้นคว้าหาวิธีการแก้ปัญหาและพึ่งตนเองได้

4. เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย เป็นความสัมพันธ์ใน แนวราบมากกว่าในแนวดิ่ง การเชื่อมโยงระหว่างสมาชิกของครอบครัวและชุมชน เป็นการเรียนรู้ จากการแลกเปลี่ยนความคิด และประสบการณ์ซึ่งกันและกัน จนเป็นลักษณะเครือข่ายความรู้ที่ เชื่อมโยงกัน

การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (3531:11-14) ได้อธิบายถึงกระบวนการพัฒนาชนบท โดย การมีส่วนร่วมของประชาชนมี 5 ขั้นตอนดังนี้คือ

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน เพื่อนำไปสู่การค้นหาปัญหา และ ความต้องการแท้จริงของชุมชน ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา และการ คัดเลือกปัญหาที่จะแก้ไขตามลำดับก่อนหลัง ซึ่งปัญหาเหล่านี้คนภายนอกหรือนักพัฒนาชนบทจะ เป็นผู้กระตุ้น ให้ชาวชนบทที่อยู่กับปัญหา และรู้จักปัญหาของตนเองดีกว่าคนอื่น ทำให้เกิดความ เข้าใจและยอมรับอย่างแท้จริง

2. การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา เมื่อจัดลำดับความสำคัญของปัญหาแล้ว ต่อไปคือการสืบสาวและแยกแยะ สาเหตุของปัญหาที่ลงความเห็นแล้ว ว่าเป็นปัญหาสำคัญอันดับแรก การทราบสาเหตุของปัญหาก็เพื่อให้การแก้ปัญหานั้นตรงจุด

3. การมีส่วนร่วมในการคัดเลือกวิธีการ และวางแผนในการแก้ปัญหา และการแก้ปัญหาแต่ละอย่างอาจแก้ได้มากกว่า 1 วิธี แต่ละวิธีอาจมีข้อดี และข้อเสียแตกต่างกัน หลังจากได้ทราบข้อดีข้อเสียต่างๆแล้ว ควรปล่อยให้ชาวบ้านตัดสินใจว่า จะเลือกวิธีการไหน จากนั้นก็จะเป็นการวางแผนเพื่อแก้ปัญหา

4. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผน ถึงแม้ว่าชนบทมีฐานะยากจน ขาดแคลนทรัพยากร แต่ชาวบ้านก็มีทรัพยากรที่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการลงทุน และร่วมดำเนินงานได้ อย่างน้อยชาวบ้านก็ยังมีความสามารถของตนเองที่สามารถเข้าร่วมได้ และบางแห่งนอกจากแรงงานแล้ว ชาวชนบทก็สามารถเข้าร่วมทางการเงินในกิจกรรมบางอย่างได้ การร่วมลงทุนและลงแรงหรือมีบทบาทหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง จะทำให้ชาวชนบทรู้จักคิดถึงต้นทุนและผลได้ต่างๆ และมีความสนใจระมัดระวังผลประโยชน์ โดยพยายามดูแลรักษากิจกรรมที่สร้างขึ้น เพราะเขามีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ

5. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล การติดตามผลมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาให้ทราบถึงความก้าวหน้า และสัมฤทธิ์ผลของการดำเนินงานในกิจกรรมด้านต่างๆ การมีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้แบ่งออกได้ 2 กรณี คือ กรณีแรกโครงการที่รับผิดชอบโดยหน่วยงานของรัฐ และกรณีที่สองคือกิจกรรมพัฒนาชนบทที่ดำเนินการโดยชาวบ้าน

แนวคิด ทฤษฎี และกระบวนการมีส่วนร่วม

ถวิลวดี บุรีกุล (2548) กล่าวถึงเงื่อนไขพื้นฐานของการมีส่วนร่วม มี 3 ประการ คือ

1. ต้องมีอิสรภาพหมายถึงมีอิสระที่จะเข้าร่วมหรือไม่ก็ได้การเข้าร่วมต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจการถูกบังคับให้เข้าร่วมไม่ว่าจะในรูปแบบใดไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วม
2. ต้องมีความเสมอภาค บุคคลที่เข้าร่วมในกิจกรรมใด จะต้องมีโอกาสเท่าเทียมกับผู้เข้าร่วม คนอื่น ๆ
3. ต้องมีความสามารถ บุคคลหรือกลุ่มเป้าหมาย จะต้องมีความสามารถพอที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมนั้นๆ หมายความว่าในบางกิจกรรมแม้จะกำหนดว่าผู้เข้าร่วมมีเสรีภาพและเสมอภาค แต่กิจกรรมที่กำหนดไว้ มีความซับซ้อนเกินความสามารถของกลุ่มเป้าหมาย การมีส่วนร่วมย่อมเกิดขึ้นไม่ได้

องค์ประกอบของการมีส่วนร่วม มี 3 ด้าน คือ

1. ต้องมีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายชัดเจน การให้บุคคลเข้าร่วมในกิจกรรมหนึ่งๆ จะต้องมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ชัดเจนว่าเป็นไปเพื่ออะไร ผู้เข้าร่วมจะได้ตัดสินใจดีกว่าควรเข้าร่วมหรือไม่

2. ต้องมีกิจกรรมเป้าหมายการให้บุคคลเข้ามีส่วนร่วม ต้องระบุลักษณะของกิจกรรม ว่ามีรูปแบบและลักษณะอย่างไร เพื่อที่บุคคลจะได้ตัดสินใจว่าควรเข้าร่วมหรือไม่

3. ต้องมีบุคคลหรือกลุ่มเป้าหมาย การให้บุคคลเข้ามามีส่วนร่วมจะต้องระบุกลุ่มเป้าหมาย

อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปกลุ่มบุคคลเป้าหมาย มักถูกจำกัดโดยกิจกรรมและวัตถุประสงค์ของการมี ส่วนร่วมอยู่แล้วโดยพื้นฐาน โดยแท้จริงนั้นกระบวนการมีส่วนร่วม อาจจะไม่สามารถกระทำได้ในทุกๆ ประเด็น ดังนั้นจึงมีแนวทางต่างๆ ไปบางประการ เกี่ยวกับประเด็นที่ควรใช้กระบวนการมีส่วนร่วม ได้แก่

- 1) การตัดสินใจและผลกระทบที่สำคัญ
- 2) การตัดสินใจจะมีผลกระทบต่อบางคนมากกว่าคนอื่น
- 3) การตัดสินใจจะมีผลกระทบต่อผลประโยชน์ ของบางคนหรือกลุ่มคน

ที่มีอยู่เดิม

- 4) การตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่มีความขัดแย้งอยู่ก่อนแล้ว
- 5) ความจำเป็นเพื่อให้มีการสนับสนุนต่อผลการตัดสินใจ

ดังนั้น การมีส่วนร่วมของบุคคล จึงมีอยู่ในเกือบทุกกิจกรรมของสังคม ขึ้นอยู่กับความสนใจและประเด็นในการพิจารณา แต่มีเงื่อนไขพื้นฐานในการมีส่วนร่วมว่าต้องมีอิสรภาพ ความเสมอภาค และความสามารถในการเข้าร่วมกิจกรรม นอกจากนี้การมีส่วนร่วมต้องมีวัตถุประสงค์ หรือ จุดมุ่งหมาย ต้องมีกิจกรรมเป้าหมายและต้องมีกลุ่มเป้าหมาย ทั้งนี้เพื่อให้กระบวนการมีส่วนร่วมดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด

การมีส่วนร่วมเป็นการกระจายโอกาสให้บุคคลมีส่วนร่วม และการบริหารเกี่ยวกับการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ รวมทั้งการจัดสรรทรัพยากรซึ่งจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ โดยการให้ข้อมูลแสดงความคิดเห็น ให้คำแนะนำปรึกษา ร่วมวางแผนร่วมปฏิบัติ รวมตลอดจนการควบคุมโดยตรงจากบุคคล

การมีส่วนร่วมจึงเป็นกระบวนการซึ่งบุคคล หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีโอกาสแสดงทัศนะ และเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่มีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ รวมทั้งมีการนำความคิดเห็นดังกล่าวไปประกอบการพิจารณา กำหนดนโยบายและการตัดสินใจขององค์กร การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการสื่อสารในระบบเปิด กล่าวคือเป็นการสื่อสารสองทางทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งประกอบไปด้วย การแบ่งสรรข้อมูลร่วมกันระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และเป็นการเสริมสร้างความสามัคคีในสังคม ทั้งนี้เพราะการมีส่วนร่วมเป็นการเพิ่มคุณภาพของการตัดสินใจ การลดค่าใช้จ่ายและการสูญเสียเวลาเป็นการสร้างฉันทามติ และทำให้ง่ายต่อการนำไปปฏิบัติ อีกทั้งช่วยหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าใน “กรณีที่ย่ำแย่ที่สุด” ช่วยให้เกิดความน่าเชื่อถือและความชอบธรรม และช่วยให้ทราบความห่วงกังวล และค่านิยมของสาธารณชน รวมทั้งเป็นการพัฒนาความเชี่ยวชาญ และความคิดสร้างสรรค์ของสาธารณชน การมีส่วนร่วมมีความสำคัญในการสร้างประชาธิปไตยอย่างยั่งยืน และส่งเสริมธรรมาภิบาล ตลอดจนการบริหารงานหากการมีส่วนร่วมมากขึ้นเพียงใด ก็จะช่วยให้มีการตรวจสอบการทำงานของผู้บริหาร และทำให้ผู้บริหารมีความรับผิดชอบต่อสังคมมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังเป็นการป้องกันนักการเมืองจากการกำหนดนโยบายที่ไม่เหมาะสมกับสังคมนั้นๆ นอกจากนี้การมีส่วนร่วมยังเป็นการ สร้างความมั่นใจว่าเสียงของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะมีคนรับฟัง อีกทั้งความต้องการหรือความปรารถนาของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียก็จะได้รับการตอบสนอง

การมีส่วนร่วม (participation)

วันชัย วัฒนศัพท์ (2546:ระบบออนไลน์) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมก่อให้เกิดผลดี ต่อการขับเคลื่อนองค์กรหรือเครือข่าย เพราะมีผลในทางจิตวิทยาเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมย่อมเกิดความภาคภูมิใจที่ได้เป็นส่วนหนึ่ง ของการบริหารความคิดเห็น ถูกรับฟังและนำไปปฏิบัติ เพื่อการพัฒนาเครือข่าย และที่สำคัญผู้ที่มีส่วนร่วม จะมีความรู้สึกเป็นเจ้าของเครือข่าย ความรู้สึกเป็นเจ้าของ จะเป็นพลังในการขับเคลื่อนเครือข่ายที่ดีที่สุด

ผลดีต่อการบริหารจัดการเครือข่าย

1. ทำให้การบริหารหรือการพิจารณาแนวทาง ในการแก้ปัญหาที่มีความหลากหลาย เป็นไปอย่างครบถ้วนรอบคอบ เพราะเป็นการระดมแนวคิด จากบุคคลที่มีความหลากหลายทั้ง ความรอบรู้และประสบการณ์

2. ทำให้มีการถ่วงดุลอำนาจซึ่งกันและกัน โดยมีให้บุคคลใดบุคคลหนึ่งมีอำนาจมากเกินไป ซึ่งอาจนำไปสู่การใช้อำนาจในทางที่ไม่ถูกต้อง อันเกิดผลเสียหายแก่เครือข่ายได้
3. เป็นการจัดปัญหาให้การดำเนินนโยบายใดๆ มีผลต่อกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมากหรือน้อยเกินไป ซึ่งจะก่อให้เกิดความยุติธรรม ในการดำเนินการต่อทุกฝ่ายได้
4. ก่อให้เกิดการประสานงานที่ดี ทำให้การบริหารเครือข่าย เป็นไปอย่างราบรื่น และมีประสิทธิภาพ ขอความร่วมมือง่าย
5. การรวมตัวกันของบุคคลเป็นเครือข่าย จะก่อให้เกิดพลังที่เข้มแข็ง สามารถขับเคลื่อนกิจกรรม ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์และตรงเป้าหมาย โดยทุกคนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ

หลักการมีส่วนร่วม

หลักของการมีส่วนร่วม ในความหมายของการบริหารจัดการจะมีความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับ “การตัดสินใจ” นั่นคือการมีส่วนร่วม จะนำไปสู่การตัดสินใจอย่างมีคุณค่าและอย่างชอบธรรม และต้องเป็นการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง (meaningful participations) ไม่วางระบบไว้ให้ดูเหมือนว่าได้จัดกระบวนการให้มีส่วนร่วมแล้วเท่านั้น ถ้าการตัดสินใจที่เกิดจากการมีส่วนร่วม มีความสมเหตุสมผลและชอบธรรมก็ต้องนำไปปฏิบัติ แต่ถ้าผู้มีอำนาจเห็นว่าการตัดสินใจนั้นไม่เหมาะสม ขัดกับการตัดสินใจของการมีส่วนร่วม ก็ต้องอธิบายได้โดยมีมาตรฐานแห่งความชอบธรรมที่จะเลือกตัดสินใจเช่นนั้น โดยที่สังคมส่วนใหญ่ยอมรับได้

ความหมาย ความสำคัญ และกระบวนการจัดทำแผนชุมชน

อุษา เทียนทอง (2546:ระบบออนไลน์) แผนชุมชนคือแผนชีวิต แผนของการฟื้นฟูชีวิต เป็นหัวใจของชุมชน โดยให้ชุมชนเป็นคนทำ แผนชุมชนเป็นการพัฒนาศักยภาพให้เกิดความยั่งยืน แผนชุมชนเป็นของชุมชน ชุมชนมีส่วนร่วมตามความต้องการของชุมชนเอง การแก้ไขปัญหาชุมชนแบบองค์รวม และมีการปรับโครงสร้างของการทำงานร่วมกัน ชุมชนมีเข้มทิศเป็นเข้มทิศของชุมชน ที่กำหนดนำไปสู่อนาคตข้างหน้า

ความสำคัญของแผนชุมชน เป็นการสร้างวัฒนธรรมใหม่ของการทำงานร่วมกันระหว่างรัฐกับประชาชน ชุมชนก่อเกิดความเป็นประชาธิปไตย ในประเด็นของปัญหาความต้องการ และให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ชุมชนเกิดความมั่นใจความภาคภูมิใจมีการพัฒนาการเรียนรู้ การแก้ไขปัญหา เรียนรู้ร่วมกันอย่างสร้างสรรค์และพึ่งตนเองได้ และเมื่อกระบวนการมีส่วนร่วม

เกิดขึ้น จากกระบวนการที่มีความจริงใจต่อกัน เมื่อได้มีการปฏิบัติตามแผนของชุมชนแล้ว ก็จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของประเทศชาติได้ด้วย เป็นการเพิ่มทุนเป็นทรัพยากร ลดปัญหาสิ่งเหล่านี้เป็นความสำคัญของแผนชุมชน

กระบวนการจัดทำแผนชุมชน โดยมีคณะทำงานทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน มีการเน้นในเรื่องของข้อมูล การออกแบบ การเก็บข้อมูล ข้อมูลที่ได้มาต้องเป็นข้อมูลที่สร้างความตระหนัก กับการตื่นตัวของชุมชน และนำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจ มาวิเคราะห์เพื่อให้ได้แผนเป็นกิจกรรม รวมทั้งระบุว่าจะสิ่งไหนที่ชาวบ้านทำเองได้ และสิ่งไหนที่ควรได้รับการสนับสนุน โดยทั้งหมดต้องเริ่มจากการมีเวทีเพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เมื่อได้ข้อมูลแล้วจะนำไปสู่วิธีการปฏิบัติโดยชุมชน สู่การแก้ไขปัญหาของชุมชน ชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อนแผน และเป็นการปฏิบัติที่เน้นคนเป็นตัวตั้ง โดยจะเกิดแผน 3 ระดับ คือ แผนระดับครอบครัว แผนระดับชุมชน ซึ่งนำไปสู่แผนระดับวิสาหกิจ ทั้งหมดนี้เป็นการเรียนรู้และเป็นกระแสไปสู่แผนของชีวิต ซึ่งนำไปสู่กระบวนการมีส่วนร่วม ทั้งนี้เป้าหมายของแผนชุมชน ต้องมีการสร้างแนวความคิดในเรื่อง การพึ่งตนเอง การทำงานเป็นทีม และกระบวนการมีส่วนร่วมนี้ จะนำไปสู่การกระตุ้นให้ทุกๆ ภาคส่วน เข้ามาเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาและเกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะก่อให้เกิดความสุข สันติ ในชุมชน

คณะกรรมการนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น (2546) กล่าวถึงแผนชุมชน หมายถึง กิจกรรมพัฒนาที่เกิดขึ้นจากคนในชุมชนที่มีการรวมตัวกัน เพื่อจัดทำแผนขึ้นมาใช้เป็นแนวทาง ในการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเอง ให้เป็นไปตามความต้องการ และสามารถแก้ไขปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกันได้ โดยคนในชุมชนได้มาร่วมกันคิดร่วมกันกำหนดแนวทาง และกิจกรรมการพัฒนาของชุมชน โดยยึดหลักการพึ่งพาตนเองลดการพึ่งพิงภายนอก ด้วยการคำนึงถึงศักยภาพ ทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นเป็นหลัก

แผนแม่บทชุมชน

เสรี พงศ์พิศ (2549:94-101) กล่าวถึงแผนแม่บทชุมชนว่า ไม่ใช่โครงการที่ทำขึ้นมาเพื่อของบประมาณ โดยการประเมินปัญหาและความต้องการของชุมชน ทำโดยคนไม่กี่คน สองสามวันเสร็จ แผนแม่บทชุมชนเป็นแผนชีวิต แผนยุทธศาสตร์ที่กำหนดเป้าหมายว่า ชุมชนต้องการจะไปไหนและจะไปถึงที่นั่นได้อย่างไร ไปด้วยกันไปพร้อมกันไม่ใช่ต่างคนต่างไปจึงต้องทำแผนร่วมกัน เพราะเป็นแผนของชุมชนไม่ใช่ของผู้ใด เป็นกระบวนการเรียนรู้ ที่เรียนไปด้วยทำไปด้วย จึงเป็นกระบวนการที่ใช้เวลานานไม่น้อยกว่าครึ่งปี จากนั้นก็เรียนต่อไป คือการนำแผน

ไปสู่การปฏิบัติ ทำให้เกิดผลต่อชีวิตของชุมชน ทำให้ชุมชนพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเอง อันเป็นเป้าหมายของกระบวนการเรียนรู้ หรือการทำแผนแม่บทชุมชน

ความหมายของแผนแม่บทชุมชน

แผนแม่บทชุมชนคือ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ที่ชุมชนร่วมกันพัฒนาขึ้นโดยกระบวนการเรียนรู้ ที่ทำให้เข้าใจศักยภาพที่เป็นทุน ที่แท้จริงของตนเอง และพบแนวทางในการพัฒนาทุนดังกล่าวไปสู่การพึ่งตนเอง กระบวนการเรียนรู้นี้มีมูลนิธิหมู่บ้านร่วมกับภาคีที่ทำงานกับชุมชน ร่วมกับผู้นำและองค์กรชุมชน ประมวลสังเคราะห์จากประสบการณ์ และตั้งชื่อว่า “ประชาพิจัย” หรือชื่อเต็มว่า “ประชาพิจารณาและการพัฒนา” (People Research Development – PR&D) และได้รับการพิมพ์เผยแพร่ไปทั่วโลก โดยโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) และมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ให้การยอมรับและเผยแพร่ ไปยังหลายประเทศในแอฟริกาและละติน อเมริกา ในการทำวิจัยเกี่ยวกับโรคเอดส์ ที่ชื่อว่า “ชุมชนเข้มแข็งแก้ปัญหาเอดส์ได้” หัวใจของการประชาพิจัย คือ การสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้ทันกับคนในชุมชน เพื่อให้ชุมชนหลุดพ้นจากวิธีคิดแบบพึ่งพา และรอคอยความช่วยเหลือจากรัฐหรือภายนอก

หลักประชาพิจัย

เสรี พงศ์พิส (2549:123-125) กล่าวถึง การทำประชาพิจัยมีหลักสำคัญอยู่ 7 อย่าง คือ

1. รู้จักตัวเอง รู้จักโลก การมีสติรู้ว่าตัวเองเป็นใคร สถานภาพของตนเอง รู้ความแตกต่างระหว่าง ความจำเป็นกับความต้องการ รู้จุดหมายของชีวิต รู้เท่าทันสังคมและโลกที่กำลังครอบงำชีวิตของผู้คนอยู่ทุกวันนี้ เฉพาะลัทธิบูชาเงินและสังคมบ้าบริโภค ที่ทำให้คนหลงใหลและวิ่งไล่ตามกระแสนิยมจนหลงทาง รู้จักยับยั้งชั่งใจกับสิ่งเย้ายวน มีชีวิตอยู่อย่างพอเพียง และรู้จักแสวงหาความสุขภายในมากกว่าภายนอกที่ผิวเผิน ซึ่งเป็นเพียงการกลบเกลื่อนความทุกข์ที่ทับถมอยู่ภายใน มีความจริงใจในการแสวงหาความหมายที่แท้จริง และความสุขที่แท้จริง

2. รู้จักรากเหง้าและเอกลักษณ์ รู้จักประวัติศาสตร์ของตนเอง บรรพบุรุษเป็นใคร เผ่าพันธุ์อะไร มาจากไหน เมื่อไร อย่างไร มีวิถีชีวิตแบบไหน ประเพณีวัฒนธรรมอะไร คนที่ไม่รู้รากเหง้าของตนเอง เป็นคนไม่มีอดีต คนไม่มีอดีตเป็นคนไม่มีอนาคต คนอื่นจะเป็นผู้กำหนดอนาคตให้ ชีวิตเหมือนไก่ในกำมือผู้อื่น จะปีกก็ตายจะกลายเป็นกระดูก คนเช่นนี้ไม่มีเอกลักษณ์ ไม่มี

ความเป็นตัวของตัวเอง ตัดสินใจเองไม่ได้ ไม่มีความภูมิใจในตนเอง ในรากเหง้าเผ่าพันธุ์เพราะไม่รู้จักรักไม่เคยสนใจ

3. รู้จักศักยภาพและทุน ศักยภาพ หมายถึง พลังภายในที่ยังไม่พัฒนา หรือยังไม่พัฒนาเต็มที่ ศักยภาพเหล่านั้นมีทั้งทรัพยากรต่างๆ ในท้องถิ่นที่คนมองข้ามหรือไม่รู้ไม่เข้าใจ เพราะไม่ค้นหา ไม่ถามคนเฒ่าคนแก่ที่อยู่ในบ้าน ไม่สนใจความรู้ภูมิปัญญาซึ่งเป็นทุนที่สำคัญ ทุนซึ่งไม่ได้หมายถึงเพียงเงิน แต่หมายถึงทรัพยากรผลผลิตความรู้ภูมิปัญญาทุนทางสังคม หรือความเป็นพี่เป็นน้อง จารีตประเพณี หลักธรรมคำสอน เหล่านี้เป็นทุนที่ต้องขุดค้นหาและเรียนรู้

4. รายรับ รายจ่าย หนี้สิน และปัญหาต่างๆ การทำบัญชีเพื่อรู้สถานะภาพของตนเอง เป็นเรื่องที่ชาวบ้านอาจไม่คุ้นเคย แต่วันนี้ที่สังคมเปลี่ยนจากการหาอยู่หากิน มาหาเงินซื้ออยู่ซื้อกิน ถ้าหากไม่รู้สถานะภาพของตนเอง ว่ารับเท่าไร จ่ายเท่าไร หนี้เท่าไร ก็ไม่มีทางแก้ปัญหาต่างๆ ได้ เพราะไม่อาจวางแผนได้ว่าจะมีเงินเหลือเท่าไร จะลดรายจ่ายเท่าไรจะทำอะไรทดแทน และจะเพิ่มรายได้อย่างไร รวมทั้งการรู้จักปัญหาต่างๆ ที่ล้วนแต่เชื่อมโยงกันหมด ไม่ว่าปัญหาทางเศรษฐกิจ ปัญหาสังคมปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาสุขภาพ

5. เรียนรู้จากตัวอย่างและความสำเร็จของชุมชนอื่น มีหลายชุมชนที่ได้เดินหน้าไปก่อน เคยมีปัญหาเหมือนกับชุมชนอื่นๆ แต่แก้ปัญหาของตนเองได้ หรืออย่างน้อยก็กำลังแก้ไขอยู่ด้วยความมั่นใจ ไปเรียนกับคนเหล่านี้ เพื่อจะได้เข้าใจว่าพวกเขาเดินหน้าไปก่อนได้อย่างไร ไม่จำเป็นต้องเลียนแบบโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ เพราะแต่ละชุมชนมีสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ควรเรียนรู้วิธีคิดมากกว่ายึดติดรูปแบบ จะได้แรงบันดาลใจคือได้กำลังใจและปัญญา ได้กำลังใจอย่างเดียวไม่พอ เพราะถ้าพบปัญหาอุปสรรคกำลังใจอาจจะหมด แต่ถ้าหากได้รู้และมีปัญญา แม้พบปัญหาที่อาจจะท้อแต่ไม่ถอยพร้อมที่จะต่อสู้จนประสบความสำเร็จ

6. วิเคราะห์ข้อมูลและค้นหาทางเลือกใหม่ นำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจ วิจัยชุมชนของตนเอง ข้อมูลที่ได้จากการไปเรียนรู้ดูงาน หรือไปศึกษาจากเอกสารมา ข้อมูลที่ได้จากการระดมความคิดจากชุมชนว่าต้องการให้ชุมชนของตนเองเป็นอะไรในอนาคต แล้วนำมาหาทางเลือกใหม่ เพื่อให้ชุมชนในอนาคตเป็นจริงให้ได้

7. ร่างแผนแม่บทและการทำประชาพิจารณ์ ลงมือเขียนแผนแม่บทชุมชนจากข้อมูลเหล่านี้ แผนแม่บทเป็นเครื่องมือเพื่อไปให้ถึงจุดหมายปลายทาง หรือไปให้ถึงชุมชนในอนาคตที่ทุกคนอยากเห็น คือชุมชนเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ จากนั้นทำการประชาพิจารณ์เพื่อทุกคนจะได้ระดมพลังความคิดและสติปัญญา ให้ได้แผนชีวิตที่ดีที่สุดและทุกคนมีส่วนร่วม จะได้ร่วมมือกันนำไปทำให้เป็นจริง

คณะกรรมการนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น (2546:ระบบออนไลน์) กล่าวถึง แผนชุมชนพึ่งตนเอง หมายถึง แผนการทำงานหรือแผนปฏิบัติการของชาวบ้าน ซึ่งพบว่าส่วนใหญ่เป็นข้อตกลงร่วมของคนในชุมชนหรือหมู่บ้านว่าจะทำ อะไร เมื่อไร อย่างไร ข้อตกลงเหล่านี้มักไม่ได้เขียนไว้ในกระดาษ เหมือนการทำแผนงานหรือแผนงบประมาณ ตามแบบฉบับที่คนนอกเข้าใจและคุ้นเคย

พึ่งตนเอง หมายถึง การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองของคนในชุมชน รวมถึงการพึ่งพาทุนทางสังคมเดิมของชุมชนหรือหมู่บ้าน ทั้งนี้คนในชุมชนจะต้องคิดว่า จากแผนการทำงานที่คิดออกมานั้น คนในชุมชนจะลงมือทำอะไรด้วยตนเองได้บ้าง ส่วนแผนที่มีกิจกรรมที่ต้องไปใช้งบประมาณจากข้างนอกนั้น ถือเป็นผลพลอยได้จากกระบวนการทำแผน

กระบวนการทำแผนชุมชนมีลักษณะที่เป็นธรรมชาติ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่แล้วในชุมชนหรือหมู่บ้าน แม้ว่าจะไม่ได้เรียกว่าแผน แต่ก็มักมีกระบวนการคล้ายๆกัน คือจะเริ่มจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูล อาจจะเป็นข้อมูลเรื่องในครอบครัว การทำมาหากิน ดินฟ้าอากาศ การเมือง ป่าไม้ลำน้ำที่ผ่านหมู่บ้านเป็นต้น และส่วนใหญ่เป็นการพูดคุยที่ผ่านการทำกิจกรรมในสถานที่ต่างๆ อย่างเช่น ศาลาวัด งานบวช งานบุญ วงเหล้า วงกาแป้ วงส้อมดำ การแข่งขันฟุตบอลระหว่างหมู่บ้าน ข้อมูลพวกนี้หากได้แลกเปลี่ยนและสะสมไว้จนถึงระดับหนึ่งพอเห็นเป็นรูปเป็นร่าง คนในชุมชนก็จะวางแผนจัดการแก้ไขกันในที่สุด ปกติมักพบว่าปัญหาที่แก้เป็นปัญหาของส่วนรวมทางด้านสังคม เช่น การพนัน โจรผู้ร้ายชุกชุม ป่าไม้ถูกทำลาย เป็นต้น

แผนงานที่รัฐสั่งให้ทำ มีระบบการทำแผนที่เกิดขึ้นตามกลไกของทางราชการ ได้แก่กรรมการหมู่บ้าน ประชาคมหมู่บ้าน จนถึงองค์การบริหารส่วนตำบล การทำแผนแบบนี้มุ่งเป้าไปที่แผนการจัดการแผนงบประมาณ มีกรอบระยะเวลาว่าทำเมื่อไร และให้เสร็จเมื่อไร โดยมุ่งไปสู่การรองรับงบประมาณของภาครัฐเป็นหลัก สำหรับแผนชุมชนฯ มีความแตกต่างกับแผนงานตามคำสั่งของรัฐสั่งโดยเปรียบเทียบได้ดังตาราง 1

ตาราง 1 เปรียบเทียบแผนชุมชนพึ่งตนเองตามธรรมชาติและแผนงานตามคำสั่งของรัฐ

ข้อเปรียบเทียบ	แผนชุมชนพึ่งตนเองตามธรรมชาติ	แผนงานตามคำสั่งของรัฐ
เป้าหมายของแผน	ทำงานพึ่งตนเอง	วางแผนและใช้งบประมาณ
กรอบระยะเวลา	ทำงานเรื่อยสม่ำเสมอ จนเป็นวิถีปฏิบัติ	มีระยะเวลาให้ทำแน่นอนตามคำสั่ง
การมีส่วนร่วม	จะเปิดกว้างเนื่องจากไม่ได้จำกัดว่า จะต้องทำอะไรเมื่อไหร่เสร็จ	ส่วนใหญ่ผู้นำชุมชนหรือหมู่บ้านเป็นผู้เสนอ เนื่องจากมี

ตาราง 1 (ต่อ)

ข้อเปรียบเทียบ	แผนชุมชนพึ่งตนเองตามธรรมชาติ	แผนงานตามคำสั่งของรัฐ
		เวลาจำกัด คนในชุมชนมักไม่มี ความรู้สึกร่วมกับแผนที่ออกมา ว่าจะต้องแก้ไขนั้นแก้ไขนี้(ถึง แม้จะตรงกับปัญหาของชาวบ้าน แต่ก็รอคนอื่นมาช่วยแก้)

เป้าหมายของการทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง อยู่ที่การทำให้สมาชิกที่มีหลากหลายชุมชน “มีโอกาส” ได้มา “ร่วมคิดร่วมค้นหา” ว่าจะทำอย่างไรจะพึ่งตัวเองได้มาก และพึ่งพาภายนอกเท่าที่จำเป็น ซึ่งแต่ละชุมชนย่อมแตกต่างกัน เพราะแต่ละแห่งก็มีของดีของตนเองหรือปัญหาอุปสรรคแตกต่างกันไป เช่น บางแห่งเคยมีป่าไม้มาก แต่ไม่มีคนดูแลจนป่าใกล้จะหมด ทำให้ชาวบ้านหาของป่าไม่ได้เหมือนเดิมหรือบางแห่งมีปัญหาหลากหลายด้านคิดหาเสกพิศมากเป็นต้น ดังนั้นคนในชุมชนต้องช่วยกันหาสาเหตุและหาทางแก้ไขกันเอง ทั้งนี้การทำแผนชุมชนพึ่งตนเองจึงเป็นการทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ และแสวงหาแนวทางการพึ่งตนเองของชุมชน ให้อยู่ได้ในระยะยาวต่อไปอย่างมีความสุข “แผน” จึงเป็นแค่ผลของกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเท่านั้น

การทำแผนชุมชนเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองของชุมชนได้อย่างแท้จริง จำเป็นต้องจริงจังกับกระบวนการต่อไปนี้

1. การแสวงหาข้อมูล เพื่อที่จะลัดจุดอ่อนเรื่องความหนักแน่นในเนื้อหา ข้อมูลของกระบวนการทำแผนธรรมชาติที่ชาวบ้านทำกัน ข้อมูลที่เป็นระบบเป็นเรื่องเป็นราวเป็นลายลักษณ์อักษร จึงเป็นเรื่องสำคัญที่กระบวนการวางแผนแบบใหม่สามารถช่วยได้ ทั้งนี้ข้อมูลต้องตรงกับความต้องการใคร่รู้ ความต้องการของคนในชุมชน ดังนั้นการเก็บข้อมูลจึงเป็นกระบวนการภายในชุมชนเอง

2. การกระตุ้นสำนึกร่วมและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลร่วมกัน ในกรณีที่ชุมชนใดมีฐานเรื่องการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สูง ความร่วมมือร่วมมือของคนในชุมชนเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ จะมีความเป็นไปได้สูงมากเช่นกัน ดังนั้นกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากข้อมูล จะกลายมาเป็นเรื่องที่สำคัญมากเพราะกระบวนการนี้อาจกล่าวได้ว่า เป็นปัจจัยชี้ขาดที่จะทำให้แผนชุมชนพึ่งตนเองได้รับการลงมือปฏิบัติอย่างจริงจังหรือไม่

3. วางแผนว่าจะทำอะไร และอย่างไร

3.1 วางแผนว่าจะทำอะไร การวางแผนว่าจะทำอะไรหลังจากได้เห็น วิเคราะห์ข้อมูลภาพรวมของชุมชนหรือของหมู่บ้านแล้ว ก็เป็นขั้นตอนที่ต้องมีความสนใจ หากเป็นการคิดว่าจะทำอะไรบนฐานทุนเดิมหรือศักยภาพของชุมชน ก็จะเป็นเรื่องง่ายที่จะเริ่มต้นลงมือทำ แต่ถ้ากลับไปคิดว่าจะทำอะไรบนฐานทรัพยากรที่ไม่มีอยู่เลยในชุมชน การลงมือทำก็เป็นเรื่องไกลเกินฝันอยู่เหมือนกัน (นอกจากจะมีช่องต้องบประมาณจากภายนอก)

3.2 หาสาเหตุของปัญหาที่ลงมือแก้ไข แต่ก่อนที่จะคิดว่าจะลงมือทำอะไร นั้น จำเป็นที่จะต้องรู้ว่าอะไรคือสาเหตุของปัญหาที่จะลงมือแก้ไข เพราะถ้าหากว่าไม่สามารถ ค้นหาสาเหตุพบ การลงมือก็จะสะเปะสะปะ เสียแรงและเวลาเป็นอย่างยิ่ง

3.3 คิดวิธีการว่าจะทำอย่างไร สิ่งสำคัญนอกจากคิดออกว่าจะทำอะไร ยังต้องคิดต่อว่าจะทำอย่างไรด้วย โดยคนในหมู่บ้านก็ต้องระดมความคิด แล้วก็ดูความเป็นไปได้ และลงมือทำเลย ภายใต้ศักยภาพของชุมชน สำหรับการแก้ปัญหาที่เกินความสามารถของชุมชน ก็เชื่อมต่อกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือหน่วยงานภาครัฐต่อไป

ในชุมชนหนึ่ง ๆ ย่อมมีองค์ประกอบของคนที่หลากหลาย ดังนั้นการทำ แผนชุมชนพึ่งตนเองต้องรวมคนให้มาจากหลากหลายอาชีพไม่จำกัดฐานะ ได้เข้ามามีส่วนร่วมกำหนด ทิศทางของชุมชนในเวทีเดียวกัน

ทั้งนี้ในการทำแผนชุมชนในพื้นที่ใด หากชุมชนมีผู้นำที่เข้าใจในกระบวนการ จัดทำแผนชุมชนก็สามารถดำเนินการได้เลย แต่หากยังไม่มีแนวคิดเพียงพอ ก็ต้องอาศัยพี่เลี้ยง ที่มาจากบุคคลภายนอก ดังนั้นพี่เลี้ยงต้องตระหนักว่า ต้องเป็นผู้ที่จะเข้าไปช่วยให้เกิดกระบวนการ ที่มาจากชุมชนอย่างแท้จริง ไม่ใช่ไปกำหนดแทนชุมชน

การทำแผน คือ การพยายามพึ่งตนเองของชุมชน โดยการคิดร่วมกันลงมือทำ ร่วมกัน การทำแผนไม่ควรมีเป้าหมายเพื่อที่จะพึ่งพาคนอื่น แต่หากทำแผนของชุมชนออกมาได้ จะทำให้ทุกคนรู้ว่าถ้าเราต้องการให้ชุมชนเป็นแบบที่เรามุ่งหวังไว้นั้น เราจะต้องทำอะไรก่อนอะไร หลัง แล้วค่อยมาดูว่าเรื่องไหนเราทำได้เอง จะเห็นได้ว่าการมี “แผนชุมชน” นั้น ก่อให้เกิด ประโยชน์กับทุกฝ่าย ทั้งในส่วนของชุมชนเราเองและหน่วยงานจากภายนอก ที่ชุมชนเราต้อง ประสานความร่วมมือด้วยในบางกิจกรรม ที่ชุมชนของเราต้องขอรับการสนับสนุน จากหน่วยงาน หรือบุคคลภายนอก ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน

จะใช้ขอบเขตของตำบลเป็นหน่วยในการจัดทำ ซึ่งข้อดีของการทำแผนตามพื้นที่ ของตำบล อาจจะได้เปรียบตรงที่ว่า สามารถผลักดันให้เป็นแผนงานหนึ่ง ขององค์การบริหารส่วน ท้องถิ่นได้

แต่การจัดทำแผนชุมชนในขอบเขตของตำบล ควรจะมีเวทีเรียนรู้กระบวนการจัดในระดับหมู่บ้านก่อน แล้วค่อยมารวมเป็นระดับตำบล หรืออาจจะรวมต่อเป็นระดับหลายๆตำบลได้ ถ้าหากมีประเด็นปัญหาที่เชื่อมโยงกัน เช่น เรื่องเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

ชุมชนทำแผนพึ่งตนเอง เพราะเห็นว่าจะเป็นประโยชน์แก่ท้องถิ่นของตนเอง จะได้มีการพัฒนาอย่างยั่งยืน ชุมชนจะทำเสร็จเมื่อไหร่ก็ขึ้นอยู่กับความพร้อมของชุมชนนั้นๆ เอง อาจจะ 5 เดือน อาจจะ 1 ปี

ข้อสำคัญคือความพร้อมของคนในชุมชน ในด้านความร่วมมือร่วมใจกัน และควรเริ่มจากสิ่งที่จะทำได้เองก่อน นอกจากนี้แล้วในการกำหนดกิจกรรมก็จะต้องมีการปรับปรุงข้อมูลให้ทันสมัยเหมาะสมกับสถานการณ์ด้วย

นอกจากนี้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 กำหนดยุทธศาสตร์การจัดการเชิงพื้นที่ในมิติใหม่ด้วยการปรับโครงสร้างการพัฒนาชนบทและเมือง ให้เข้าสู่สมดุลและยั่งยืน โดยอาศัยหลักการสำคัญคือ ยึดพื้นที่เป็นตัวตั้งเอาคนเป็นส่วนกลางการพัฒนา มุ่งสู่เศรษฐกิจแบบพอเพียงพึ่งตนเองภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วน โดยมีเป้าหมายจะลดสัดส่วนความยากจนให้เหลือร้อยละ 12 ในปี 2549

โครงการนี้ จึงเป็นอีกความพยายามหนึ่งในการแปลงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 สู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมทั้งนี้โครงการฯเน้นกระบวนการเรียนรู้ต่อเนื่อง เป็นแนวทางการเพิ่มข้อมูล เพิ่มอำนาจการวิเคราะห์ปัญหา และค้นหาทางออกทางเลือกให้กับชุมชน ชุมชนที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นขั้นเป็นตอนตามแผนงานโครงการฯแล้วสามารถกำหนดกิจกรรมพัฒนาแก้ปัญหาความยากจน และปัญหาด้านต่างๆ ด้วยตัวเอง โดยไม่ต้องพึ่งพางบประมาณจากราชการ อันจะนำไปสู่ความเข้มแข็งพึ่งตนเองของชุมชน และเอาชนะความยากจนได้ในที่สุด

กระบวนการการจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง กำหนดให้มีสมาชิก องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นเข้าร่วมตั้งแต่ต้น จะทำให้องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นปรับเปลี่ยนวิธีคิดวิธีการทำแผนและพัฒนาเครื่องมือการวิเคราะห์ปัญหาเพื่อประโยชน์ในการวางแผน แตกต่างกันไปตามสภาพของท้องถิ่นและเครื่องมือ และวิธีการจัดทำแผนจะได้รับการพัฒนาต่อเนื่อง จากงบประมาณขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่นเอง

กระบวนการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ สู่ความยั่งยืนทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (2549 :118-122) ได้รายงานสรุปผลการประชุมประจำ พ.ศ.2546 ของสำนักงาน

คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ให้คำจำกัดความของ กรอบแนวคิด การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทยไว้ว่า การพัฒนาที่มีคุณภาพระหว่างมิติทางเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม เพื่อความอยู่ดีมีสุขของประชาชนตลอดไป

จากการดำเนินงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทำให้เห็นได้ชัดว่าการพัฒนาต่างๆ หรือกระบวนการพัฒนาที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนนั้น พระองค์ทรงเป็นผู้คิดและปฏิบัติ นำประเทศและโลกมาก่อนหน้านี้แล้ว ตั้งแต่ขึ้นครองราชย์เมื่อปี พ.ศ. 2493 โดยเป็นกระบวนการพัฒนาเพื่อนำไปสู่ความเป็นไท ด้วยรูปแบบของการพัฒนาที่ไม่ได้นำเข้าไปให้ ประชาชนคอยแต่รับเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการพัฒนาที่เน้นให้ประชาชนสามารถช่วยตนเองหรือพึ่งตนเองได้ ซึ่งนั่นคือการพัฒนาที่จะสามารถทำได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องพึ่งพาการให้จากรัฐหรือผู้อื่น ซึ่งเป็นรูปแบบที่นำไปสู่ความยั่งยืนอย่างแท้จริงนั่นเอง โดยหลักการ และแนวทางการดำเนินงานต่างๆ ได้มีการนำไปเป็นจุดเน้น ในแนวทางการพัฒนาประเทศ ตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 - 2529) เป็นต้นมาและแม้แต่ในระดับโลก ในการประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UN Conference on Environment and Development : UNCED) ที่กรุงริโอเดอจาเนโร ประเทศบราซิล พ.ศ. 2535 ได้มีการจัดทำ แผนปฏิบัติการ 21 ว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นแผนแม่บทของโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่กระตุ้นให้ประเทศต่างๆ มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจที่รับผิดชอบต่อสังคม ในขณะเดียวกันก็ให้การคุ้มครองฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อประโยชน์ของคนรุ่นต่อไป โดยระบุถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วม ต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนมีใจความตอนหนึ่งว่า

“จำเป็นต้องสร้างความร่วมมือ ของทุกภาคในการตระหนักถึงการพัฒนาที่ยั่งยืน ทั้งในระดับโลกและระดับท้องถิ่น โดยนำภูมิปัญญาขององค์ความรู้ในท้องถิ่น มาประยุกต์ใช้ให้ เข้ากับองค์ความรู้ในระดับประเทศและระดับโลก เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนร่วมกัน ”

หากกล่าวโดยสรุปการดำเนินงาน ตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ยึดเอาคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนามาโดยตลอด ทั้งในเรื่องพออยู่พอกินการพึ่งตนเอง และการมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นกระบวนการดำเนินงานพัฒนาอย่างเป็นลำดับ เป็นขั้นเป็นตอนและรอบด้านซึ่งเป็นการสร้างรากฐานของการพัฒนาที่มั่นคง และไปสู่ ความยั่งยืนอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาคนไปสู่ความยั่งยืนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงใช้เป็นหนทางหลักในการดำเนินงานพัฒนาตลอดมานั้น ได้ปรากฏเป็นแนวทางการพัฒนาถึงปัจจุบัน ซึ่งทุกฝ่ายได้ตระหนักแล้วว่า เป็นแนวทางการพัฒนาที่ถูกต้องและเหมาะสมกับสถานการณ์ มีประสิทธิภาพ บังเกิดความยั่งยืนโดยมีจุดมุ่งหมายสุดท้ายคือ ประโยชน์สุขของประชาชนอย่างแท้จริง ดังกระบวนการพัฒนาจากบางส่วนของกระแสพระราชดำรัส ที่ได้พระราชทานไว้ในวโรกาสต่างๆ ดังนี้

1. การพัฒนาต้องอยู่บนพื้นฐานเดิมของสังคม

“ การจะพัฒนาทุกสิ่งทุกอย่างให้เจริญขึ้นนั้น จะต้องสร้างขึ้นจากพื้นฐานเดิมที่มีอยู่ก่อนทั้งสิ้น ถ้าพื้นฐานไม่ดีหรือคลอนแคลนบกพร่องแล้ว ที่จะเพิ่มเติมเสริมต่อให้เจริญดีขึ้นไป อีกนั้นยากนักที่จะทำได้ จึงควรเข้าใจให้แจ้งชัดว่า นอกจากจะมุ่งสร้างความเจริญแล้ว ยังจะต้องพยายามรักษาพื้นฐานให้มั่นคงไม่บกพร่องพร้อมๆ กันด้วย ” พระบรมราโชวาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 10 กรกฎาคม 2523

การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ เป็นการทำให้เกิดความมั่นคงและความเจริญก้าวหน้าแก่ประเทศชาติและประชาชน โดยเป็นการดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป เป็นขั้นตอนโดยการเริ่มต้นด้วยการสร้างฐานรากของประชาชนให้มั่นคง ด้วยการทำให้ประชาชน พอมี พอกิน พอใช้เสียก่อน ซึ่งจะนำไปสู่ความสามารถพึ่งตนเองได้ของประชาชน ดังนั้นการพัฒนาใดๆ ก็ตาม จะต้องตั้งคำถามในเบื้องต้นเสียก่อน ว่า การพึ่งตนเองได้ของประชาชนมีองค์ประกอบอะไรบ้าง และจะได้มาด้วยวิธีการอย่างไร ส่วนการพัฒนาที่เร่งรีบหรือก้าวกระโดด เพื่อให้เกิดความเจริญเติบโตหรือทันสมัย โดยรีบร้อนหรือยวบเลิกราฐานของความก้าวหน้าเสียหมดนั้น จะก้าวไปได้จากสิ่งใดเหมือนกับคนที่มึนมองคิด เมื่อเกิดปวดศีรษะก็ควรเอื้อมหาให้หายเสียก่อน เพื่อว่าเมื่อภายหลังจักได้คิดอ่านให้กว้างไกลยิ่งขึ้นไป หากปวดศีรษะแล้วทุบศีรษะเสียจนสมองยวบแหลกไป จะได้สิ่งใดมาใช้คิดเล่า “พระบรมราโชวาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 17 มิถุนายน 2520”

2. การพัฒนาต้องอยู่บนหลักของภูมิสังคม

“ การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา เพื่อให้เหมาะสมทุกประการ ”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงยึดถือสภาพความเป็นจริงของภูมิประเทศและสังคมวิทยาเกี่ยวกับประชาชน ในพื้นที่พัฒนาเป็นหลักกล่าวคือก่อนที่ลงมือพัฒนา จะต้องสามารถตอบคำถามที่เกี่ยวข้องกับสภาพภูมิประเทศและ วิถีชีวิตของผู้คนในสังคมในแต่ละท้องที่ได้เสียก่อน นับว่าเป็นตัวกำหนดหลักที่จะต้องนำมาพิจารณา และนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา ซึ่งคำตอบของคำถามเหล่านี้ก็จะเป็หลักการสำคัญของการพัฒนาพื้นที่ ตามแนวพระราชดำริได้อย่างเหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ และด้วยความร่วมมืออันดีของประชาชน ซึ่งก็จะบรรลุเป้าหมาย ที่วางไว้ได้อย่างสมบูรณ์ในที่สุด

ทรงเห็นว่าอะไรจะพัฒนาอะไรจะทำการอะไรนั้น ขอให้ยึดหลักการสำคัญคือให้สอดคล้องกับ “ภูมิสังคม” ภูมิสังคมที่พระองค์ให้บทเรียนแรกนั้นก็คือ จะทำอะไรก็ตามต้องคำนึงถึง 2 สิ่งด้วยกัน สิ่งแรกคือ “ภูมิ” ในลักษณะของภูมิประเทศ ซึ่งก็คือสภาพแวดล้อมที่อยู่รอบๆตัวเรานั่นเอง หรือจะพูดแบบชาวบ้านก็คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ นั่นเอง เพราะสภาพภูมิประเทศของเรานั้น อาจจะมีส่วนคล้ายคลึงกับประเทศเพื่อนบ้านบ้าง แต่ถ้าข้ามไปฝั่งลาวลักษณะธรรมชาตินั้นอาจจะไม่เหมือนกันแล้ว แนวฝนต่าง ๆ นั้นอาจจะมาในฤดูที่ไม่สอดคล้องกัน หรือแม้แต่ประเทศไทยส่วนต่างๆของประเทศเหนือ ใต้ กลาง อีสานก็ยังมีภูมิที่ไม่เหมือนกันเลย เช่นทางเหนือเป็นภูเขา ทางใต้เป็นพรุ ภาคกลางเป็นที่ราบลุ่ม ส่วนทางอีสานเป็นที่ราบสูงแห้งแล้งเป็นต้น สิ่งที่สองที่อาจจะมีความสำคัญยิ่งกว่าหรือว่าเทียบเท่ากับคำแรกก็คือ “สังคม” แท้ที่จริง ความหมายของพระองค์ก็คือว่ามนุษย์ที่อยู่ในสภาพแวดล้อมนั่นเอง คนไทยอย่างนี้กว่าเราอยู่ในประเทศเดียวกันแล้วจะคิดเหมือนกันหมด หรือว่าตัดสินใจในกรณีที่เกิดขึ้นต่อสิ่งที่อยู่ข้างหน้านั้น ในลักษณะเดียวกันหมด แม้แต่คนอยู่ทางเหนืออยู่ทางใต้เหตุการณ์หนึ่งที่เผชิญอยู่นั้น ก็อาจจะตัดสินใจไม่เหมือนกันก็ได้ เพราะเขาตัดสินใจไปตามวัฒนธรรม ค่านิยมทางสังคม สิ่งแวดล้อม ประเพณีการอบรมบ่มฝังมา เขาก็ต้องตัดสินใจไปตามนั้น และหากไปเปรียบเทียบกับต่างประเทศแล้ว ความแตกต่างยิ่งมากขึ้นเป็นทวีคูณ

ยุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนา

1. วิสัยทัศน์การพัฒนาจังหวัดเชียงใหม่

เป็น “นครแห่งชีวิตและความมั่งคั่ง” หรือ “City of life and prosperity” เป็นเมืองที่ให้ความสุขและชีวิตที่มีคุณค่าแก่ผู้อยู่อาศัยและผู้มาเยือน ในฐานะเมืองที่น่าอยู่และน่าท่องเที่ยวในระดับเอเชีย พร้อมกับเป็นประตูการค้าการลงทุนสู่สากล (เทศบาลตำบลสะเมิงได้, 2550:32-36)

2. วิสัยทัศน์การพัฒนาอำเภอสะเมิง

อำเภอสะเมิง เป็นศูนย์รวมองค์การรัฐและเอกชน ตลอดจนองค์กรท้องถิ่นในทุกระดับ โดยยึดนโยบายของรัฐบาลนำมาสู่การปฏิบัติ อาศัยการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหลัก เน้นให้มีประชาคมตำบล หมู่บ้าน ในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ตรวจสอบการทำงาน โดยอาศัยการกระจายอำนาจสู่ประชาชน

ด้านสังคมและคุณภาพชีวิต

-พัฒนาศักยภาพคนและองค์กรชุมชนในการร่วมกันทำ ร่วมกันรับผิดชอบต่อสังคมโดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น

ด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

-สร้างความมั่นใจในการดูแลความมั่งคั่งภายใน และความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

ด้านพัฒนาเศรษฐกิจและชุมชน

-พัฒนาการเกษตรแบบผสมผสาน บนพื้นฐานเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น ให้สามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน และพัฒนาทักษะในการประกอบอาชีพ ทั้งอาชีพหลักและอาชีพเสริม ให้สอดคล้องกับความต้องการตลาดแรงงาน

ด้านโครงสร้างพื้นฐาน

-ปรับปรุงพัฒนาสาธารณูปการ และระบบสาธารณูปโภคให้ได้มาตรฐาน สะดวกและเพียงพอต่อความจำเป็น

-ผลักดันการแก้ไขปัญหาที่ดินทำกิน

ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

-จัดการทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานการอนุรักษ์ และสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมในการใช้ประโยชน์ เพื่อให้สภาพแวดล้อมที่ดีของอำเภอยังคงอยู่

ด้านการเมือง การปกครองและการพัฒนาการบริหารงานบริการ

-พัฒนาศักยภาพของประชาชน ในการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง ในการตรวจสอบการเมือง ทุกระดับทั้งด้านการบริการ การปกครอง การงบประมาณ

3. วิสัยทัศน์เทศบาลตำบลสะเมิงใต้

“ทำชุมชนเมืองให้เข้มแข็ง
พัฒนาเมืองให้น่าอยู่

ประชาชนมีส่วนร่วม
บริหารให้โปร่งใสตรวจสอบได้”

ยุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนาในช่วง 3 ปี (พ.ศ.2550 – 2552) ของเทศบาลตำบลสะเมิงใต้ โดยเรียงลำดับก่อนหลัง

1. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านการแก้ไขปัญหาความยากจน

แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

- 1.1 ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการประกอบอาชีพหลักและอาชีพเสริม
- 1.2 ส่งเสริมและสนับสนุนการลดภาวะค่าใช้จ่ายในครัวเรือน
- 1.3 ส่งเสริมและสนับสนุนการเกษตรผสมผสาน (เกษตรทฤษฎีใหม่)
- 1.4 ส่งเสริมและสนับสนุนการออกเอกสารสิทธิในที่ดินทำกินให้ประชาชน
- 1.5 หาแหล่งงานที่ตรงกับความต้องการของประชาชนที่ว่างงาน
- 1.6 ส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชน มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา

ความยากจน

2. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านเศรษฐกิจ

แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

- 2.1 ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการพัฒนาสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์

(OTOP)

- 2.2 ก่อสร้างร้านค้าชุมชนเพื่อเป็นตลาดกลางทางการเกษตร
- 2.3 จัดอบรมพัฒนาและส่งเสริมอาชีพให้กับประชาชน
- 2.4 ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการตั้งกลุ่มอาชีพ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพใน

การประกอบอาชีพให้มีความเข้มแข็ง

- 2.5 ส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีการออมทรัพย์ และการจัดตั้ง

กองทุนหมู่บ้าน

- 2.6 ส่งเสริมและสนับสนุนการเกษตรปลอดสารพิษ
- 2.7 เผยแพร่ความรู้และเทคนิคการทำเกษตรใหม่ๆ ให้แก่ตัวแทนเกษตรกรเพื่อนำไปเผยแพร่ต่อ

นำไปเผยแพร่ต่อ

3. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน

แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

- 3.1 ก่อสร้าง ถนน สะพาน ทางเท้า ให้ครอบคลุมและได้มาตรฐาน
- 3.2 ปรับปรุงเส้นทางคมนาคมให้ได้คุณภาพ และได้มาตรฐานทุกหมู่บ้าน

3.3 ก่อสร้าง ปรับปรุงและพัฒนาาระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานที่จำเป็น
สำหรับประชาชน ให้ได้มาตรฐาน

3.4 ส่งเสริมองค์กรชุมชน ประชาชนภาครัฐเอกชน ร่วมในการดูแลรักษา
สาธารณ ประโยชน์ และผลประโยชน์ของชุมชน

3.5 ขยายพื้นที่ข้อมูล ข่าวสาร เพิ่มระบบการสื่อสารสาธารณะ และประชาชน
ให้สามารถ เข้าถึงบริการสาธารณะได้อย่างเสมอภาค

3.6 ขยายเขตไฟฟ้าสาธารณะ ปรับปรุงและติดตั้งไฟกิ่งให้ครอบคลุมทุก
หมู่บ้าน

3.7 จัดทำป้ายจราจร ป้ายขอย ป้ายบอกทาง ป้ายบอกเขตเทศบาลและป้าย
ประชาสัมพันธ์

3.8 ขยายพื้นที่บริการข้อมูลข่าวสาร เพิ่มระบบการสื่อสารสาธารณะ และ
ประชาชนสามารถเข้าถึงได้

4. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านการแก้ปัญหามลพิษทางอากาศ

แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

4.1 จัดตั้งศูนย์ปฏิบัติการประพัตติมิชอบ ในการจัดซื้อจัดจ้างในงบประมาณของ
ราชการ

4.2 จัดตั้งศูนย์ปฏิบัติการประพัตติมิชอบในวงราชการ ในการให้บริการและ
ปฏิบัติหน้าที่

4.3 ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตรวจสอบ และป้องกันการทุจริต
และประพัตติมิชอบ

5. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านการแก้ปัญหายาเสพติด

แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

5.1 จัดอบรมให้ความรู้กับผู้นำชุมชน เยาวชน ด้านการป้องกันและแก้ไข
ปัญหายาเสพติด (แบบมีส่วนร่วม)

5.2 จัดกิจกรรมแข่งขันกีฬาระหว่างหมู่บ้าน

5.3 จัดกิจกรรมสร้างความอบอุ่นให้กับครอบครัว

5.4 จัดกิจกรรมประกวดบทความ สำหรับต่อต้านและแก้ไขปัญหายาเสพติด

ในโรงเรียน

5.5 รมรงค์ให้สมาชิกในครอบครัวอย่างน้อย 1 คน สมัครเป็นสมาชิกพลังแผ่นดินท้องถิ่นท้องถิ่นที่พัฒนา

6. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านสังคม การศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม

แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

- 6.1 ส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนได้รับความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน
- 6.2 ส่งเสริม สนับสนุน และพัฒนางานด้านการศึกษาของเทศบาล
- 6.3 ปลุกฝังค่านิยมและจิตสำนึกให้ประชาชน มีความรักและหวงแหนวัฒนธรรมท้องถิ่น
- 6.4 ส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของท้องถิ่น
- 6.5 ส่งเสริม สนับสนุน งานด้านกีฬาและนันทนาการ
- 6.6 ส่งเสริมและพัฒนาสุขภาพอนามัยของประชาชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี
- 6.7 ส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานด้านสวัสดิการสังคม
- 6.8 การจัดกิจกรรมด้านการส่งเสริมสุขภาพ ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพ
- 6.9 จัดกิจกรรมด้านการควบคุมป้องกันโรค พร้อมทั้งเฝ้าระวังการเกิดโรค
- 6.10 จัดกิจกรรมด้านสุขภิบาล มีการปรับปรุงด้านสุขภิบาลให้ถูกสุขลักษณะ
- 6.11 จัดกิจกรรมด้านฟื้นฟูสภาพให้กับผู้ได้รับผลกระทบจากปัญหาสุขภาพที่ไม่สามารถดูแลตนเองได้
- 6.12 จัดให้มีการบริการด้านการรักษาพยาบาลเบื้องต้นให้ประชาชนสามารถเข้าถึงบริการได้ง่าย

7. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านความมั่นคง การเมือง และการมีส่วนร่วมของประชาชน

แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

- 7.1 พัฒนาและเพิ่มประสิทธิภาพบุคลากร ในด้านการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย
- 7.2 จัดหาและตรวจสอบอุปกรณ์เครื่องมือ เครื่องใช้ ที่เกี่ยวข้องกับการป้องกันและบรรเทา สาธารณภัย และสนับสนุนกิจกรรมการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย
- 7.3 พัฒนาระบบให้บริการประชาชนให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

7.4 พัฒนา ปรับปรุงอาคารสถานที่ เครื่องมือ เครื่องใช้ในการบริหารและการทำงาน of เทศบาล

7.5 ส่งเสริมและสนับสนุนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย และการจัดกิจกรรมวันสำคัญต่างๆ

7.6 ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง

7.7 ส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนและเทศบาล

8. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

8.1 จัดอบรมให้มีความรู้กับกลุ่มผู้นำชุมชนในด้านการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

8.2 จัดตั้งองค์กรและส่งเสริมการนำหลักการเกษตรอินทรีย์ไปใช้ให้เกิดประโยชน์

8.3 จัดตั้งส่งเสริมให้มีการจำหน่ายพืชผลทางการเกษตรที่ปลอดสารพิษ

8.4 ส่งเสริมให้มีการปลูกต้นไม้ในที่สาธารณะและพื้นที่เอกชน

8.5 รมรงค์และส่งเสริมให้ชาวบ้านรู้จักวิธีคัดแยกขยะก่อนทิ้ง

9. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ

แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

9.1 จัดหาอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ

9.2 ส่งเสริมให้บุคลากรที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีสารสนเทศได้รับการฝึกอบรม

9.3 จัดสร้าง พัฒนา และปรับปรุงเว็บไซต์ของเทศบาล

9.4 จัดตั้งศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศของเทศบาล

9.5 พัฒนาความสามารถทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศของเทศบาลอยู่เสมอ

9.6 ดำเนินการรวบรวมข้อมูลข่าวสาร จัดหมวดหมู่งานด้านสาธารณสุข และสิ่งแวดล้อมเพื่อจัดตั้งเป็นศูนย์ข้อมูลข่าวสารของเทศบาล

9.7 สนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ บอร์ดแสดงข้อมูลข่าวสารด้าน การสาธารณสุข และสิ่งแวดล้อมให้กับ ศสมช. ทุกแห่ง

9.8 จัดหาวัสดุอุปกรณ์ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ เพื่อการรวบรวมข้อมูลข่าวสารและเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารด้านการสาธารณสุขและสิ่งแวดล้อม

9.9 ขยายเขตพื้นที่บริการข้อมูล ข่าวสาร เพื่อระบบสื่อสารสาธารณะและประชาชนสามารถเข้าถึงบริการสาธารณะได้อย่างเสมอภาค

10. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านการท่องเที่ยว

แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

- 10.1 ก่อสร้างอาคารจุดพักนักท่องเที่ยวและจุดประชาสัมพันธ์สถานที่ท่องเที่ยว
- 10.2 ส่งเสริมอาชีพในการจำหน่ายสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ให้กับนักท่องเที่ยว

4. วิสัยทัศน์ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จังหวัดเชียงใหม่

“เป็นกลไกในการสนับสนุนและตอบสนองนโยบายของรัฐ และเป็นองค์กรหลักในการพัฒนาท้องถิ่นบนพื้นฐานของความเข้าใจในปัญหา และศักยภาพของท้องถิ่น ด้วยการบูรณาการการบริหารจัดการในพื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพ”

กรอบยุทธศาสตร์การพัฒนากองกรปกครองส่วนท้องถิ่น จังหวัดเชียงใหม่ (พ.ศ. 2550-2552)

1. การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ที่สนับสนุนการพัฒนายุทธศาสตร์จังหวัดเชียงใหม่
2. การพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่น ที่สอดคล้องกับแผนการพัฒนาจังหวัดทั้งในด้านการค้า การลงทุน การท่องเที่ยว อุตสาหกรรม เกษตรกรรม หัตถกรรม และสินค้า OTOP
3. การอนุรักษ์ ฟื้นฟู และบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศและการพลังงานอย่างยั่งยืน
4. การอนุรักษ์ ถิ่นทอดวัฒนธรรม จารีตประเพณี ส่งเสริมวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมของประชาชน
5. การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน อย่างทั่วถึงทั้งในด้านการประกอบอาชีพ สุข ภาวะ และการศึกษา
6. การพัฒนาการบริหารจัดการบ้านเมืองที่ดี
7. การเสริมสร้างความสงบสุขปลอดภัยแก่ชุมชน และเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นบนพื้นฐานของประชาธิปไตย (เทศบาลตำบลสะเมิงใต้, 2550:32-36)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

องค์การบริหารส่วนตำบลเขาคราม (2550:ระบบออนไลน์) เขาครามเป็นตำบล อยู่ใน อ.เมืองกระบี่ จ.กระบี่ มีทั้งหมด 6 หมู่บ้าน มีประชากรรวมทั้งสิ้น 8,757 คน ส่วนใหญ่ทำสวนปาล์ม สวนยาง สวนผลไม้ ประมงชายฝั่ง และรับจ้างทั่วไป ก่อนหน้านั้นชุมชนเขาคราม มีกลุ่มหรือองค์กรจัดตั้งจำนวนมาก ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรทำสวน กลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์สิ่งแวดล้อม กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มสหกรณ์ไทยอาสาป้องกันชาติ ลูกเสือชาวบ้าน กองทุนเพื่อความมั่นคง กลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์ป่าชายเลน และประมงชายฝั่ง ฯลฯ ทุกกลุ่มต่างคนต่างทำตามที่หน่วยงานผู้จัดตั้งมอบหมาย (ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าถูกจับป็นขึ้นมา) เช่นเดียวกับผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการอยู่ในลักษณะต่างคิดต่างทำ ก่อนจะมีกระบวนการเรียนรู้แผนชุมชนมีการเคลื่อนไหวทางความคิดอยู่ 2 ส่วนหลักๆ

ส่วนที่ 1 โดยคนรุ่นใหม่ของชุมชนที่มีความตื่นตัวในการเรียนรู้ เป็นกลุ่มคนที่ผ่านการศึกษาสมัยใหม่

ส่วนที่ 2 การเคลื่อนไหว ชกส. จ.กระบี่ ที่พบว่าได้ปล่อยเงินกู้ไปจำนวนมากในจังหวัดกระบี่ (ไม่ต่ำกว่าหนึ่งพันล้าน) แต่ไม่สามารถเรียกคืนได้ โดยเฉพาะใน ต.เขาครามมีหนี้สูงถึง 120 ล้าน ในจำนวนนี้เป็นหนี้ ชกส. 99 ล้าน ทั้งๆที่เป็นชุมชนที่อุดมไปด้วยทรัพยากร ชกส. ได้เริ่มสำรวจ เพื่อหาพื้นที่ที่เหมาะสม และพร้อมที่จะสำรวจตัวเองเพื่อหากระบวนการใหม่ ในการพัฒนาชุมชน จนได้พื้นที่เขาครามเป็นพื้นที่นำร่อง ชกส.ได้ร่วมกับมูลนิธิหมู่บ้านเข้าไปเป็นพี่เลี้ยงสนับสนุนให้ชุมชนทำแผนชุมชน

ขั้นตอนการจัดทำแผนของเขาครามประกอบด้วย

ขั้นตอนที่ 1 ประสานคนประสานแกน

ขั้นตอนที่ 2 จัดเวทีทำความเข้าใจในวงกว้างมากขึ้น (กระตุกวิธีคิด)

ขั้นตอนที่ 3 ขั้นการเตรียมเก็บข้อมูล

ขั้นตอนที่ 4 ปฏิบัติการเก็บข้อมูล การเก็บข้อมูลครั้งแรก ได้ข้อมูลที่ตรงตามข้อเท็จจริงประมาณ 60% เนื่องจากชาวบ้านเบื่อกับที่จะตอบ เพราะเก็บทุกปี เข้าใจว่าเก็บข้อมูลเพื่อเก็บภาษีเข้าอบต. เก็บข้อมูลแล้วก็อยู่เหมือนเดิม อายุคนอื่น เรื่องหนี้สินและรายได้ ฯลฯ

ขั้นตอนที่ 5 สรุปข้อมูล วิเคราะห์ สังเคราะห์

ขั้นตอนที่ 6 สรุปข้อมูล วิเคราะห์ศักยภาพชุมชน

ขั้นตอนที่ 7 ยกร่างแผนแม่บทจากความจริงของชุมชน

ขั้นตอนที่ 8 การเรียนรู้แผนชุมชน นำเสนอแผนงาน โครงการกิจกรรม วิเคราะห์สรุปเป็นแผนแม่บทชุมชน และเดินทางไปศึกษาดูงานในพื้นที่อื่น เพื่อนำมาประยุกต์ใช้กับชุมชน

ขั้นตอนที่ 9 การแปลงแผนสู่การปฏิบัติ ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนสำคัญ

เขาครามต้องบริหารจัดการด้านเงินทุนเป็นลำดับแรก เพราะหนี้สินมากกว่ารายได้ อันนำไปสู่การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ 6 หมู่บ้าน และมีกลุ่มออมทรัพย์ระดับตำบล ทำหน้าที่การจัดการระหว่างหมู่บ้าน ซึ่งต่อมาพัฒนามาเป็น ธนาคารชุมชนตำบลเขาคราม ตามด้วยการจัดการทรัพยากร อันเป็นผลจากการเก็บข้อมูลรายได้-รายจ่าย และศักยภาพของคนภูมิปัญญาและทรัพยากร นำไปสู่การจัดตั้งกลุ่ม พัฒนากลุ่ม ขึ้นมาหลากหลายตามลำดับความสำคัญ และจากต้นทุนที่มีอยู่จริงของชุมชนในรูปแบบวิสาหกิจชุมชน การก่อตัวของกระบวนการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชนเขาคราม จากปี 2542 จนถึงปัจจุบัน พบว่าปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้กระบวนการเรียนรู้หยั่งราก มาจากปัจจัยต่างๆ แกนนำมีส่วนอย่างมาก ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ มีความหลากหลาย มีวิสัยทัศน์ ในการมองโลก สังคม ชุมชน อันเนื่องมาจากกระบวนการเรียนรู้ที่นำเอาความรู้สากล (การศึกษาในระบบ) และความรู้จากชุมชน (ภูมิปัญญาท้องถิ่น) มาบูรณาการ มีความกล้าหาญ อดทน ยืนหยัด เสียสละและใฝ่รู้

ต้นทุนของชุมชน

ประกอบไปด้วย

1. สถานที่ตั้งของชุมชน อยู่ในสภาพแวดล้อมที่สมบูรณ์ อุดมไปด้วยทรัพยากร ทั้งป่าไม้ ทะเล และดินสภาพดี การแลกเปลี่ยนของชุมชนมีมาตั้งแต่อดีต มีการแลกเปลี่ยนเชื่อมสัมพันธ์กันระหว่าง เกล่อเขา-เกล่อเล
2. สายสัมพันธ์เชิงเครือญาติ และความหลากหลายของวัฒนธรรม (จีน พุทธ มุสลิม) จากการเป็นชุมชนเก่าแก่ และสืบเชื้อสายมาจากตระกูลใหญ่ไม่กี่ตระกูล ทำให้มีความสมานฉันท์ ไม่มีปัญหาขัดแย้งทางความเชื่อและศาสนา
3. องค์การบริหารส่วนตำบล แกนนำที่สำคัญหลายคนที่เป็นต้นคิด เป็นสมาชิก อบต. ทั้งในส่วนสภาและส่วนบริหาร ทำให้สามารถนำพา อบต. มาเชื่อมโยงกับแผนชุมชนของชุมชน ได้อย่างสอดคล้องกับความต้องการ ทิศทางในอนาคตของชุมชนตำบลเขาคราม ชุมชนเขาครามยังคงดำเนินการกิจกรรม ในรูปแบบของวิสาหกิจชุมชนต่อไป โดยการพัฒนากิจกรรมต่างๆ ที่มีในแผนไปตามความ พร้อม เนื่องจากเขาครามได้รับความสนใจจากหน่วยงานต่างๆ หลายหน่วยงานลงไปสนับสนุน เพื่อขยายผล แกนนำชุมชนให้ข้อเสนอแนะว่า หากการสนับสนุนนั้น เพื่อสนองนโยบายของหน่วยงาน และไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน จะทำลายฐานที่

มันของชุมชนได้ ในขณะที่ชุมชนเองก็ต้องปรับตัวสัมพันธ์กับพันธมิตร หรือองค์กรภายนอก ชุมชนเขารวมได้เสนอแนะ การจัดความสัมพันธ์กับองค์กรท้องถิ่นไว้ดังนี้

3.1 ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดวิสัยทัศน์ นโยบาย (ร่วมคิด) ร่วมทำแผน โดยเฉพาะการผนวกรวมระหว่างแผนของอบต.กับแผนของชุมชน

3.2 องค์กรท้องถิ่นควรใช้ความพยายาม ในการจัดให้มีสภาผู้นำหรือสภาแกนนำ ทำหน้าที่เป็นสมองของชุมชน โดยไม่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจทางกฎหมาย แต่ใช้ปัญญาในการสร้างการเรียนรู้ ให้ชุมชนมีพื้นที่ในการกำหนดตนเอง จากจุดเล็กๆ แล้วค่อยๆ ขยายให้ใหญ่ขึ้นจนครอบคลุมทั้งชุมชนในที่สุด

3.3 องค์กรท้องถิ่นควรมีแผนงาน ในการสร้างคนรุ่นใหม่อย่างต่อเนื่อง เพื่อสืบชะตาชุมชนต่อไป

3.4 องค์กรท้องถิ่นควรมียุทธศาสตร์ของตนเอง ที่มีฐานมาจากแผนชุมชน เพื่อนำไปสู่การจัดความสัมพันธ์กับภายนอก ที่เท่าเทียมและเคารพศักดิ์ศรีซึ่งกันและกัน

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(2550:ระบบออนไลน์)ได้กล่าวถึงชุมชนไม้เรียงว่า จากการเติบโตอย่างต่อเนื่องของชุมชน ซึ่งเกิดจากทั้งปัจจัยภายนอกและภายใน ทำให้ชุมชนไม้เรียง อ.ฉวาง จ.นครศรีธรรมราช เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะปัจจัยภายนอกที่ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเลือกวิถีชีวิตและวิธีการผลิต ทำให้ชุมชนไม้เรียงเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมพืชเชิงเดี่ยว มียางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญ ที่เข้ามากำหนดชีวิตและความเปลี่ยนแปลงของชุมชนมากมาย แม้ยางพาราจะเป็นพืชที่นำมาซึ่งรายได้ที่ค่อนข้างสูง แต่ก็พบว่าการพัฒนาชุมชนนั้น ไม่ประสบความสำเร็จตามที่คาดหวังมากนัก เกษตรกรยากจนมีหนี้สินล้นพ้นตัว เพราะยังขาดความรู้ด้านการจัดการและด้านข้อมูลข่าวสาร ขณะเดียวกันชุมชนไม้เรียงเป็นเพียงชุมชนผลิตสินค้า ที่ได้สร้างความร่ำรวยให้กับพ่อค้าคนกลาง ซึ่งไม่ใช่ผู้ผลิตแต่อย่างใด ชุมชนไม้เรียงจึงได้พยายามรวมกลุ่มรวมพลังกันต่อสู้เรื่องราคายางพาราให้มีราคาสูงขึ้น โดยการจัดตั้งกิจกรรมกลุ่มขึ้นในชุมชนไม้เรียง เพื่อเป็นทางเลือกและทางรอดของคนในชุมชน เช่น โรงงานแปรรูปยางพารา ที่เริ่มต้นขึ้นเมื่อปี 2526 เพื่อแก้ปัญหาคุณภาพยางพาราให้เป็นที่ต้องการของตลาด ลดต้นทุนการผลิต นับเป็นเวลาเกือบ 10 ปีที่ชุมชนได้รวมกลุ่มกันพัฒนาอาชีพหลักดังกล่าว แต่สุดท้ายได้มีการสรุปบทเรียนของชุมชน ว่าการทุ่มเทเพื่อแก้ปัญหายางพาราเพียงอย่างเดียว นั้น ไม่สามารถแก้ปัญหาต่างๆของชุมชนได้ เพราะปัญหาทุกอย่างเชื่อมโยงกัน ต่อมาจึงได้ตั้งศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียงขึ้น เมื่อปี 2535 เพื่อศึกษาชุมชนในทุกด้าน เช่น คน ความรู้ ทรัพยากรของชุมชน จากสภาพปัญหาของชุมชน ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียงได้สรุปแนวทางการดำเนินงาน เพื่อให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้ภายในชุมชนอย่างน้อย 3 เรื่อง คือ

1. การเรียนวิชาสามัญพื้นฐาน อย่างน้อยคนในชุมชนต้องเรียนจบ ม.3 เพื่อให้เขาได้นำความรู้มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน โดยมีกรมการศึกษานอกโรงเรียนให้การสนับสนุน

2. ให้การเรียนรู้ในสิ่งที่คนในชุมชนต้องการจะรู้ ซึ่งได้แบ่งกลุ่มเรียนรู้ออกเป็นกลุ่มย่อย ตามสาขาที่แต่ละคนต้องการเรียนรู้ และให้มีการปฏิบัติจริงในพื้นที่ของตนเอง ด้วยการเน้นผลงานที่ปฏิบัติมาเป็นหลักประกันความสำเร็จในกิจกรรมนั้นๆ

3. ให้การเรียนรู้ในสิ่งที่คนในชุมชนควรจะรู้ ได้แก่ระบบเศรษฐกิจ ตั้งแต่ครัวเรือน ชุมชน จังหวัด ประเทศ และโลก ด้านสังคมที่เน้นให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข ด้านการเมืองเพื่อให้รู้จักความหมายของการเมืองที่เกี่ยวข้องกับชีวิต ความเป็นอยู่ของชุมชน รวมถึงสิทธิและหน้าที่ของแต่ละคนที่พึงกระทำ ด้านกฎหมายเพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้รู้กฎหมายที่จำเป็นเกี่ยวข้องในชีวิตประจำวัน ป้องกันการเอาเปรียบจากผู้อื่น ด้านระบบสหกรณ์ที่มุ่งหวังให้เป็นเครื่องมือ ในการแก้ปัญหาเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ของสมาชิกและด้านการบริหารจัดการ เพื่อให้คนในชุมชนได้นำความรู้มาใช้ในการจัดการ โดยเริ่มจากครอบครัว ด้วยการจัดทำแผนงานการประกอบอาชีพและการทำงาน ศูนย์ฯ ได้ดำเนินงานแบบค่อยเป็นค่อยไปตามธรรมชาติ เพื่อคนในชุมชนทุกระดับปรับตัวได้ทัน ซึ่งพบว่าในความรู้สึกของชาวบ้านนั้น เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในทางที่ดีขึ้นเรื่อยๆ ขณะเดียวกันศูนย์ฯ แห่งนี้ ได้มีการจัดตั้งสภาผู้นำชุมชนไม้เรียงขึ้น เพื่อบริหารงานของศูนย์ฯ ให้เป็นไปอย่างมีระบบ มีแผนงาน และมีผู้รับผิดชอบ โดยการคัดเลือกผู้นำหมู่บ้านๆ ละ 5 คน จากจำนวน 8 หมู่บ้าน รวม 40 คน มาเป็นสมาชิกร่วมกันสำรวจความต้องการและปัญหาของชุมชนอย่างละเอียด ครอบคลุมทุกครัวเรือน เพื่อนำมาพิจารณาวางแผนทาง สร้างกระบวนการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งและพึ่งตนเองต่อไป เพื่อเดินทางไปสู่เป้าหมายดังกล่าวดังกล่าวได้ จึงเกิดแผนการดำเนินงานของศูนย์ฯ ขึ้นใน 8 ด้าน คือ แผนพัฒนาเกษตรยั่งยืน แผนการจัดการผลผลิตของชุมชน แผนพัฒนาเศรษฐกิจ วิสาหกิจชุมชน แผนพัฒนาด้านสุขภาพ แผนพัฒนาทุนและหนี้สิน แผนพัฒนาการท่องเที่ยว แผนพัฒนาจิตใจ แผนพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชน รวมกิจกรรมทั้งหมด 55 กิจกรรม เช่น โรงสีข้าว กิจกรรมผลิตแชมพู ยาสีฟัน โรงงานผลไม้กระป๋อง กิจกรรมผลิตปุ๋ยหมัก โรงเพาะชำขยายพันธุ์พืช โรงงานน้ำปลา กลุ่มออมทรัพย์ กิจกรรมการท่องเที่ยวและอนุรักษ์ กิจกรรมสร้างวิทยากร ศูนย์ข้อมูลตำบล เป็นต้น

นายประยงค์ ธรรมรงค์ ประธานสภาผู้นำชุมชนไม้เรียงบอกว่า แม้สังคมจะยอมรับผลงานของชุมชนไม้เรียง แต่ชุมชนก็ไม่ได้หยุดเรียนรู้แต่อย่างใด ขณะนี้กำลังร่างหลักสูตรและตำราการเรียนรู้ 5 เรื่อง คือ ยางพารา แผนชุมชน วิสาหกิจชุมชน การจัดการองค์กร ศูนย์เรียนรู้ชุมชน เพื่อถ่ายทอดให้กับคนที่สนใจแผนชีวิตชุมชน ซึ่งขณะนี้กำลังสร้างระบบต่างๆ อยู่ คาดว่าจะแล้วเสร็จและเปิดอย่างเป็นทางการในกลางเดือนกรกฎาคมนี้ จากจุดเริ่มต้นเล็กๆ เมื่อกว่า 20 ปีที่ผ่านมาชุมชนไม้เรียงได้เรียนรู้อย่างไม่หยุดนิ่ง จนมีผลงานเป็นที่ยอมรับของผู้คนทั่วไป ทำให้วันนี้ชุมชนไม้เรียงได้เป็นหนึ่งในชุมชนต้นแบบเรื่องแผนชีวิตชุมชน ที่พิสูจน์ให้เห็นว่าชุมชนก็สามารถจัดการ

แก้ปัญหาของชุมชน ด้วยตัวของชุมชนเองได้ ขอเพียงแต่อย่าหยุดการเรียนรู้เท่านั้น ปัจจุบันชุมชนไม้เรียงยังเป็นสถานที่ศึกษาดูงานของหน่วยงานภาครัฐ องค์การชุมชนผู้สนใจเกี่ยวกับแผนชีวิตชุมชนในแต่ละเดือนไม่ต่ำกว่า 5 พันคน ที่สำคัญรูปธรรมที่เกิดขึ้นจริงของแผนชีวิตชุมชนแห่งนี้ และชุมชนพันธมิตรอื่น ได้ทำให้รัฐบาลรับแนวคิดเรื่องแผนชีวิตชุมชน เข้าเป็นหนึ่งในนโยบายการพัฒนาประเทศ โดยกำหนดว่าภายใน 3 ปีนี้ 7,405 ตำบลทั่วประเทศจะต้องเกิดแผนชีวิตชุมชน เพื่อให้สอดคล้องกับการโอนงบประมาณจำนวนมหาศาล ลงสู่องค์กรบริหารส่วนตำบล(อบต.) ในอีกไม่กี่ปีข้างหน้า โดยหวังให้งบดังกล่าวแปรผลไปสู่การพัฒนา ที่ตรงกับความต้องการของชุมชนให้มากที่สุด

วิชิต นันทสุวรรณ (2547:70) กล่าวถึง ประสบการณ์การจัดทำแผนแม่บท และ สถาผู้นำของชุมชนไม้เรียงโดยชี้ให้เห็นว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนา กระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนไม้เรียงสร้างสรรค์ขึ้นมาอย่างเป็นธรรมชาติค่อยเป็นค่อยไป ได้ข้อสรุปว่าการเรียนรู้ของชาวบ้านมี 2 ระดับ คือ

1. เรียนในสิ่งที่อยากรู้และเรียนในสิ่งที่ต้องรู้ เป็นการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับผู้นำชุมชน เพราะวิธีการเรียนรู้เป็นวิธีการหาความรู้จากสภาพความเป็นจริง จากข้อมูลจากการอ่าน การพูดคุยหาข้อสรุป แผนแม่บทการพัฒนาชุมชนไม้เรียง เกิดจากการเรียนรู้แบบแรกนี้

2. เรียนในสิ่งที่อยากทำและทำในสิ่งที่อยากเรียน เป็นการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสมาชิกทั่วไปในชุมชน เพราะวิธีการเรียนรู้เป็นวิธีการเรียนจากการปฏิบัติเรียนจากรูปธรรม เป็น การเรียนรู้เชิงประจักษ์ทำนองเดียวกับการสรุปว่า “ให้คนอื่นทำสำเร็จก่อนจึงทำตาม” และ บางครั้งไม่มีตัวอย่างความสำเร็จให้เห็น ต้องเรียนรู้โดยการทำแบบ “ลองผิดลองถูก”จนได้ข้อสรุป ที่ถูกต้อง หากลากงูสมาชิกในชุมชนจำนวนมาก ให้เรียนรู้แบบแรกจะไม่สอดคล้องและไม่เกิด การเรียนรู้จริง บางคนบอกว่า “นั่งพูดเป็นวันๆไม่เห็นได้อะไรแก้ปัญหาอะไรไม่ได้” การเรียนรู้ทั้ง 2 ระดับนี้ ประยงค์ ธรรมรงค์ ผู้นำชุมชนไม้เรียงสรุปสั้นๆไว้ว่า “เรียนรู้ในสิ่งที่ต้องรู้ เรียนรู้ในสิ่งที่ ต้องทำและทำในสิ่งที่เรียนรู้แล้ว” **เรียนรู้ในสิ่งที่ต้องรู้** หมายถึงมีเหตุปัจจัยเป็นจำนวนมากทั้ง นโยบายของรัฐบาล กฎหมายที่เกี่ยวข้องเทคโนโลยีสมัยใหม่ และวัฒนธรรมใหม่ที่ไหลเข้าสู่ ชุมชนผ่านสื่อสาธารณะ เป็นเหตุปัจจัยที่หากเราไม่รู้เท่าทัน เราจะเป็นเหยื่อของมัน **เรียนรู้ในสิ่งที่ ต้องทำ** หมายถึง การตัดสินใจทำการผลิตทางการเกษตร การประกอบการในรูปแบบของวิสาหกิจ ชุมชนรวมถึงงานทุกอย่าง เราต้องมีความรู้ในเรื่องที่เราจะทำ และต้องเรียนรู้ให้มากที่สุดก่อนลง มือทำ จึงจะประสบความสำเร็จ และ**ทำในสิ่งที่เรียนรู้แล้ว**หมายถึงการนำความรู้ที่นำมาใช้ให้เกิด ประโยชน์กับชีวิต

ขั้นตอนการทำแผนแม่บทชุมชน

ขั้นตอนการดำเนินการทำแผนแม่บทชุมชนมีอยู่ 7 ขั้นตอน โดยมีกลุ่มเป้าหมายในที่นี่คือ ตัวแทนของหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านที่มารวมกัน ในระดับตำบลเป็นคณะทำแผนแม่บทชุมชน ตำบล อาจจะเลือกหมู่บ้านละ 3 – 5 คน ตามขนาด จำนวนรวมทั้งตำบลไม่ควรมากกว่า 50 คน คณะทำแผนแม่บทชุมชนระดับตำบลนี้ จะเป็นแกนนำสำคัญเพื่อการดำเนินงานในหมู่บ้านของตนเอง และทุกเดือนจะนำข้อมูล นำผลที่ได้รับไปนำเสนอต่อที่ประชุม คณะทำแผนตำบลและเตรียมเวทีต่อไป

1. การเตรียมการ เตรียมนักวิจัยชุมชน เตรียมชุมชน รวมทั้งเตรียมวิทยากรจากภายนอก
2. เวทีที่ 1 เปิดโลกแห่งการเรียนรู้ ทำความเข้าใจวิธีการกำหนด “การบ้าน” ให้ไปทำข้อมูลรายรับรายจ่ายหนี้สินของแต่ละหมู่บ้าน เพื่อนำมาวิเคราะห์ในเวทีที่ 2 และเรียนรู้เรื่องประวัติศาสตร์ชุมชนโดยคนเฒ่าคนแก่ของหมู่บ้าน
3. เวทีที่ 2 นำข้อมูลรายรับ รายจ่าย หนี้สินเท่าที่เก็บได้ มาประเมินประมวล กำหนด “การบ้าน” การทำข้อมูลทรัพยากร ความรู้ภูมิปัญญาเพื่อนำมาวิเคราะห์ในเวทีที่ 3
4. เวทีที่ 3 นำข้อมูลรายได้ รายจ่าย หนี้สินมาวิเคราะห์เตรียมการไปศึกษาดูงาน
5. เวทีที่ 4 นำข้อมูลการไปศึกษาดูงานมาวิเคราะห์ รวมทั้งข้อมูลทรัพยากรและกลับไปเตรียมทำการระดม “วิสัยทัศน์” ของแต่ละชุมชน หาทางเลือกและ “ความต้องการ” ที่แท้จริงของแต่ละชุมชนเพื่อนำมา “ปรุง” ให้เป็นแผนแม่บทชุมชนระดับตำบล

การแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ

หลังจากการทำประชาพิจารณ์แผนแล้ว (เท่ากับได้รับฉันทานุมัติจากชุมชน) คณะทำแผนอาจจะคงอยู่ (บางแห่งเรียกว่าสภาผู้นำ) หรือไม่มีก็อาจจะตั้งคณะกรรมการ หรือคณะทำงานขึ้นมาใหม่ก็ได้ เพื่อนำแผนไปสู่การปฏิบัติ ซึ่งประกอบด้วยแนวทาง 4 ประการคือ

1. การจัดลำดับความสำคัญก่อนหลังของแผนและโครงการต่างๆ เพราะแผนแม่บทชุมชนอาจจะมีโครงการหลายสิบโครงการ และกิจกรรมภายใต้แต่ละโครงการอีกจำนวนมาก คงไม่สามารถทำทุกอย่างพร้อมกันได้ จึงต้องมีการวิเคราะห์จัดลำดับความสำคัญ และดูว่าจะพัฒนาให้เป็นแบบพหุพลัง (synergy) และแบบเกื้อกูล (cluster) ได้อย่างไร ไม่ใช่คิดอะไรเดี่ยวๆ

ไม่เกี่ยวข้องกัน เช่น จะเริ่มทำสถาบันการเงินของตำบลหรือไม่ ถ้าทำจะอย่างไรและควรทำเลย ถ้าทำเร็วก็ออมเงินได้เร็วออมเงินแล้วจะเอาเงินไปร่วมลงทุนทำอะไร และเกี่ยวข้องกับอะไร

2. การวิเคราะห์ความเป็นไปได้ทางธุรกิจ การลงทุนของชาวบ้านกระบวนการผลิต การบริโภค การตลาด การจัดการต่างๆทุกขั้นตอน เรื่องการลงทุนอาจจะคิดว่าเป็นเรื่องใหญ่ แต่ถ้าหากโครงการมีแนวโน้มที่จะเป็นธุรกิจที่ให้ผลตอบแทนที่ดี การลงทุนร่วมทุนโดยชาวบ้านก็น่าจะอยาก และอาจมีส่วนสมทบจาก อบต. หรือหน่วยงานราชการและหน่วยงานภายนอก หรืออาจจะร่วมหุ้นร่วมทุนแบบไขว้ระหว่างตำบลต่างๆ ใกล้เคียงหรือในเครือข่ายเดียวกัน เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพการจัดการ

3. การฝึกอบรมด้านวิชาการเทคนิคต่างๆ เพื่อสร้างวิทยากรท้องถิ่นในประเด็นสำคัญๆ ที่อยู่ในแผนแม่บทโครงการและกิจกรรมต่างๆ วิทยากรเหล่านี้จะไปขยายผลในหมู่บ้านของตนเอง การฝึกอบรมทำให้ได้เครือข่ายหรือในระดับตำบล ฝึกอบรมไม่เพียงแต่เทคนิควิธีทำ แต่รวมถึงวิธีการจัดการ การดำเนินงานการทำบัญชี เป็นต้น

4. การจัดองค์กรภายในว่าหมู่บ้านไหนควรผลิตอะไร จัดการเรียนรู้อะไรจัดการตลาดอย่างไร ประสานกับองค์กรต่างๆ ภายนอกอย่างไร หน่วยงานราชการที่มีโครงการอยู่แล้ว และพร้อมจะสมทบ หรือเครือข่ายชุมชน หุ่นส่วนพันธมิตรอื่นๆ จะประสานกันอย่างไร เพื่อให้เกิดระบบเศรษฐกิจชุมชนที่บางอย่างไม่จำกัดอยู่แต่ในหมู่บ้านและตำบลของตนเอง แต่เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายใหญ่และระบบที่กว้างขวางออกไปเป็นระบบการพึ่งตนเอง และกำลังต่อรองและป้องกันตัวเองจากการรุกของทุนและตลาดบริโภคได้ดีกว่า

องค์กรพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชนตำบลน้ำเกีฮ้น (2550:ระบบออนไลน์) ได้กล่าวถึง

แผนชุมชน ว่าเป็นแนวทางในการพัฒนา เพื่อไปสู่วิสัยทัศน์ที่กำหนดไว้ กระบวนการในการจัดทำแผนอาจแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ ซึ่งขึ้นอยู่กับความพร้อม ความเข้าใจของคณะทำงานจัดทำแผน

“แผนร้อยแปด” เป็นการเริ่มต้นเรียนรู้การจัดทำแผนของชาวบ้านน้ำเกีฮ้น เมื่อปี พ.ศ. 2541 เพื่อจะทำทางไปสู่ฝันร่วมกัน คือ “กินอิ่ม นอนอุ่น ฝนดี” คำว่า “ร้อยแปด” ชาวบ้านให้ความหมายว่าเป็นเพราะแผนนี้มีความต้องการของชาวบ้านมากมายหลากหลายมารวมกัน ต่อมาในปี พ.ศ.2544 จึงได้มีการจัดทำแผนแม่บทชุมชนขึ้น มีขั้นตอนอย่างเป็นระบบ ทำให้กระบวนการจัดทำแผนของชาวบ้านผ่านการกลั่นกรองความคิด และตกผลึกเป็นแนวทาง สำคัญในการพัฒนาตำบลน้ำเกีฮ้น

การผลักดันแผนให้เป็นจริง

แผนของชุมชนเป็นแนวทางในการพัฒนา และดำเนินงานของชุมชนอย่างมีทิศทาง และสิ่งที่สำคัญที่สุด คือการลงมือทำตามแผนที่วางไว้ ตำบลน้ำเกีฮ้นได้มีแนวทางการผลักดันแผนชุมชนให้เป็นจริง ดังนี้

1. ยึดมั่นในวิสัยทัศน์ของชุมชน มีจุดยืนในเป้าหมายที่ตั้งไว้ คือ “กินอิ่ม นอนอุ่น ฝนดี”

2. มีคณะทำงาน รับผิดชอบในการผลักดันแผนให้เป็นจริง เช่น

2.1 แผนด้านเศรษฐกิจ ตามยุทธศาสตร์ที่กำหนดไว้ในเรื่องเศรษฐกิจชุมชน พึ่งตนเอง การเสริมศักยภาพกลุ่มอาชีพต่างๆ แผนด้านนี้จะมียุทธศาสตร์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นผู้รับผิดชอบหลัก ส่วนการระดมทุนในชุมชน ส่งเสริมการออมทรัพย์ มีคณะกรรมการฝ่ายเศรษฐกิจขององค์กรฯ ดำเนินการผลักดันเรื่องธนาคารชุมชน และโครงการนิคมอาชีพยั่งยืน

2.2 แผนด้านวัฒนธรรมและการศึกษา กลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนประเด็นนี้คือโรงเรียน ชมรมผู้สูงอายุตำบลน้ำเกีฮ้น วัด และคณะกรรมการวัฒนธรรมตำบลน้ำเกีฮ้น ดำเนินการตามยุทธศาสตร์คือ ส่งเสริมภูมิปัญญาพื้นบ้าน และอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของชุมชน

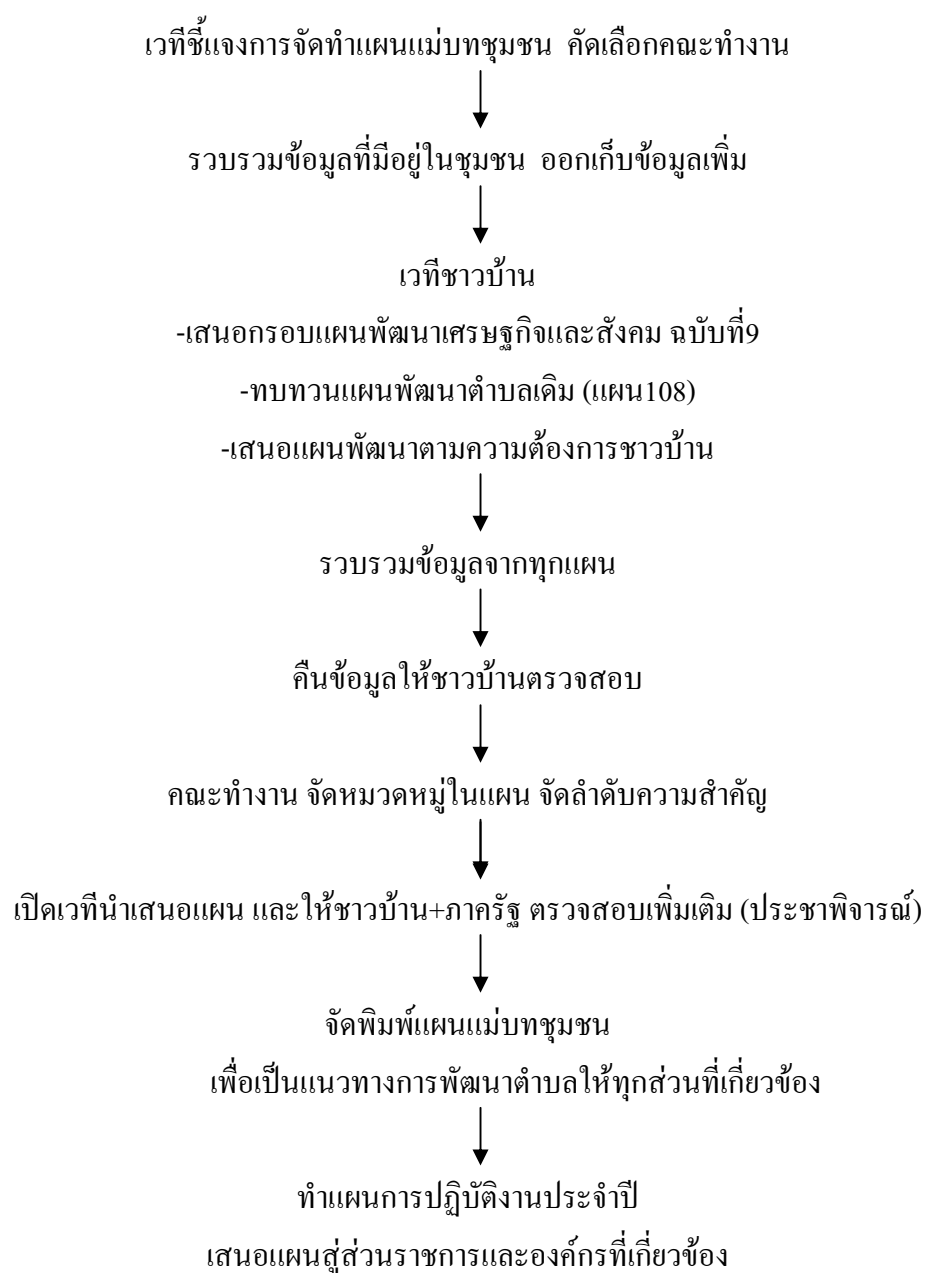
2.3 แผนด้านสุขภาพอนามัย มีคณะทำงานหลักคือชมรม อสม. และคณะกรรมการสภาสุขภาพ โดยมีสถานอนามัยเป็นพี่เลี้ยง ดำเนินการตามยุทธศาสตร์คือ การส่งเสริมการพึ่งตนเองด้านสุขภาพ ส่งเสริมการใช้สมุนไพร การออกกำลังกาย และการลดการใช้สารเคมี

2.4 แผนด้านการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด มีคณะกรรมการยาเสพติดของตำบล จำนวน 70 คน เป็นผู้ขับเคลื่อนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

3. มีการติดตามความก้าวหน้าของโครงการหรือกิจกรรม โดยการประชุมปรึกษาหารือกันของคณะกรรมการแต่ละฝ่าย และประชุมคณะกรรมการองค์กรพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชน ตำบลน้ำเกีฮ้น ทุกเดือน

4. มีเวทีทบทวนแผนแม่บทชุมชน ในเดือนกรกฎาคม ของทุกปี

5. มีตำแหน่งผู้ประสานงานองค์กร โดยใช้เงินขององค์กรจ่ายเป็นค่าจ้างรายเดือน เพื่อให้เป็นพนักงานประสานงานหลักในทุกกิจกรรม



ภาพ 1 ลำดับขั้นตอนการจัดทำแผนชุมชนตำบลน้ำเกวียน

การนำแนวคิดของโครงการบูรณาการแผนชุมชนฯ ไปสู่แนวทางการปฏิบัติ

อุษา เทียนทอง (2546:ระบบออนไลน์) กล่าวถึงแนวทางในการปฏิบัติ ต้องมีการปรับโครงสร้างทางความคิดของคน เมื่อปรับโครงสร้างทางความคิดก็จะนำไปสู่การปรับพฤติกรรมทั้งของชุมชนและราชการ ปรับความคิดของนักการเมืองให้มีส่วนร่วม ปรับโครงสร้างการทำงานให้สามารถยืดหยุ่น โดยไม่ยึดติดกับกรอบภารกิจของการทำงาน

แนวทางในการสร้างเวทีประชาคม วัฒนธรรมของการสร้างเวทีประชาคมจะมีวิทยากรในทุกระดับ ตั้งแต่วิทยากรในระดับตำบล อำเภอ ขึ้นมา มีการจัดการในเรื่องของการร่วมคิด การแบ่งภาระการทำงาน มีการวางแผนร่วมกัน มีการบูรณาการแผนต่างๆ ให้สามารถปรับแผนได้ ปรับกิจกรรมได้ มีการติดตามประเมินผล ทบทวนและพัฒนา มีศรัทธาและมีการเรียนรู้ร่วมกันของทีม และมีการสร้างทีมที่มาจากทุกๆ ภาคส่วน

นรินทร์ จงวุฒิเวศน์ (2549:ระบบออนไลน์) กล่าวว่า การนำแผนชุมชนไปใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการในการพัฒนา หรือการแก้ไขปัญหาของชุมชนจึงต้องปรับปรุง/พัฒนา/ยกระดับแผนชุมชนตลอดเวลา ให้เป็นแผนชุมชนที่มีคุณภาพ หมายถึง แผนชุมชนที่เกิดจากกระบวนการแผนชุมชน และได้รับการตรวจสอบ และยอมรับว่าเป็นแผนชุมชนที่มีความพร้อมที่จะดำเนินการได้ รวมถึงแผนชุมชนที่เกิดจากกระบวนการชุมชนที่เข้มแข็ง และเป็นที่ยอมรับโดยคณะกรรมการระดับอำเภอ กิ่งอำเภอ นอกจากนี้อาจใช้ข้อมูลคุณภาพแผนชุมชน ที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยร่วมกับกรมการพัฒนาชุมชนจัดทำการประเมินไว้แล้วเป็นข้อมูลเบื้องต้นประกอบการตัดสินใจเลือกพื้นที่ เพื่อให้การบริหารจัดการของรัฐบาล เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ซึ่งรัฐบาลได้กำหนดให้ยุทธศาสตร์อยู่ดีมีสุขระดับจังหวัด เป็นกรอบใหญ่ของการพัฒนาหมู่บ้านและชุมชน การพัฒนาสวัสดิการสังคมรวมทั้งการแก้ไขปัญหาความยากจน เพื่อเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งและขีดความสามารถในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ของประชาชนบนพื้นฐานแห่งปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยการรวมพลังของทุกภาคส่วนในระดับท้องถิ่น ให้สามารถดำเนินงานและพัฒนาท้องถิ่นของตนเองอย่างเป็นรูปธรรม ในการดำเนินโครงการภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์อยู่ดีมีสุขระดับจังหวัด พ.ศ. 2550 มีกรอบแนวทางการดำเนินการ จัดทำโครงการให้สอดคล้องตามแผนงานหลักที่รัฐบาลกำหนดใน 5 ด้าน คือ

1. แผนงานด้านเศรษฐกิจพอเพียง สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ในการดำเนินชีวิตของประชาชนและครอบครัว และการประกอบอาชีพทั้งในภาคเกษตร และนอกภาคเกษตรตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรทฤษฎีใหม่

2. แผนงานพัฒนาและสร้างโอกาสให้ชุมชน สนับสนุนกิจกรรมใน 3 ระดับ ตามศักยภาพชุมชน โดยขึ้นต้นเน้นการผลิตเพื่อการอุปโภคบริโภคในครัวเรือนเพื่อลดรายจ่าย เช่น ปลูก

อินทรีฯ ผักสวนครัว ชั้นกลางเน้นการ ถนอมอาหาร การแปรรูปเพื่อตลาดในชุมชน และขั้นสูงเป็น การพัฒนาผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น ชุมชนที่มีศักยภาพ และมีู่ทางด้านการตลาด

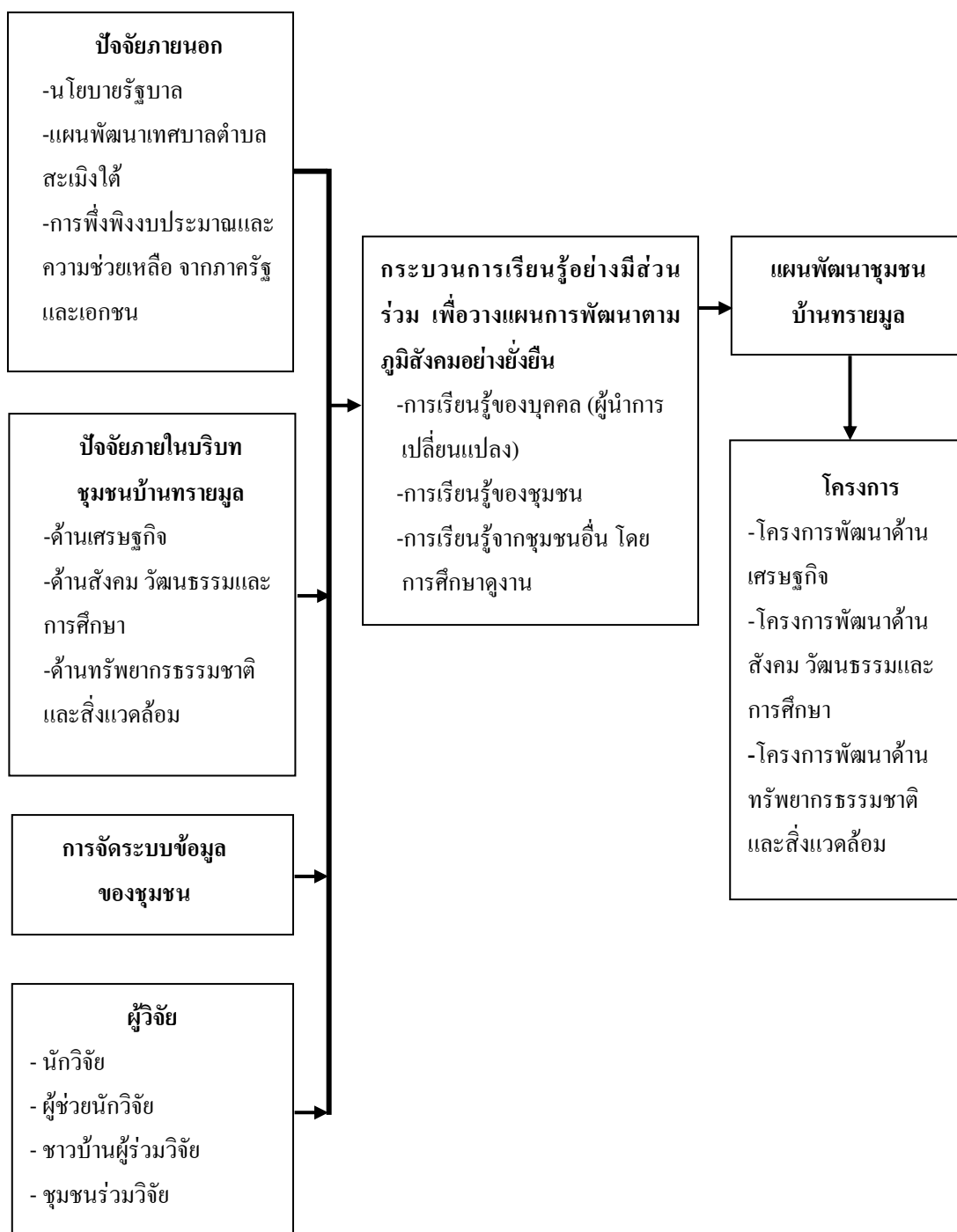
3. แผนงานการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน เน้นการอนุรักษ์พัฒนาและ ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ดิน และป่าไม้ โดยเรียนรู้ตามแนวพระราชดำริ

4. แผนงานการสงเคราะห์ผู้ด้อยโอกาสและผู้สูงอายุ เน้นการสงเคราะห์ในระดับ ครอบครัวตามความเป็นจริงในพื้นที่อย่างทันเหตุการณ์

5. แผนงานการบริการขั้นพื้นฐานแก่ประชาชน ครอบคลุมทั้งด้านสาธารณสุข การศึกษา การฝึกอบรมอาชีพ และการอำนวยความสะดวกอื่น ๆ ตามหลักเกณฑ์และวิธีการบริหาร กิจการบ้านเมืองที่ดี เช่น การมาติดต่อจังหวัด อำเภอ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นของประชาชน

ทั้งนี้ ให้เป็นโครงการที่มาจากแผนชุมชนที่มีคุณภาพ และควรมีความเชื่อมโยงกับ การสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นโครงการที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันใน ชุมชน การจัดทำข้อมูลศักยภาพชุมชนโดยชุมชน และการพัฒนาไปสู่กระบวนการแผนชุมชนที่มีคุณภาพ หากหมู่บ้าน หรือชุมชนซึ่งไม่มีแผนชุมชน หรือมีแผนชุมชนที่ยังไม่มีคุณภาพ ให้หมู่บ้านหรือ ชุมชนเสนอโครงการหรือกิจกรรม เพื่อการสร้างกระบวนการเรียนรู้และกระบวนการแผนชุมชน เพื่อให้ได้แผนชุมชนที่มีคุณภาพ และชุมชนมีความพร้อมที่จะจัดทำแผนงานหรือโครงการ ภายใต้ ยุทธศาสตร์อยู่ดีมีสุขระดับจังหวัดในโอกาสต่อไป โดยให้เป็นไปตามความพร้อมและความสมัคร ใจของแต่ละหมู่บ้านหรือชุมชน

กรอบแนวคิดในการวิจัย



ภาพ 2 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

วิธีการวิจัย

การวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม เพื่อวางแผนการพัฒนาชุมชนตามภูมิสังคม อย่างยั่งยืน กรณีศึกษาบ้านทรายมูล หมู่ที่ 5 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ได้กำหนดวิธีวิจัยดังนี้

สถานที่ดำเนินการวิจัย

สถานที่ ที่ใช้ในการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ ดำเนินการในเขตพื้นที่บ้านทรายมูล หมู่ที่ 5 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่

ประชากร

ประชากรในการวิจัยครั้งนี้ คือผู้นำครอบครัวหรือตัวแทนแต่ละครอบครัวของบ้านทรายมูล หมู่ที่ 5 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวนทั้งหมด 162 คน (162 ครอบครัว 86 ครอบครัว)

ผู้นำชุมชนบ้านทรายมูล จำนวน 25 คน ซึ่งประกอบด้วย ผู้นำที่มาจากการเลือกตั้ง/แต่งตั้ง ผู้นำธรรมชาติ เจ้าอาวาสวัดทรายมูลและผู้อำนวยการโรงเรียนทรายทองราษฎร์อุทิศ (บ้านทรายมูล)

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) โดย
 - 1.1 สร้างเวทีชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำแผนพัฒนาชุมชน
2. เครื่องมือและเทคนิคที่ใช้ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 2.1 ใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (indepth interview)

2.2 ใช้เทคนิคการทำ Focus Group Mind Map Future Search Conference (F.S.C.) และ SWOT analysis ตลอดทั้งการสังเกตแบบมีส่วนร่วม

3. รวบรวมข้อมูลระดับทุติยภูมิ จากผู้ใหญ่บ้านและผู้อาวุโสภายในหมู่บ้าน ส่วนราชการและหน่วยงานในพื้นที่ ตลอดทั้งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

4. กระตุ้นวิสัยทัศน์ของผู้นำชุมชน โดยนำเสนอบทเรียนจากชุมชนภายนอกที่ดีในเรื่องต่างๆ โดยใช้สื่อมัลติมีเดียและสื่อสิ่งพิมพ์ที่เกี่ยวข้อง

วิธีการเก็บและรวบรวมข้อมูล

ดำเนินการตามแผนดำเนินงานดังนี้

1. สัมภาษณ์หัวหน้าครอบครัวหรือตัวแทน จำนวน 162 ครอบครัว
2. รวบรวมข้อมูลทุกประเด็นตามหัวข้อการสัมภาษณ์ โดยนำข้อมูลที่ได้รับ นำมาสรุปเป็นข้อมูลโดยรวมของชุมชน เพื่อใช้ประกอบการทำแผนพัฒนาฯ ในการจัดเวทีชุมชน
3. นำผู้นำการเปลี่ยนแปลงภายในหมู่บ้านศึกษาดูงาน การจัดการวางแผนพัฒนาชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ เพื่อนำแนวคิดที่ได้ มาปรับใช้ให้เข้ากับภูมิสังคมบ้านทรายมูล
4. จัดเวทีชุมชนโดยนำข้อมูลที่สรุปได้จากการสัมภาษณ์ทุกครอบครัว และจากการศึกษาดูงาน นำมาเป็นประเด็นให้ผู้ประกอบการเปลี่ยนแปลง ได้ร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระดมปัญหาในแต่ละด้านหรือประเด็นที่ชุมชนต้องการกำหนด ให้เป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล จากนั้นจึงร่วมกันเขียนแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล
5. จัดเวทีชุมชนโดยให้ผู้ประกอบการหรือตัวแทนแต่ละครอบครัว ของบ้านทรายมูล จำนวนทั้งหมด 162 ครอบครัว ร่วมกันให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับแผนพัฒนาชุมชน โดยการทำประชาพิจารณ์
6. จัดเวทีชุมชนโดยผู้นำการเปลี่ยนแปลงนำแผนพัฒนาฯ ที่ผ่านการทำประชาพิจารณ์แล้ว มาร่วมกันเขียนเป็นโครงการในด้านเศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรม การศึกษา และด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการแปลงผลจากแผนพัฒนาชุมชนสู่การปฏิบัติ

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. นำข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์ มาวิเคราะห์ในเชิงปริมาณ เพื่อให้สามารถตรวจสอบได้โดยใช้โปรแกรมสถิติสำเร็จรูป เพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ โดยจัดทำเป็นคำร้อยละ

(percentage) ค่าเฉลี่ย (arithmetic mean) ซึ่งเป็นการนำข้อมูลที่ได้รับจากการศึกษา นำมาแจกแจง
ในรูปค่าสถิติอย่างง่ายแล้วทำการสรุปผล

2. วิเคราะห์การมีส่วนร่วม โดยใช้การสังเกตแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ
ที่มีต่อผู้นำครอบครัวหรือตัวแทนแต่ละครอบครัว ตลอดจนทั้งผู้นำชุมชนบ้านทรายมูล โดยพิจารณาจาก

- 2.1 การเข้าร่วมกิจกรรม ความสม่ำเสมอ
- 2.2 ความต่อเนื่องและจำนวนผู้เข้าร่วมกิจกรรมในแต่ละครั้ง
- 2.3 การเปลี่ยนแปลงลักษณะการมีส่วนร่วม เช่น ร่วมรับฟังหรือร่วมแสดง

ความคิดเห็น

- 2.4 เนื้อหาคำพูด (content analysis) ตลอดจนการแสดงออก
- 2.5 การสรุปบทเรียนหลังจากการทำกิจกรรมในแต่ละครั้ง

ตาราง 2 สรุปวิธีการและระยะเวลาการดำเนินการกิจกรรมต่างๆ ในงานวิจัย

กิจกรรม	วิธีการ/สถานที่	ระยะเวลา
1.สร้างความเข้าใจในการทำแผนพัฒนาชุมชน	-ประชุมชาวบ้าน โดยเชิญหัวหน้าครอบครัวหรือตัวแทนเข้าร่วมประชุม :อาคารเอนกประสงค์ประจำหมู่บ้าน -จัดประชุมทีมวิจัยและผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่ได้รับการคัดเลือกจำนวน 25 คน โดยใช้เวทีชุมชนเพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้และวิเคราะห์ชุมชน : อาคารเอนกประสงค์ประจำหมู่บ้าน	กันยายน 2550
2.ประชุมทีมวิจัยและกลุ่มผู้นำชุมชน	-ดำเนินการประชุมทีมวิจัยและผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่ได้รับการคัดเลือกจำนวน 25 คน โดยใช้เวทีชุมชนเพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้และวิเคราะห์ชุมชน : อาคารเอนกประสงค์ประจำหมู่บ้าน	กันยายน 2550
3.ศึกษาบริบทชุมชนบ้านพรายมูลในด้าน -เศรษฐกิจ -สังคม วัฒนธรรมและการศึกษา -ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	-สัมภาษณ์หัวหน้าครอบครัวหรือตัวแทน โดยใช้แบบสัมภาษณ์จำนวน 162 ชุด (1 ชุดประกอบด้วยข้อมูลการสัมภาษณ์ จำนวน 9 หน้า) :หมู่บ้านพรายมูล	ตุลาคม 2550
4.ผู้นำการเปลี่ยนแปลงศึกษาดูงาน การวางแผนพัฒนาชุมชน และการจัดการชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ	-นำผู้นำการเปลี่ยนแปลง จำนวน 25 คน ศึกษาดูงานบ้านสามขา อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง :บ้านสามขา อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง	ตุลาคม 2550
5.ประมวลผลและสรุปการสัมภาษณ์ หัวหน้าครอบครัวหรือตัวแทน	-ทำการประมวลและสรุปผลการสัมภาษณ์ หัวหน้าครอบครัวหรือตัวแทน จำนวน 162 ชุด	พฤศจิกายน 2550

ตาราง 2 (ต่อ)

กิจกรรม	วิธีการ/สถานที่	ระยะเวลา
6. จัดเวทีชุมชนเพื่อ - ค้นหาข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แก่ชุมชน - ประมวลผลจากการศึกษาดูงาน บ้านสามขา อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง	: สถานีกษัตริย์หลวงปางตะ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ - นำเสนอข้อมูลซึ่งสรุปได้จากการสัมภาษณ์ ในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การศึกษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นำมาเสนอต่อผู้นำการเปลี่ยนแปลง - ผู้นำการเปลี่ยนแปลงนำเสนอประเด็นปัญหาในแต่ละด้าน หรือประเด็นที่ชุมชนสนใจ โดยสถานองค์ความรู้ ซึ่งได้จากการศึกษาดูงาน และข้อมูลซึ่งได้จากการสัมภาษณ์ โดยร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เสนอประเด็นต่อที่ประชุม และร่วมกันพิจารณากำหนดแนวทาง การทำร่างแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล : อาคารเอนกประสงค์ประจำหมู่บ้าน - ผู้นำการเปลี่ยนแปลง นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษา ดูงาน และข้อมูลบริบทชุมชนมาประกอบ และทำการยกร่างแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล : อาคารเอนกประสงค์ประจำหมู่บ้าน	พฤศจิกายน 2550 พฤศจิกายน 2550 ธันวาคม 2550
7. ผู้นำการเปลี่ยนแปลงร่วมกันยกร่างแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล		

ตาราง 2 (ต่อ)

กิจกรรม	วิธีการ/สถานที่	ระยะเวลา
8. จัดเวทีชุมชนเพื่อทำประชาพิจารณ์ร่างแผนพัฒนาชุมชนบ้านพรายมูล	- ผู้นำครอบครัวหรือตัวแทนแต่ละครอบครัวของบ้านพรายมูลจำนวนทั้งหมด 162 ครอบครัว ร่วมกันให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับแผนพัฒนาชุมชน โดยการทำประชาพิจารณ์ : อาคารเอนกประสงค์ประจำหมู่บ้าน	มกราคม 2551
9. จัดฝึกปฏิบัติการเขียนและจัดทำโครงการ ให้แก่ผู้นำการเปลี่ยนแปลง	- ผู้นำการเปลี่ยนแปลง จำนวน 25 คน เข้าร่วมฝึกปฏิบัติการเขียนโครงการ : สถานีเกษตรหลวงปางดะ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่	มกราคม 2551
10. ผู้นำการเปลี่ยนแปลงร่วมกันเขียนโครงการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การศึกษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	- ผู้นำการเปลี่ยนแปลง นำแผนพัฒนาที่ผ่านการทำประชาพิจารณ์แล้ว มาร่วมกันเขียนเป็นโครงการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การศึกษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็น การแปลงผลจากแผนพัฒนาชุมชนสู่การปฏิบัติ : อาคารเอนกประสงค์ประจำหมู่บ้าน	กุมภาพันธ์ 2551

บทที่ 4

ผลการวิจัยและวิจารณ์

การดำเนินงานวิจัยเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม เพื่อวางแผนการพัฒนาชุมชนตามภูมิสังคมอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาบ้านทรายมูล หมู่ที่ 5 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่” ได้ดำเนินการตามแผนงานที่ได้วางไว้ การที่ชุมชนได้มีโอกาสทบทวนชุมชนของตนเอง โดยผ่านการการศึกษาดูงาน การทำเวทีในลักษณะต่างๆ เกือบทั้งหมดในทีมวิจัย ถือว่าเรื่องที่ตนเองได้มีโอกาสเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นร่วมทำ เป็นมิติใหม่ที่ยังไม่เคยเกิดขึ้น การทบทวนเรื่องราวในอดีตทำให้เข้าใจปัจจุบัน เพื่อที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นในอนาคต ได้สร้างให้เกิดความเข้าใจ ในการทำแผนพัฒนาชุมชนแก่คนบ้านทรายมูล พร้อมกันนี้ยังได้ศึกษาบริบทชุมชนบ้านทรายมูล ทั้งการเข้าไปสัมผัสในพื้นที่ การใช้เครื่องมือต่างๆ เช่น การใช้แบบสัมภาษณ์ ทำการสัมภาษณ์ในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การศึกษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การนำผู้นำชุมชนศึกษาดูงานชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ ในด้านการจัดการชุมชน การถอดบทเรียนซึ่งได้จากการศึกษาดูงาน ข้อมูลจากการสัมภาษณ์รวมถึงประสบการณ์ในชุมชนของผู้นำแต่ละคน จนนำไปสู่การยกร่างแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล และได้รับการยอมรับจากคนบ้านทรายมูล โดยผ่านการทำประชาพิจารณ์ ท้ายสุดเกิดเป็นโครงการพัฒนาในด้านต่างๆ เส้นทางที่ได้มาซึ่งโครงการพัฒนาฯ ที่สอดคล้องกับภูมิสังคมบ้านทรายมูล ได้เกิดจากการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชน ตลอดจนคนบ้านทรายมูลที่ได้ช่วยกันวางแผนพัฒนาชุมชนของตนเอง เป็นเสมือนแผนชีวิตของชุมชนที่จะเดินไปพร้อมกัน ซึ่งเนื้อหาประกอบด้วย

ตอนที่ 1 บริบทชุมชนบ้านทรายมูล

ตอนที่ 2 บทเรียนและกระบวนการจัดทำแผนชุมชนเดิม

ตอนที่ 3 กระบวนการจัดทำแผนชุมชนเดิม ภายใต้การมีส่วนร่วมของชุมชน

ตอนที่ 4 การแปลงแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูลไปสู่การปฏิบัติ

ตอนที่ 1 บริบทชุมชนบ้านทรายมูล

ประวัติความเป็นมาบ้านทรายมูล

เดิมหมู่บ้านนี้ยังไม่มีชื่อ แต่คาดว่ามีการตั้งชุมชนมาไม่น้อยกว่า 300 ปี โดยสังเกต

ได้จากวัตถุโบราณ และต้นไม้ขนาดใหญ่ที่มีคนนำมาปลูก เช่นต้นขนุน ต้นมะขาม ต้นพุทรา ต่อมา มีกลุ่มคนเดินทางมาจากลำพูนและสันป่าตอง จำนวน 3 คน คือพ่อหนานปัญญา พ่อหนานตันและ พ่อคิบ ทั้งสามได้ตั้งสถานที่สำหรับบูชาขึ้นภายในหมู่บ้าน สมัยนั้นมีความเชื่อเรื่องภูติผีปีศาจ จึง ได้สร้างศาลเทพารักษ์ขึ้น 2 แห่ง คือ “ศาลเจ้าพ่อคันโชศ” อยู่ทางทิศเหนือ และอีกแห่งคือ “เสื่อ บ้าน” ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ในเดือน 9 (เดือนมิถุนายน) ทุกปี จะมีพิธีเลี้ยงเสื่อบ้าน เพื่อเป็นการขอบคุณที่เทพารักษ์ได้ปกป้องคุ้มครองหมู่บ้าน ให้อยู่เย็นเป็นสุขตลอดปีที่ผ่านมา ส่วน ศาลเจ้าพ่อคันโชศจะมีการทำพิธีเช่นไหว้ในวันที่ 13 เมษายน และวันที่ 16 เมษายน ของทุกปีก็จะมี พิธีส่งเสื่อบ้าน เพื่อส่งสิ่งชั่วร้าย ภูติผีปีศาจวิญญาณให้ออกจากหมู่บ้าน พิธีการนี้ได้ทำสืบเนื่องมา จนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ผู้ริเริ่มสร้างศาลเทพารักษ์ทั้ง 3 คน ยังได้สร้างกระท่อมเล็กๆขึ้นมา ทำ เป็นวัดโดยมี “แท่นแก้ว” ซึ่งเป็นเหมือนชุกชี สำหรับวางพระพุทธรูป (โดยปั้นดินเป็นพระและวาง บนแท่นแก้วเท่านั้น) ต่อมาได้มีคนมาอยู่ในหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ชุมชนจึงมีการขยายตัวและ ได้สร้างบ้านเรือน ไร่ นา ปิดทางน้ำไหล น้ำจึงไม่มีทางออก ทำให้ตะกอนทรายที่พัดมากับน้ำ สูงขึ้นทุกปี จึงเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้าน “ทรายมูล” และชาวบ้านก็ใช้ชื่อนี้มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

สภาพภูมิประเทศ

บ้านทรายมูลตั้งอยู่หมู่ที่ 5 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ มีพื้นที่ ขอบเขตหมู่บ้านทั้งหมด 18,750 ไร่ (30 ตารางกิโลเมตร) จำแนกเป็นพื้นที่ป่า จำนวน 17,900 ไร่ ที่ นา จำนวน 350 ไร่ ที่สวน ไร่ จำนวน 400 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศเป็นภูเขาสลับซับซ้อน ที่ตั้ง หมู่บ้านอยู่ในที่ราบระหว่างหุบเขา สภาพป่าเป็นป่าดิบแล้งผสมป่าเบญจพรรณ มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ้านเหล่าแสนตอง
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านแม่ลานคำและเขตอำเภอสันป่าตอง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	บ้านดงช้างแก้ว โครงการหลวงทุ่งเราและ อำเภอหางดง
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ตำบลแม่สาบ

การคมนาคม

เส้นทางคมนาคมค่อนข้างสะดวกเป็นถนนลาดยาง อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอ สะเมิง ไปทางทิศใต้ประมาณ 1.5 กิโลเมตร



ภาพ 3 ลักษณะภูมิประเทศบ้านทรายมูล

การกระจายของประชากรตามอายุ

จากข้อมูลการสัมภาษณ์ชาวบ้าน บ้านทรายมูล หมู่ที่ 5 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอ สะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าบ้านทรายมูลมีประชากรทั้งหมด 417 คน แบ่งเป็นชาย 205 คน หญิง 212 คน แบ่งเป็นกลุ่มอายุต่างๆ ดังต่อไปนี้

ประชากรที่มีอายุ 0-4 ปี จำนวน 22 คน เป็นชาย 12 คน คิดเป็นร้อยละ 5.85 เป็น หญิง จำนวน 10 คน คิดเป็นร้อยละ 4.72

ประชากรที่มีอายุ 5-9 ปี จำนวน 23 คน เป็นชาย 8 คน คิดเป็นร้อยละ 3.90 เป็น หญิง จำนวน 15 คน คิดเป็นร้อยละ 7.08

ประชากรที่มีอายุ 10-14 ปี จำนวน 27 คน เป็นชาย 14 คน คิดเป็นร้อยละ 6.83 เป็นหญิง จำนวน 13 คน คิดเป็นร้อยละ 6.13

ประชากรที่มีอายุ 15-19 ปี จำนวน 31 คน เป็นชาย 16 คน คิดเป็นร้อยละ 7.80 เป็นหญิง จำนวน 15 คน คิดเป็นร้อยละ 5.19

ประชากรที่มีอายุ 20-24 ปี จำนวน 26 คน เป็นชาย 15 คน คิดเป็นร้อยละ 7.32 เป็นหญิง จำนวน 11 คน คิดเป็นร้อยละ 4.72

ประชากรที่มีอายุ 25-29 ปี จำนวน 31 คน เป็นชาย 14 คน คิดเป็นร้อยละ 6.83 เป็นหญิง จำนวน 17 คน คิดเป็นร้อยละ 8.02

ประชากรที่มีอายุ 30-34 ปี จำนวน 18 คน เป็นชาย 11 คน คิดเป็นร้อยละ 5.37 เป็นหญิง จำนวน 7 คน คิดเป็นร้อยละ 3.30

ประชากรที่มีอายุ 35-39 ปี จำนวน 28 คน เป็นชาย 10 คน คิดเป็นร้อยละ 5.85 เป็นหญิง จำนวน 18 คน คิดเป็นร้อยละ 4.72

ประชากรที่มีอายุ 40-44 ปี จำนวน 48 คน เป็นชาย 20 คน คิดเป็นร้อยละ 9.76 เป็นหญิง จำนวน 28 คน คิดเป็นร้อยละ 13.21

ประชากรที่มีอายุ 45-49 ปี จำนวน 38 คน เป็นชาย 24 คน คิดเป็นร้อยละ 11.71 เป็นหญิง จำนวน 14 คน คิดเป็นร้อยละ 6.60

ประชากรที่มีอายุ 50-54 ปี จำนวน 37 คน เป็นชาย 20 คน คิดเป็นร้อยละ 9.76 เป็นหญิง จำนวน 17 คน คิดเป็นร้อยละ 8.02

ประชากรที่มีอายุ 55-59 ปี จำนวน 32 คน เป็นชาย 18 คน คิดเป็นร้อยละ 8.78 เป็นหญิง จำนวน 14 คน คิดเป็นร้อยละ 6.60

ประชากรที่มีอายุมากกว่า 60 ปี จำนวน 56 คน เป็นชาย 23 คน คิดเป็นร้อยละ 11.22 เป็นหญิง จำนวน 33 คน คิดเป็นร้อยละ 15.57 รายละเอียดดังตาราง 3

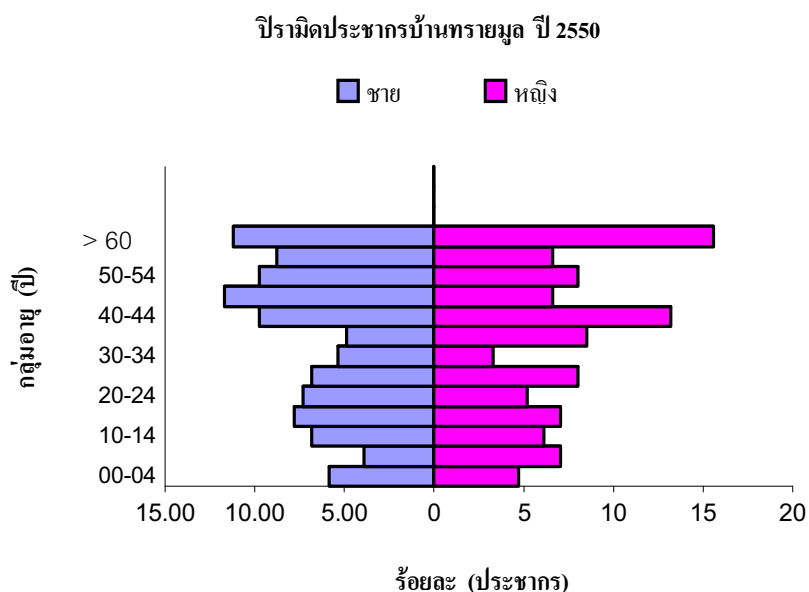
ตาราง 3 ประชากรบ้านทรายมูล

ช่วงอายุ (ปี)	เพศ				รวม
	ชาย	ร้อยละ	หญิง	ร้อยละ	
0-4	12	5.85	10	4.72	22
5-9	8	3.90	15	7.08	23
10-14	14	6.83	13	6.13	27

ตาราง 3 (ต่อ)

ช่วงอายุ (ปี)	เพศ				รวม
	ชาย	ร้อยละ	หญิง	ร้อยละ	
15-19	16	7.80	15	7.08	31
20-24	15	7.32	11	5.19	26
25-29	14	6.83	17	8.02	31
30-34	11	5.37	7	3.30	18
35-39	10	4.88	18	8.49	28
40-44	20	9.76	28	13.21	48
45-49	24	11.71	14	6.60	38
50-54	20	9.76	17	8.02	37
55-59	18	8.78	14	6.60	32
มากกว่า 60	23	11.22	33	15.57	56
รวม	205	100.00	212	100.00	417

เมื่อนำข้อมูลในตาราง 3 มาทำเป็นปิรามิดประชากร ได้ปิรามิดประชากรบ้านทรายมูล ปี 2550 (ดังภาพ 2)ซึ่งพบว่า ฐานปิรามิดแคบซึ่งเป็นส่วนของเด็กและเยาวชน แสดงให้เห็นว่า ประชากรบ้านทรายมูลมีอัตราการเกิดที่ต่ำ ในขณะที่วัยทำงานเริ่มลดน้อยถอยลง และคนที่เข้าสู่วัยชราเริ่มมีมากขึ้น ทั้งนี้เป็นสัญญาณเตือนให้ทราบว่า ในอนาคตอันใกล้บ้านทรายมูล จะขาดแคลนแรงงานซึ่งเป็นภาคส่วนที่สำคัญ ที่มีผลต่อผลิตภาพการผลิต และเป็นตัวหนุนเสริมให้เศรษฐกิจในชุมชนสามารถขับเคลื่อนไปได้



ภาพ 4 ปิรามิดประชากรบ้านทรายมูล ปี 2550

การถือครองที่ดินของเกษตรกร

การถือครองที่ดินของเกษตรกรพบว่า

พื้นที่นา เกษตรกรถือครองขนาดที่ดิน 2.1-4.0 ไร่ มากที่สุดโดยมีพื้นที่ 36.75 ไร่ จำนวนครอบครัวที่ครอบครอง 12 ครอบครัว รองลงมาคือขนาดที่ดิน 4.1-6.0 ไร่ มีพื้นที่ 26.25 ไร่ จำนวนครอบครัวที่ครอบครอง 5 ครอบครัว ขนาดพื้นที่ 6.1-8.0 ไร่ และขนาดพื้นที่น้อยกว่า 2 ไร่ มีพื้นที่ 7.00 ไร่และ 4.75 ไร่ ตามลำดับ โดยมีครอบครัวที่ครอบครอง 1 และ 7 ครอบครัว ตามลำดับ พื้นที่รวมทั้งหมด 74.75 ไร่ เฉลี่ย 2.99 ไร่ต่อครอบครัว

พื้นที่สวน เกษตรกรถือครองขนาดที่ดินมากกว่า 10 ไร่ มากที่สุดโดยมีพื้นที่ 25 ไร่ จำนวนครอบครัวที่ครอบครอง 1 ครอบครัว รองลงมาคือขนาดที่ดิน 4.1-6.0 ไร่ มีพื้นที่ 9.00 ไร่ จำนวนครอบครัวที่ครอบครอง 2 ครอบครัว ขนาดพื้นที่น้อยกว่า 2 ไร่ และขนาดพื้นที่ 6.1-8.0 ไร่ มีพื้นที่ 4.50 ไร่และ 3.00 ไร่ ตามลำดับ โดยมีครอบครัวที่ครอบครอง 21 และ 1 ครอบครัว ตามลำดับ พื้นที่รวมทั้งหมด 41.50 ไร่ เฉลี่ย 1.66 ไร่ต่อครอบครัว

พื้นที่ไร่ เกษตรกรถือครองขนาดที่ดิน 4.1-6.0 ไร่ มากที่สุดโดยมีพื้นที่ 16 ไร่ จำนวนครอบครัวที่ครอบครอง 3 ครอบครัว รองลงมาคือขนาดพื้นที่น้อยกว่า 2 ไร่ มีพื้นที่ 10.00 ไร่ ครอบครัวที่ครอบครอง 19 ครอบครัว ขนาดพื้นที่น้อยกว่า 2 ไร่ และขนาดพื้นที่ 6.1-8.0 ไร่ มี

การถือครองที่ดินของผู้ประกอบอาชีพอื่นๆ

การถือครองที่ดินของผู้ประกอบอาชีพอื่นๆพบว่า พื้นที่นา ผู้ให้ข้อมูลที่ประกอบอาชีพอื่นๆ ถือครองขนาดที่ดิน 2.1-4.0 ไร่ มากที่สุดโดยมีพื้นที่ 42.85 ไร่ จำนวนครอบครัวที่ครอบครอง 13 ครอบครัว รองลงมาคือขนาดพื้นที่น้อยกว่า 2 ไร่ มีพื้นที่ 31.25 ไร่ จำนวนครอบครัวที่ครอบครอง 120 ครอบครัว ขนาดที่ดิน 4.1-6.0 ไร่ มีพื้นที่ 19.40 ไร่ จำนวนครอบครัวที่ครอบครอง 3 ครอบครัว และขนาดพื้นที่ 6.1-8.0 ไร่ มีพื้นที่ 7.00 ไร่ โดยมีครอบครัวที่ครอบครอง 1 ครอบครัว พื้นที่รวมทั้งหมด 100.50 ไร่ เฉลี่ย 0.73 ไร่ต่อครอบครัว

พื้นที่สวน ผู้ให้ข้อมูลที่ประกอบอาชีพอื่นๆ ถือครองขนาดที่ดินมากกว่า 10 ไร่ มากที่สุดโดยมีพื้นที่ 40 ไร่ จำนวนครอบครัวที่ครอบครอง 4 ครอบครัว รองลงมาคือขนาดที่ดิน 4.1-6.0 ไร่ มีพื้นที่ 30.00 ไร่ จำนวนครอบครัวที่ครอบครอง 6 ครอบครัว ขนาดพื้นที่ 2.1-4.0 ไร่ และขนาดพื้นที่น้อยกว่า 2 ไร่ มีพื้นที่ 21.00 ไร่และ 18.00 ไร่ ตามลำดับ โดยมีครอบครัวที่ครอบครอง 6 และ 119 ครอบครัว ตามลำดับ พื้นที่รวมทั้งหมด 124 ไร่ เฉลี่ย 0.91 ไร่ต่อครอบครัว

พื้นที่ไร่ ผู้ให้ข้อมูลที่ประกอบอาชีพอื่นๆ ถือครองขนาดพื้นที่น้อยกว่า 2 ไร่ มากที่สุดโดยมีพื้นที่ 31.25 ไร่ จำนวนครอบครัวที่ครอบครอง 119 ครอบครัว รองลงมาคือขนาดพื้นที่ 6.1-8.0 ไร่ มีพื้นที่ 27.00 ไร่ ครอบครัวที่ครอบครอง 4 ครอบครัว โดยมีครอบครัวที่มีขนาดพื้นที่ 4.1-6.0 ไร่ ขนาดพื้นที่มากกว่า 10 ไร่ ขนาดพื้นที่ 8.1-10.0 และขนาดพื้นที่ 2.1-4.0 ไร่ มีพื้นที่ 23.00 , 21.00 , 18.00 และ 14.00 ไร่ ตามลำดับ โดยมีครอบครัวที่ครอบครอง 5 1 3 และ 5 ครอบครัว ตามลำดับ พื้นที่รวมทั้งหมด 134.25 ไร่ เฉลี่ย 0.98 ไร่ต่อครอบครัว

พื้นที่อยู่อาศัย ผู้ให้ข้อมูลที่ประกอบอาชีพอื่นๆ ถือครองขนาดที่ดินขนาดพื้นที่น้อยกว่า 2 ไร่ มากที่สุดโดยมีพื้นที่ 69.01 ไร่ จำนวนครอบครัวที่ครอบครอง 134 ครอบครัว รองลงมาคือขนาดพื้นที่ 2.1-4.0 ไร่ มีพื้นที่ 8.50 ไร่ จำนวนครอบครัวที่ครอบครอง 3 ครอบครัว โดยมีพื้นที่รวมทั้งหมด 71.51 ไร่ เฉลี่ย 0.57 ไร่ต่อครอบครัว

เมื่อรวมพื้นที่ทั้งหมดทุกประเภท พบว่าผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรในบ้านทรายมูล มีพื้นที่ถือครองโดยเฉลี่ยครอบครัวละ 7.52 ไร่ ดังรายละเอียดดังตาราง 4

เมื่อรวมพื้นที่ทั้งหมดทุกประเภท พบว่าผู้ประกอบอาชีพอื่นๆในบ้านทรายมูลมีพื้นที่ถือครองโดยเฉลี่ยครอบครัวละ 3.18 ไร่ ดังรายละเอียดในตาราง 5

ตาราง 5 การถือครองที่ดินของอาชีพอื่นๆ

ขนาดที่ดิน	ประเภทที่ดิน							
	นา		สวน		ไร่		ที่อยู่อาศัย	
	พื้นที่	ครอบ	พื้นที่	ครอบ	พื้นที่	ครอบ	พื้นที่	ครอบ
	(ไร่)	ครัว	(ไร่)	ครัว	(ไร่)	ครัว	(ไร่)	ครัว
น้อยกว่า 2 ไร่	31.25	120	18	119	31.25	119	69.01	134
2.1-4.0 ไร่	42.85	13	21	6	14	5	8.5	3
4.1-6.0 ไร่	19.4	3	30	6	23	5	0	0
6.1-8.0 ไร่	7	1	6	1	27	4	0	0
8.1-10.0 ไร่	0	0	9	1	18	3	0	0
มากกว่า 10.0 ไร่	0	0	40	4	21	1	0	0
รวม	100.5	137	124	137	134.25	137	77.51	137
เฉลี่ย	0.73		0.91		0.98		0.57	
รวมเฉลี่ยที่ดินทุกประเภท	3.18 ไร่							

ประเภทของเอกสารสิทธิการครอบครองพื้นที่ไร่

จากการติดตามในพื้นที่ ทำให้ทราบว่าการครอบครองพื้นที่ไร่ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ยังไม่มีเอกสารสิทธิใดๆ ของชาวบ้าน บ้านทรายมูล มีการทำประโยชน์มานานนับสิบปี ส่วนใหญ่ปลูกข้าวไร่ ถั่วแระ ข้าวโพด เป็นต้น ได้มีการกันพื้นที่ซึ่งเป็นพื้นที่ไร่ออกจากป่า ปัจจุบันชาวบ้านยังทำการเกษตรได้ตามปกติ แต่มีการร้องขอจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในพื้นที่ ห้ามมิให้ใช้เครื่องจักรกลหนักเข้าไปในพื้นที่ เช่นรถแทรกเตอร์ล้อยาง เป็นต้น ซึ่งยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงความร่วมมืออันดี ระหว่างประชาชนกับหน่วยงานของรัฐ รายละเอียดในตาราง 6

ตาราง 6 ประเภทของเอกสารสิทธิ์ จำนวนครอบครัวที่ถือครอง การติดจำนองและการใช้ประโยชน์พื้นที่ไร่ พื้นที่ทั้งหมด 175-1-00 ไร่

ประเภทของเอกสารสิทธิ์ ที่ครอบครอง	จำนวนครอบครัว ที่ถือครอง	การติดจำนองและการใช้ประโยชน์
ไม่มีเอกสารสิทธิ์	29	- ไม่ติดจำนอง/ทำการเพาะปลูกพืชตามปกติ
สทก.	6	- ไม่ติดจำนอง/ทำการเพาะปลูกพืชตามปกติ
ใบจอง	5	- ไม่ติดจำนอง/ทำการเพาะปลูกพืชตามปกติ
โฉนดที่ดิน	1	- ติดจำนองกับ ธ.ก.ส (สาขาสะเมิง) /ทำการ เพาะปลูกพืชตามปกติ
น.ส.3	1	- ติดจำนองกับ ธ.ก.ส (สาขาสะเมิง) /ทำการ เพาะปลูกพืชตามปกติ
น.ส.3 ก	1	- ติดจำนองกับสหกรณ์การเกษตรสะเมิง /ทำ การเพาะปลูกพืชตามปกติ
สปก.	1	- ไม่ติดจำนอง/ทำการเพาะปลูกพืชตามปกติ
รวม	44	

ประเภทของเอกสารสิทธิ์การครอบครองพื้นที่นา

ประเภทของเอกสารสิทธิ์ จำนวนครอบครัวที่ถือครอง การติดจำนองและการใช้ประโยชน์พื้นที่นา พบว่าเป็นโฉนดที่ดินมากที่สุด มีครอบครัวที่ถือครอง 50 ครอบครัว โดยติดจำนองกับ ธ.ก.ส (สาขาสะเมิง) จำนวน 9 แปลง ติดจำนองกับสหกรณ์การเกษตรสะเมิง จำนวน 7 แปลง และติดจำนองกับนายทุนในหมู่บ้าน 1 แปลง ส่วนพื้นที่เหลือเป็นพื้นที่ น.ส.3 และ น.ส.3 ก ไม่ติดจำนอง โดยทั้งหมดได้ทำการปลูกพืชได้ตามปกติ (รายละเอียดดังตาราง 7)

ตาราง 7 ประเภทของเอกสารสิทธิ์ จำนวนครอบครัวที่ถือครอง การติดจำนองและการใช้ประโยชน์พื้นที่นา พื้นที่ทั้งหมด 170-1-47 ไร่

ประเภทของเอกสารสิทธิ์ ที่ครอบครอง	จำนวนครอบครัว ที่ถือครอง	การติดจำนองและการใช้ประโยชน์
โฉนดที่ดิน	50	- ติดจำนองกับ ธ.ก.ส (สาขาสะเมิง) จำนวน 9 แปลง (9 ครอบครัว) /ทำการเพาะปลูกพืชตามปกติ - ติดจำนองกับสหกรณ์การเกษตรสะเมิง จำนวน 7 แปลง (7 ครอบครัว) /ทำการเพาะปลูกพืชตามปกติ - ติดจำนองกับนายทุนในหมู่บ้านจำนวน 1 แปลง (1 ครอบครัว)/ทำการเพาะปลูกพืชตามปกติ
น.ส.3	7	- ไม่ติดจำนอง/ทำการเพาะปลูกพืชตามปกติ
น.ส.3 ก	5	- ไม่ติดจำนอง/ทำการเพาะปลูกพืชตามปกติ
รวม	62	

ประเภทของเอกสารสิทธิ์การครอบครองพื้นที่สวน

ประเภทของเอกสารสิทธิ์ จำนวนครอบครัวที่ถือครอง การติดจำนองและการใช้ประโยชน์พื้นที่สวน พบว่าเป็นโฉนดที่ดินมากที่สุด มีครอบครัวที่ถือครอง 10 ครอบครัว รองลงมาคือพื้นที่ที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ ใบจอง สทก. น.ส.3 และ น.ส.3 ก มีครอบครัวที่ถือครอง 8 7 6 2 และ 2 ครอบครัว ตามลำดับ ซึ่งพื้นที่ทั้งหมดไม่ติดจำนองกับแหล่งเงินทุนต่างๆ และสามารถทำการเกษตรได้ตามปกติ (รายละเอียดดังตาราง 8)

ตาราง 8 ประเภทของเอกสารสิทธิ์ จำนวนครอบครัวที่ถือครอง การติดจำนองและการใช้ประโยชน์พื้นที่สวน พื้นที่ทั้งหมด 165-2-60 ไร่

ประเภทของเอกสารสิทธิ์ ที่ครอบครอง	จำนวนครอบครัว ที่ถือครอง	การติดจำนองและการใช้ประโยชน์
โฉนดที่ดิน	10	- ไม่ติดจำนอง/ทำการเพาะปลูกพืชตามปกติ - ไม่ติดจำนอง/ทำการเพาะปลูกพืชตามปกติ
ไม่มีเอกสารสิทธิ์	8	- ไม่ติดจำนอง/ทำการเพาะปลูกพืชตามปกติ
ใบจอง	7	- ไม่ติดจำนอง/ทำการเพาะปลูกพืชตามปกติ
สทก.	6	- ไม่ติดจำนอง/ทำการเพาะปลูกพืชตามปกติ
น.ส.3	2	
น.ส.3 ก	2	
รวม	35	

ประเภทของเอกสารสิทธิ์การครอบครองพื้นที่อยู่อาศัย

ประเภทของเอกสารสิทธิ์ จำนวนครอบครัวที่ถือครอง การติดจำนองและพื้นที่อยู่อาศัย พบว่าเป็นโฉนดที่ดินมากที่สุด มีครอบครัวที่ถือครอง 92 ครอบครัว โดยติดจำนองกับ ธ.ก.ส (สาขาสะเมิง) จำนวน 12 แปลง (12 ครอบครัว) ติดจำนองกับสหกรณ์การเกษตรสะเมิง จำนวน 8 แปลง (8 ครอบครัว) และติดจำนองกับนายทุนในหมู่บ้าน จำนวน 1 แปลง (1 ครอบครัว) รองลงมาคือพื้นที่ น.ส.3 ก น.ส.3 ใบจอง สทก. และพื้นที่ที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ มีครอบครัวที่ถือครอง 13 5 3 และ 1 ครอบครัว ตามลำดับ ทั้งหมดไม่ติดจำนองกับแหล่งทุนใดๆ (รายละเอียดดังตาราง 9)

ตาราง 9 ประเภทของเอกสารสิทธิ์ จำนวนครอบครัวที่ถือครอง การติดจำนองและพื้นที่อยู่อาศัย
พื้นที่ทั้งหมด 89-1-80 ไร่

ประเภทของเอกสารสิทธิ์ ที่ครอบครอง	จำนวนครอบครัว ที่ถือครอง	การติดจำนองและการใช้ประโยชน์
โฉนดที่ดิน	92	- ติดจำนองกับ ธ.ก.ส (สาขาสะเมิง) จำนวน 12 แปลง (12 ครอบครัว) - ติดจำนองกับสหกรณ์การเกษตร สะเมิง จำนวน 8 แปลง (8 ครอบครัว) - ติดจำนองกับนายทุนในหมู่บ้านจำนวน 1 แปลง (1 ครอบครัว)
น.ส.3 ก	13	- ไม่ติดจำนอง
น.ส.3	5	- ไม่ติดจำนอง
ใบจอง	3	- ไม่ติดจำนอง
สทก.	1	- ไม่ติดจำนอง
ไม่มีเอกสารสิทธิ์	1	- ไม่ติดจำนอง
รวม	115	

ทรัพย์สิน

ในด้านทรัพย์สิน (ตาราง 10) ซึ่งพิจารณาจากสังหาริมทรัพย์ของผู้ให้ข้อมูลบ้าน
ทรายมูล พบว่า

รถจักรยานยนต์มีจำนวนมากที่สุด คือ 169 คัน มีครอบครัวที่ครอบครอง จำนวน
109 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 67.23 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าบางครอบครัวมีรถจักรยานยนต์เกิน 1 คัน

โทรศัพท์มือถือมีจำนวน 134 เครื่อง มีครอบครัวที่ครอบครอง จำนวน 88
ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 54.32 แสดงให้เห็นว่าบางครอบครัวมีโทรศัพท์มือถือเกิน 1 เครื่อง

โทรทัศน์มีจำนวน 134 เครื่อง มีครอบครัวที่ครอบครอง จำนวน 115
ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 70.99 แสดงให้เห็นว่าบางครอบครัวมีโทรทัศน์เกิน 1 เครื่อง

ตู้เย็นมีจำนวน 129 เครื่อง มีครอบครัวที่ครอบครอง จำนวน 119 ครอบครัว
คิดเป็นร้อยละ 73.46 แสดงให้เห็นว่าบางครอบครัวมีตู้เย็นเกิน 1 เครื่อง

เครื่องเสียงมีจำนวน 81 เครื่อง มีครอบครั้วที่ครอบครอง จำนวน 80 ครอบครั้ว คิดเป็นร้อยละ 49.38 แสดงให้เห็นว่ามีหนึ่งครอบครั้วที่มีเครื่องเสียงเกินหนึ่งเครื่อง

โทรศัพท์บ้านมีจำนวน 75 เครื่อง มีครอบครั้วที่ครอบครอง จำนวน 72 ครอบครั้ว คิดเป็นร้อยละ 44.44 แสดงให้เห็นว่ามีบางครอบครั้วที่มีโทรศัพท์บ้านมากกว่า 1 เครื่องคอมพิวเตอร์มีจำนวน 29 ชุด มีครอบครั้วที่ครอบครอง จำนวน 28 ครอบครั้ว คิดเป็นร้อยละ 17.28 แสดงให้เห็นว่าแต่ละครอบครั้วมีคอมพิวเตอร์ครอบครั้วละ 1 ชุด และมีหนึ่งครอบครั้วที่มีมากกว่า 1 ชุด

รถยนต์มีจำนวน 26 คัน มีครอบครั้วที่ครอบครอง จำนวน 22 ครอบครั้ว คิดเป็นร้อยละ 13.58 แสดงให้เห็นว่าแต่ละครอบครั้วมีรถยนต์ครอบครั้วละ 1 คัน และมีบางครอบครั้วที่มีมากกว่า 1 คัน

วิทยุมีจำนวน 10 เครื่อง มีครอบครั้วที่ครอบครอง จำนวน 10 ครอบครั้ว คิดเป็นร้อยละ 6.17 แสดงให้เห็นว่าแต่ละครอบครั้วมีวิทยุครอบครั้วละ 1 เครื่อง

พัดลมมีจำนวน 6 เครื่อง มีครอบครั้วที่ครอบครอง จำนวน 5 ครอบครั้ว คิดเป็นร้อยละ 3.09 แสดงให้เห็นว่าแต่ละครอบครั้วมีพัดลมครอบครั้วละ 1 เครื่อง และมีหนึ่งครอบครั้วที่มีมากกว่า 1 เครื่อง

วิทยุสื่อสารมีจำนวน 2 เครื่อง มีครอบครั้วที่ครอบครอง จำนวน 2 ครอบครั้ว คิดเป็นร้อยละ 1.23 แสดงให้เห็นว่าแต่ละครอบครั้วมีวิทยุสื่อสารครอบครั้วละ 1 เครื่อง

ตาราง 10 สังกะหรณ์ทรัพย์ของผู้ให้ข้อมูลบ้านทรายมูล

ชนิดสังกะหรณ์ทรัพย์	จำนวน/หน่วย	จำนวนครอบครั้ว ที่ครอบครอง	ร้อยละ
รถจักรยานยนต์	169 คัน	109	67.23
โทรศัพท์มือถือ	134 เครื่อง	88	54.32
โทรทัศน์	134 เครื่อง	115	70.99
ตู้เย็น	129 เครื่อง	119	73.46
เครื่องเสียง	81 เครื่อง	80	49.38
โทรศัพท์บ้าน	75 เครื่อง	72	44.44
คอมพิวเตอร์	29 ชุด	28	17.28

ตาราง 10 (ต่อ)

ชนิดสหกรณ์ทรัพย์	จำนวน/หน่วย	จำนวนครอบครัว ที่ครอบครอง	ร้อยละ
รถยนต์	26 คัน	22	13.58
วิทยุ	10 เครื่อง	10	6.17
พัดลม	6 เครื่อง	5	3.09
วิทยุสื่อสาร (วอ)	2 เครื่อง	2	1.23

เงินฝากและสถาบันการเงินที่ฝาก

ด้านจำนวนเงินฝากและสถาบันการเงินที่ฝากพบว่า ผู้ให้ข้อมูลฝากออมทรัพย์ไว้กับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) สาขาสะเมิงมากที่สุด เป็นเงินจำนวน 437,400 บาท ทั้งหมด 17 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 10.49 จำนวนเงินเฉลี่ย 25,729 บาทต่อครอบครัว รองลงมาคือฝากออมทรัพย์ไว้กับสหกรณ์การเกษตรสะเมิง ธนาคารพาณิชย์ต่างๆ กลุ่มออมทรัพย์ กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มออม.และกลุ่มอาชีพต่างๆ เป็นเงินจำนวน 247,650 131,850 123,850 45,175 13,000 7,500 และ 3,000 บาท ตามลำดับ จำนวนครอบครัวที่ฝากคือ 14 15 13 18 2 2 และ 1 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 8.64 9.26 8.02 11.11 1.23 1.23 และ 0.62 เฉลี่ย 17,689 8,773 9,527 2,510 6,500 3,750 และ 3,000 บาทต่อครอบครัว ตามลำดับ ยอดเงินฝากรวมทั้งรวม 1,009,175 บาท รายละเอียดดังตาราง 11

จากข้อมูลการฝากเงิน ทำให้ทราบว่าผู้ให้ข้อมูล ให้ความสนใจฝากเงินไว้กับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) สาขาสะเมิงมากที่สุด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าเป็นธนาคารที่ตั้งขึ้นเป็นแห่งแรกของอำเภอสะเมิง ก่อปรกับเงื่อนไขการกู้ยืมเงินของกองทุนหมู่บ้าน ที่กำหนดให้ผู้ที่มีความประสงค์จะกู้เงิน ต้องเปิดบัญชีออมทรัพย์กับ ธ.ก.ส. และถ้าหากมีบัญชีออมทรัพย์อยู่แล้ว ก็สามารถใช้ได้เลย

ตาราง 11 จำนวนเงินฝากและสถาบันการเงินที่ฝาก

ประเภทสถาบันการเงิน	จำนวนเงิน (บาท)	จำนวน ครอบครัว	ร้อยละ	เฉลี่ยต่อ ครอบครัว (บาท)
เงินฝากออมทรัพย์กับ ธกส./เงินฝากปณิกิจ	437,400	17	10.49	25,729
เงินฝากออมทรัพย์กับสหกรณ์ฯ สะเมิง	247,650	14	8.64	17,689
เงินฝากกับธนาคารพาณิชย์ต่างๆ	131,600	15	9.26	8,773
กลุ่มออมทรัพย์	123,850	13	8.02	9,527
กองทุนหมู่บ้าน	45,175	18	11.11	2,510
กลุ่มฝากปณิกิจ	13,000	2	1.23	6,500
กลุ่ม อสม.	7,500	2	1.23	3,750
กลุ่มอาชีพ/กลุ่มเกษตรกร	3,000	1	0.62	3,000
รวม	1,009,175			

รายได้

แหล่งรายได้นอกภาคการเกษตรและในภาคการเกษตรของบ้านทรายมูล พบว่า

รายได้นอกภาคการเกษตร

ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้าง สามารถทำเงินเข้าหมู่บ้านได้มากที่สุด คือ 3,866,530 บาท จำนวน 91 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 56.17 รองลงมาคือรับราชการ ค้าขาย และอื่นๆ เช่น ลูกหลานส่งเงินมาให้ เป็นต้น เป็นจำนวนเงิน 795,000 540,500 และ 51,200 บาท ตามลำดับ จำนวน 9 17 และ 3 ครอบครัว ตามลำดับ คิดเป็นร้อยละ 5.56 10.49 และ 1.85 ตามลำดับ ซึ่งรายได้ในกลุ่มนี้รวมกันมีจำนวน 5,253,230 บาท

รายได้ในภาคการเกษตร

อาชีพทำนาสามารถทำรายได้มากที่สุดในกลุ่มนี้ เป็นเงิน 758,100 บาท มีจำนวน 29 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 17.90 รองลงมาคือการทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์และประมง เป็นจำนวนเงิน 690,900 209,000 9,000 และ 500 บาท ตามลำดับ จำนวน 26 27 3 และ 1 ครอบครัว ตามลำดับ คิดเป็นร้อยละ 16.05 16.67 1.85 และ 0.62 ตามลำดับ รายได้ในกลุ่มนี้รวมกันมีจำนวน 1,667,500 บาท รายได้นอกภาคการเกษตรและในภาคการเกษตร มีมูลค่ารวมทั้งหมด 6,920,730 บาท ซึ่งรายละเอียดปรากฏดังตาราง 12

ตาราง 12 รายได้นอกภาคการเกษตรและในภาคการเกษตร

แหล่งรายได้	จำนวนเงิน (บาท)	จำนวนครอบครัว	ร้อยละ
นอกภาค			
การเกษตร			
รับจ้าง	3,866,530	91	56.17
รับราชการ	795,000	9	5.56
ค้าขาย	540,500	17	10.49
อื่นๆ	51,200	3	1.85
รวม	5,253,230		
ในภาคการเกษตร			
ทำนา	758,100	29	17.90
ทำสวน	690,900	26	16.05
ทำไร่	209,000	27	16.67
เลี้ยงสัตว์	9,000	3	1.85
ประมง	500	1	0.62
รวม	1,667,500	-	-
รวมทั้งหมด	6,920,730		

เปรียบเทียบรายได้ระหว่างอาชีพเกษตรกรและอาชีพอื่นๆ

เมื่อจำแนกชั้นรายได้เงินสดของอาชีพเกษตรกรและอาชีพอื่นๆ พบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่คือ 19 ราย คิดเป็นร้อยละ 76.0 มีรายได้ต่ำกว่า 50,000 บาทต่อครอบครัวต่อปี ขณะที่อาชีพอื่นๆ ส่วนใหญ่เช่นกันคือ 106 ราย คิดเป็นร้อยละ 77.3 มีรายได้ต่ำกว่า 50,000 บาทต่อครอบครัวต่อปี มีเกษตรกร 2 รายที่มีรายได้เงินสดมากกว่า 200,000 บาทต่อครอบครัวต่อปี เมื่อเฉลี่ยทั้งหมด อาชีพเกษตรกรมีรายที่มีรายได้เงินสด 58,980 บาทต่อครอบครัวต่อปี อาชีพอื่นๆ มีมีรายได้เงินสด 38,345 บาทต่อครอบครัวต่อปี หากเฉลี่ยรายได้เฉพาะเกษตรกร 23 รายแรกพบว่าที่มีรายได้เงินสด 42,000 บาทต่อครอบครัวต่อปี

ตาราง 13 รายได้เงินสดต่อครอบครัวต่อปี

จำนวนรายได้ เงินสด	อาชีพเกษตรกร			อาชีพอื่นๆ		
	จำนวน	จำนวน	เฉลี่ย	จำนวน	จำนวนเงิน	เฉลี่ย
	ครอบครัว	เงิน (บาท)	(บาท)	ครอบครัว	(บาท)	(บาท)
น้อยกว่า 50,000	19	549,500	28,921	106	1,891,250	17,842
50,001-100,000	2	146,500	73,250	16	913,620	57,101
100,001-150,000	2	270,000	135,000	11	1,771,960	161,087
150,001-200,000	0	0	0	0	0	0
200,001-250,000	1	200,500	200,500	4	676,400	169,100
มากกว่า 250,000	1	308,000	308,000	0	0	0
รวม	25	1,474,500	58,980	137	5,253,230	38,345
รวมเฉพาะ 23 รายแรก	23	966,000	42,000			

หมายเหตุ รายได้จากการเกษตรซึ่งแฝงในรายได้อื่นๆ เป็นเงิน 193,000 บาท

รายจ่าย

ค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน

ค่าใช้จ่ายในด้านอาหาร ยารักษาโรค ของใช้สิ้นเปลืองและค่าใช้จ่ายที่มีความจำเป็นน้อย พบว่า

ค่าอาหารและยารักษาโรค เช่น ผัก ผลไม้ ข้าวสาร เนื้อสัตว์ พริก หอม กระเทียม น้ำมันพืช น้ำปลา ผงชูรส ยาแก้ไอเด็ก ยารักษาโรคกระเพาะ ยาแก้ปวด(พาราเซตามอล) เป็นต้น รวมเป็นเงิน 236,714 บาท จำนวน 162 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 100

ค่าของใช้สิ้นเปลือง เช่น สบู่ ครีมอาบน้ำ น้ำยาปรับผ้านุ่ม น้ำยารีดผ้า น้ำยาซักผ้าขาว ผงซักฟอก น้ำยาล้างจาน แชมพู ครีมนวด เครื่องสำอางต่างๆ แปรงสีฟัน ยาสีฟัน เสื้อผ้า แปรงขัดพื้น เป็นต้น รวมเป็นเงิน 123,525 บาท จำนวน 162 ครอบครัว คิดเป็น ร้อยละ 100

ค่าใช้จ่ายที่มีความจำเป็นน้อย เช่น เหล้า เบียร์ น้ำอัดลม น้ำหวาน เครื่องดื่ม ชูการ์ลิ่ง บุหรี่ เสี่ยงโชค (หวย) ดูหนัง ฟังเพลง การพนัน เป็นต้น รวมเป็นเงิน 60,170 บาท จำนวน 80 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 49.38

ค่าใช้จ่ายทางสังคม เช่น งานทำบุญ กฐิน ผ้าป่า ปอย สลาก งานสังคม งานบวช งานแต่งงาน เป็นต้น รวมเป็นเงิน 44,820 บาท จำนวน 162 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 100 รายละเอียดดัง ตาราง 14

ตาราง 14 ค่าใช้จ่ายในด้านอาหาร ยารักษาโรค ของใช้สิ้นเปลืองและค่าใช้จ่ายที่มีความจำเป็นน้อย

รายการจ่าย	จำนวนเงิน (บาท)	จำนวนครอบครัว	ร้อยละ
ค่าอาหารและยารักษาโรค	236,714	162	100.00
ค่าของใช้สิ้นเปลือง	123,525	162	100.00
ค่าใช้จ่ายที่มีความจำเป็นน้อย	60,170	80	49.38
ค่าใช้จ่ายทางสังคม	44,820	162	100.00
รวม	465,229		

ค่าใช้จ่ายในด้านปัจจัยการผลิตและแรงงาน

ค่าใช้จ่ายในด้านปัจจัยการผลิตและแรงงาน พบว่าเป็นค่าน้ำมันเชื้อเพลิงมากที่สุด จำนวนเงิน 600,920 บาท จำนวน 76 ครอบครัว คิดเป็น ร้อยละ 46.91 รองลงมาคือ ค่า

ปุ๋ยเคมี ค่าเมล็ดพันธุ์และหัวพันธุ์ ค่าจ้างแรงงาน ค่าจ้างไถพรวน ค่าสารเคมีป้องกันกำจัดวัชพืช ค่าสารเคมีป้องกันกำจัดแมลง ค่าเครื่องมือการเกษตร ค่าปุ๋ยหมักปุ๋ยคอก ค่าสารเคมีป้องกันกำจัดโรค และค่าใช้จ่ายอื่นๆ เป็นเงิน 301,440 235,480 124,300 88,800 75,360 53,340 51,500 46,000 38,960 และ 1,000 บาท ตามลำดับ จำนวนครอบครัวเท่ากับ 51 27 16 25 49 26 13 17 13 และ 1 ครอบครัว ตามลำดับ คิดเป็นร้อยละ 31.48 16.67 9.88 15.43 30.25 16.05 8.02 10.49 8.02 และ 0.62 ตามลำดับ รายละเอียดดังตาราง 15

ตาราง 15 ค่าใช้จ่ายในด้านปัจจัยการผลิตและแรงงาน

รายการจ่าย	จำนวนเงิน (บาท)	จำนวนครอบครัว	ร้อยละ
ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง	600,920	76	46.91
ค่าปุ๋ยเคมี	301,440	51	31.48
ค่าเมล็ดพันธุ์/หัวพันธุ์	235,480	27	16.67
ค่าจ้างแรงงาน	124,300	16	9.88
ค่าจ้างไถพรวน	88,800	25	15.43
ค่าสารเคมีป้องกันกำจัดวัชพืช	75,360	49	30.25
ค่าสารเคมีป้องกันกำจัดแมลง	53,340	26	16.05
ค่าเครื่องมือการเกษตร	51,500	13	8.02
ค่าปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก	46,000	17	10.49
ค่าสารเคมีป้องกันกำจัดโรค	38,960	13	8.02
อื่นๆ	1,000	1	0.62
รวม	1,617,100		

ค่าใช้จ่ายในการศึกษาของเด็กและเยาวชน

ค่าใช้จ่ายในการศึกษาของเด็กและเยาวชนบ้านทรายมูล พบว่าผู้ให้ข้อมูลจ่ายเงินให้บุตรหลานตัวเอง เป็นค่าเงินไปโรงเรียนมากที่สุด จำนวน 910,676 บาท จำนวน 62 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 38.27 รองลงมาคือเงินค่าเทอมค่าเล่าเรียน ค่าอุปกรณ์การเรียน ค่าชุดนักเรียน ค่ากิจกรรมพิเศษและค่าเรียนพิเศษหรือค่าตัว เป็นเงิน 336,150 163,000 122,310 87,050 และ 81,000 บาท ตามลำดับ จำนวนครอบครัวเท่ากับ 62 62 62 62 36 และ 20

ครอบครัว ตามลำดับ คิดเป็นร้อยละ 38.27 38.27 38.27 38.27 22.22 และ 12.35 ตามลำดับ
จำนวนเงินรวมทั้งหมด 1,700,186 บาท รายละเอียดดังตาราง 16

ฉะนั้นจากข้อมูลค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาทำให้ทราบว่า ผู้ให้ข้อมูลให้ความสำคัญ
สำคัญด้านการศึกษาแก่เยาวชนในหมู่บ้านค่อนข้างมาก

ตาราง 16 ค่าใช้จ่ายในการศึกษาของเด็กและเยาวชนบ้านทรายมูล

รายการจ่าย	จำนวนเงิน (บาท)	จำนวนครอบครัว	ร้อยละ
ค่าเงินไปโรงเรียน	910,676	62	38.27
ค่าเทอม ค่าเล่าเรียน	336,150	62	38.27
ค่าอุปกรณ์การเรียน	163,000	62	38.27
ค่าชุดนักเรียน	122,310	62	38.27
ค่ากิจกรรมพิเศษ	87,050	36	22.22
ค่าเรียนพิเศษ/ติว	81,000	20	12.35
รวม	1,700,186		

ค่าใช้จ่ายในด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและของใช้ในครัวเรือนและในบ้าน

ค่าใช้จ่ายในด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ของใช้ในครัวเรือนและในบ้านพบว่า ผู้ให้ข้อมูลมีค่าใช้จ่ายบัตรเติมเงินโทรศัพท์มือถือและค่าโทรศัพท์บ้านมากที่สุด เป็นเงินจำนวน 518,590 บาท จำนวน 105 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 64.81 รองลงมาคือ ค่าไฟฟ้า ค่าน้ำ ค่าซื้อคอมพิวเตอร์ ค่าซื้อตู้โตะเก้าอี้และค่าของใช้ในครัว เป็นเงินจำนวน 344,125 100,538 45,000 25,600 และ 22,700 บาท ตามลำดับ จำนวนครอบครัวเท่ากับ 105 119 111 2 4 และ 53 ครอบครัว ตามลำดับ คิดเป็นร้อยละ 73.46 68.52 1.23 2.47 และ 32.72 ตามลำดับ โดยมีจำนวนเงินรวมทั้งหมด 1,700,186 บาท รายละเอียดดังตาราง 17

ตาราง 17 ค่าใช้จ่ายในด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ของใช้ในครัวเรือนและในบ้าน

รายการจ่าย	จำนวนเงิน (บาท)	จำนวนครอบครัว	ร้อยละ
ค่าบัตรเติมเงินโทรศัพท์มือถือ และค่าโทรศัพท์บ้าน	518,590	105	64.81
ค่าไฟฟ้า	344,125	119	73.46
ค่าซื้อคอมพิวเตอร์	45,000	2	1.23
ค่าซื้อคอมพิวเตอร์	45,000	2	1.23
ค่าซื้อตู้โต๊ะเก้าอี้	25,600	4	2.47
ค่าของใช้ในครัว	22,700	53	32.72
รวม	1,056,553		

หนี้สิน

ด้านหนี้สินเมื่อพิจารณาจากยอดเงินกู้และยอดค้างชำระ พบว่าผู้ให้ข้อมูลกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (สาขาสะเมิง) มากที่สุด โดยมียอดเงินกู้จำนวน 3,335,000 บาท ยอดค้างชำระจำนวน 2,729,000 บาท จำนวนครอบครัวที่กู้ทั้งหมด 29 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 17.90 รองลงมาคือการกู้จากสหกรณ์การเกษตรอำเภอสะเมิง กองทุนหมู่บ้าน ผ่อนชำระค่ารถยนต์ ธนาคารพาณิชย์อื่นๆ (หนี้กองทุนให้กู้ยืมเพื่อการศึกษาค่าผ่อนส่งแก๊สและรถจักรยาน) หนี้บัตรเครดิต กลุ่มออมทรัพย์ ผ่อนชำระค่ารถจักรยานยนต์ อีชีบาย ผ่อนชำระค่าโทรศัพท์มือถือ อีออน ผ่อนชำระค่าเครื่องเสียงและนายทุน(ร้านค้า) เป็นจำนวนเงิน 2,932,000 907,000 713,252 544,000 432,900 298,800 217,000 74,124 43,690 26,400 20,000 17,000 3,900 และ 950 บาท ตามลำดับ ซึ่งทั้งหมดเป็นยอดเงินกู้ โดยมียอดค้างชำระ 2,856,000 889,000 342,744 544,000 399,600 195,800 217,000 64,000 16,300 24,000 15,200 3,900 และ 950 บาท ตามลำดับ จำนวนครอบครัวที่กู้ยืมมีจำนวน 34 48 4 6 7 13 10 4 5 1 2 3 1 และ 2 ครอบครัว ตามลำดับ คิดเป็นร้อยละ 20.99 29.63 2.47 3.70 4.32 8.02 6.17 2.47 3.09 0.62 1.23 1.85 0.62 1.23 1.85 0.62 และ 1.23 ตามลำดับ (รายละเอียดดังตาราง 18) โดยมียอดเงินกู้รวมทั้งหมด 9,566,016 บาท และยอดเงินค้างชำระจำนวน 8,297,494 บาท ดังนั้นจึงมียอดเงินที่ชำระแล้ว จำนวน 1,268,522 บาท คิดเป็นร้อยละ 13.26 ของยอดเงินกู้เท่านั้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าในช่วงที่ทำการเก็บข้อมูลเป็นช่วงกลางปี และยังไม่ถึงกำหนดเวลาที่ต้องใช้คืนเงินกู้ยืม

ตาราง 18 ยอดเงินกู้และยอดค้างชำระของผู้ให้ข้อมูลจากแหล่งทุนต่างๆ

รายการ	ยอดเงินกู้ (บาท)	ยอดเงินค้าง ชำระ(บาท)	จำนวน ครอบครัว	ร้อยละ
ร.ก.ส.สาขาอำเภอสะเมิง	3,335,000	2,729,000	29	17.90
สหกรณ์การเกษตรอำเภอสะเมิง	2,932,000	2,856,000	34	20.99
กองทุนหมู่บ้าน	907,000	889,000	48	29.63
ผ่อนชำระค่ารถยนต์	713,252	342,744	4	2.47
ธนาคารพาณิชย์	544,000	544,000	6	3.70
อื่นๆ*	432,900*	399,600*	7	4.32
หนี้นอกระบบ	298,800	195,800	13	8.02
กลุ่มออมทรัพย์	217,000	217,000	10	6.17
ผ่อนชำระค่ารถจักรยานยนต์	74,124	64,000	4	2.47
ผ่อนชำระค่าโทรศัพท์	43,690	16,300	5	3.09
อู่ข้าว	26,400	24,000	1	0.62
ผ่อนชำระค่าโทรศัพท์มือถือ	20,000	-	2	1.23
อื้ออวน	17,000	15,200	3	1.85
ผ่อนชำระค่าเครื่องเสียง	3,900	3,900	1	0.62
นายทุน(ร้านค้า)	950	950	2	1.23
รวม	9,566,016	8,297,494		

หมายเหตุ *หนี้กองทุนให้กู้ยืมเพื่อการศึกษา ค้างชำระ 1 ราย จำนวนเงิน 360,000 บาท
ที่เหลือ เป็นค่าผ่อนแก๊สหุงต้มและรถจักรยาน

ข้อมูลด้านสังคม

ทัศนคติของผู้ให้ข้อมูลด้านสังคม วัฒนธรรมและการศึกษา

ตาราง 19 เป็นข้อมูลทัศนคติของผู้ให้ข้อมูลด้านสังคม วัฒนธรรมและการศึกษา
จากเกษตรกร 25 คน ทั้งหมดร้อยละ 100 เห็นว่าบ้านทรายมูลเป็นชุมชนที่น่าอยู่ ควรอนุรักษ์
ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ควรรื้อฟื้นประเพณีเรื่องราวและประเพณีชุมชนที่หายไป ควรสอน

จริยธรรมและคุณธรรมแก่เยาวชนในหมู่บ้าน การศึกษาจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของเยาวชน และร้อยละ 80 เห็นว่าบ้านทรายมูลเป็นชุมชนเข้มแข็ง

ขณะที่ผู้ที่ประกอบอาชีพอื่น 137 คน ร้อยละ 91.27 ถึง 99.27 เห็นว่า บ้านทรายมูล เป็นชุมชนที่น่าอยู่ ควรอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ควรสอนจริยธรรมและคุณธรรมแก่เยาวชน แต่ผู้ที่ไม่เห็นควรควรรื้อฟื้นประเพณี เรื่องราว และประวัตินชุมชนที่หายไปมีเพียงร้อยละ 43.07 เท่านั้น

ตาราง 19 ทศนคติของผู้ให้ข้อมูลด้านสังคม วัฒนธรรมและการศึกษา

ทัศนคติของผู้ให้ข้อมูล	เกษตรกร 25 ครอบครัว			อาชีพอื่นๆ 137 ครอบครัว		
	ร้อยละของครอบครัวที่			ร้อยละของครอบครัวที่		
	เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วย	ไม่มีความเห็น	เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วย	ไม่มีความเห็น
1. ความเป็นชุมชนน่าอยู่	100.00	0.00	0.00	91.24	2.92	5.84
2. ความเป็นชุมชนเข้มแข็ง	80.00	16.00	4.00	79.56	9.49	10.95
3. ควรอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น	100.00	0.00	0.00	99.27	0.00	0.73
4. ควรรื้อฟื้นประเพณีเรื่องราว และประวัติชุมชนที่หายไป	100.00	0.00	0.00	43.07	56.20	0.73
5. ควรสอนจริยธรรมและคุณธรรมแก่เยาวชนในหมู่บ้าน	100.00	0.00	0.00	99.27	0.00	0.73
6. การศึกษาจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของเยาวชน	100.00	0.00	0.00	98.54	1.46	0.00

ทัศนคติของผู้ให้ข้อมูลด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ตาราง 20 เป็นข้อมูลทัศนคติของผู้ให้ข้อมูลด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพบว่า

ความอุดมสมบูรณ์ของดิน เกษตรกรจำนวน 19 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 76.00 เห็นว่าดินมีความสมบูรณ์จำนวน 6 ครอบครัว เห็นว่าไม่มีความอุดมสมบูรณ์ ส่วนผู้ที่มีอาชีพอื่นๆ จำนวน 54 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 39.24 เห็นว่าดินมีความสมบูรณ์ของดิน จำนวน 35 ครอบครัว เห็นว่าไม่มีความอุดมสมบูรณ์และจำนวน 48 ครอบครัว ไม่มีความเห็น

การรู้วิธีปรับปรุงดิน เกษตรกรจำนวน 25 ครอบครัวคิดเป็นร้อยละ 100 รู้จักวิธีการปรับ ปู้งบารุงดิน ส่วนผู้ที่มีอาชีพอื่นๆ จำนวน 86 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 62.77 รู้จักวิธีการปรับ ปู้งบารุงดิน จำนวน 14 ครอบครัว ไม่รู้จักวิธีการปรับปรุงบำรุงดินและจำนวน 37 ครอบครัว ไม่มีความเห็น

การจัดสรรน้ำของชุมชนเพื่อการบริโภคและอุปโภคอย่างเป็นธรรม เกษตรกรจำนวน 24 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 96.00 เห็นว่าเป็นธรรม จำนวน 1 ครอบครัวเห็นว่าเป็นไม่ธรรม ส่วนผู้ที่มีอาชีพอื่นๆ จำนวน 128 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 93.43 เห็นว่าเป็นธรรม จำนวน 3 ครอบครัว เห็นว่าไม่เป็นธรรม และจำนวน 6 ครอบครัว ไม่มีความเห็น

น้ำเพื่อการบริโภคมีเพียงพอและมีความสะอาด เกษตรกรจำนวน 21 ครอบครัว เห็นว่ามีเพียงพอและมีความสะอาด จำนวน 4 ครอบครัวเห็นว่ามีไม่เพียงพอและไม่มีความสะอาด ส่วนผู้ที่มีอาชีพอื่นๆ จำนวน 118 ครอบครัว เห็นว่ามีเพียงพอและมีความสะอาด จำนวน 19 ครอบครัว เห็นว่ามีไม่เพียงพอและไม่มีความสะอาด

ป่าไม่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต เกษตรกรจำนวน 25 ครอบครัว เห็นว่าป่าไม่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต ส่วนผู้ที่มีอาชีพอื่นๆ จำนวน 125 ครอบครัว เห็นว่าป่าไม่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต จำนวน 5 ครอบครัว เห็นว่าไม่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต และจำนวน 7 ครอบครัว ไม่มีความเห็น

ป่าไม่ในหมู่บ้านมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ เกษตรกรจำนวน 22 ครอบครัว เห็นว่าป่าไม่ในหมู่บ้านมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ จำนวน 1 ครอบครัว เห็นว่าไม่สัตว์ป่าอาศัยอยู่ จำนวน 2 ครอบครัว ไม่มีความเห็น มีส่วนผู้ที่มีอาชีพอื่นๆ จำนวน 94 ครอบครัว เห็นว่าป่าไม่ในหมู่บ้านมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ จำนวน 21 ครอบครัว เห็นว่าไม่สัตว์ป่าอาศัยอยู่ และจำนวน 22 ครอบครัว ไม่มีความเห็น

ป่าไม่ในหมู่บ้านมีสมุนไพร เกษตรกรจำนวน 24 ครอบครัว เห็นว่าป่าไม่ในหมู่บ้านมีสมุนไพร จำนวน 1 ครอบครัว เห็นว่าป่าไม่ในหมู่บ้านไม่มีสมุนไพร มีส่วนผู้ที่มี

อาชีพอื่นๆ จำนวน 108 ครอบครัว เห็นว่าป่าไม้ในหมู่บ้านมีสมุนไพร จำนวน 1 ครอบครัว
เห็นว่าป่าไม้ในหมู่บ้านไม่มีสมุนไพร และจำนวน 28 ครอบครัว ไม่มีความเห็น

ตาราง 20 ทักษะของผู้ให้ข้อมูลด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทักษะของผู้ให้ข้อมูล	เกษตรกร 25 ครอบครัว			อาชีพอื่นๆ 137 ครอบครัว		
	ร้อยละของครอบครัวที่			ร้อยละของครอบครัวที่		
	เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วย	เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วย	เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วย
1. ความอุดมสมบูรณ์ ของดิน	76.00	24.00	0.00	39.42	25.55	35.04
2. รู้วิธีปรับปรุงดิน	100.00	0.00	0.00	62.77	10.22	27.01
3. การจัดสรรน้ำของ ชุมชนเพื่อการบริโภค และอุปโภค อย่างเป็น ธรรม	96.00	4.00	0.00	93.43	2.19	4.38
4. น้ำเพื่อการบริโภคมี เพียงพอและมีความ สะอาด	84.00	16.00	0.00	86.13	13.87	0.00
5. น้ำเพื่อการอุปโภคมี เพียงพอและมีความ สะอาด	52.00	40.00	8.00	75.91	18.98	5.11
6. ป่าไม้มีความสำคัญต่อ การดำรงชีวิต	100.00	0.00	0.00	91.24	3.65	5.11
7. ป่าไม้ในหมู่บ้านมีสัตว์ ป่าอาศัยอยู่	88.00	4.00	8.00	68.61	15.33	16.06
8. ป่าไม้ในหมู่บ้านมี สมุนไพร	96.00	0.00	4.00	78.83	0.73	20.44

ความรู้ความเชี่ยวชาญความรู้พื้นบ้าน

การใช้ประโยชน์จากสมุนไพร ซึ่งประกอบด้วย ไพล (แก้ปวดท้อง) ส่อม (แก้ฟกช้ำ ประสานกระดูก) สารระเห่น จิง ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด ขมิ้น (ช่วยขับลม เจริญอาหาร) สอสมปายควาย (ใช้ต้มดื่มกินเป็นยาชูกำลัง) หญ้าลิ้นจ๊อน (ใช้ต้มกินแก้ท้องเสีย) ถินข่า (ลดความดัน) ฟ้าทลายโจร (ใช้ต้มกินแก้ไข้) ใบบัวบก (แก้ร้อนใน) หญ้าหนวดแมว (ใช้ต้มกินแก้ปวดเอว) หน่านแนหรือรางจืด (ใช้ใบต้มกินช่วยขับพิษในร่างกาย) กระชายดำ (ใช้ต้มกินหรือดองกับเหล้า เป็นยาชูกำลัง) พิงเจอร์ตัน (ใส่แผลสด) ว่านหางจระเข้ (ใช้ทาแผลไฟไหม้น้ำร้อนลวก) เถาหรือต้นชะพลู (ใช้ต้มกินลดความดัน) เกษตรกรจำนวน 12 ครอบครัวหรือร้อยละ 34.29 รู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรส่วนผู้ประกอบอาชีพอื่นๆ รู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร จำนวน 44 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 34.92

การถนอมอาหาร ซึ่งได้แก่การทำน้ำบู๊ หน่อไม้ดอง ผลไม้ดอง หน่อฮัด กล้วยตาก กล้วยอบ น้ำหน่อ เนื้อแดดเดียว ปลาแห้ง แหนมและจิ้นส้ม เกษตรกรจำนวน 4 ครอบครัวหรือร้อยละ 11.43 รู้เกี่ยวกับการถนอมอาหาร ส่วนผู้ประกอบอาชีพอื่นๆ รู้เกี่ยวกับการถนอมอาหาร จำนวน 47 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 37.30

การแสดงท้องถิ่น ประกอบด้วย จ้อย ซอ คำว ฟ้อนเล็บ ฟ้อนเทียน ดนตรีพื้นเมือง วงปี่พาทย์ เกษตรกรจำนวน 7 ครอบครัวหรือร้อยละ 20.00 รู้เกี่ยวกับการแสดงท้องถิ่น ส่วนผู้ประกอบอาชีพอื่นๆ รู้เกี่ยวกับการแสดงท้องถิ่น จำนวน 8 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 6.35

การแกะสลัก โดยเฉพาะ การแกะสลักช้าง ม้า นก เป็นต้น เกษตรกรจำนวน 4 ครอบครัวหรือร้อยละ 11.43 รู้เกี่ยวกับการแกะสลัก ส่วนผู้ประกอบอาชีพอื่นๆรู้เกี่ยวกับการแกะสลักจำนวน 8 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 6.35

การแพทย์พื้นเมือง (หมอเมือง) ซึ่งได้แก่การบีบนวด การปิดเปาโดยใช้คาถา เป่าพิษสัตว์แก้อาการเจ็บปวด เกษตรกรจำนวน 2 ครอบครัวหรือร้อยละ 5.17 รู้เกี่ยวกับการแพทย์พื้นเมือง (หมอเมือง) ส่วนผู้ประกอบอาชีพอื่นๆ รู้เกี่ยวกับการแพทย์พื้นเมือง (หมอเมือง) จำนวน 8 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 6.35

ช่างไม้ โดยการทำโต๊ะ ประตู หน้าต่าง เก้าอี้ ม้านั่ง รวมถึงการรับเหมาสร้างบ้าน เกษตรกรจำนวน 3 ครอบครัวหรือร้อยละ 8.57 รู้เกี่ยวกับการช่างไม้ ส่วนผู้ประกอบอาชีพอื่นๆ รู้เกี่ยวกับช่างไม้ จำนวน 7 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 5.56

จักสานโดยเฉพาะก๊วยใส่ผักและตะกร้าใส่ของเกษตรกรจำนวน 1 ครอบครัวหรือ

ร้อยละ 2.86 รู้เกี่ยวกับจักสาน ส่วนผู้ ประกอบอาชีพอื่นๆ รู้เกี่ยวกับจักสาน จำนวน 3 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 2.38

หัตถกรรมโดยเฉพาะการทำไม้กวาด เกษตรกรจำนวน 2 ครอบครัวหรือร้อยละ 5.71 รู้เกี่ยวกับหัตถกรรม ส่วนผู้ประกอบอาชีพอื่นๆ รู้เกี่ยวกับหัตถกรรม จำนวน 1 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 0.79

ตาราง 21 ความรู้ความเชี่ยวชาญพื้นบ้าน

ความรู้ความเชี่ยวชาญพื้นบ้าน	เกษตรกร		อาชีพอื่นๆ	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
	ครอบครัว		ครอบครัว	
1. การใช้ประโยชน์จากสมุนไพร	12	48.00	44	32.12
2. การถนอมอาหาร	4	16.00	47	34.31
3. การแสดงท้องถิ่น	7	28.00	8	5.84
4. การแกะสลัก	4	16.00	8	5.84
5. การแพทย์พื้นเมือง (หมอเมือง)	2	8.00	8	5.84
6. ช่างไม้	3	12.00	7	5.11
7. จักสาน	1	4.00	3	2.19
8. หัตถกรรม	2	8.00	1	0.73

ข้อเสนอแนะอื่นๆ

ผู้ให้ข้อมูล มีการเสนอเพิ่มเติมว่า

1. อยากให้มีโครงการช่วยเหลือเกษตรกรด้านพัฒนาอาชีพให้เกิดรายได้
2. จัดให้มีตลาดในการขายสินค้า
3. มีลานตากและเก็บพืชผลทางการเกษตร
4. ผู้นำชุมชนต้องให้คำแนะนำแก่ลูกบ้านในเรื่องที่ลูกบ้านไม่ทราบ
5. แม่น้ำลำคลองควรช่วยกันรักษาความสะอาด ไม่ควรทิ้งขยะและสารพิษ

(ภาชนะบรรจุ)ลงในแม่น้ำ ลำคลอง

6. ควรบอกชาวบ้านให้รู้ถึงพิษภัยของสารเคมี

7. แบบสัมภาษณ์ดีเพราะมีประโยชน์ต่อหมู่บ้าน จะได้ทราบข้อมูลปัญหาที่แท้จริงของชุมชน
8. ควรมีการสอบถามข้อมูลจากชุมชนบ่อยๆ เพื่อจะได้ทราบข้อมูลปัญหาที่แท้จริงของชุมชน
9. อยากให้ช่วยเหลือเรื่องหนี้สินและทุนการศึกษาของเด็กในหมู่บ้าน
10. อยากให้มีการสนับสนุนผู้สูงอายุ ในเรื่องค่าใช้จ่าย ค่ารักษาพยาบาล
11. อยากให้พัฒนาหมู่บ้านให้รายรับมากกว่ารายจ่าย

ตอนที่ 2 บทเรียนและกระบวนการจัดทำแผนชุมชนเดิม

เนื่องจากชุมชนบ้านทรายมูล ยังไม่เคยทำแผนพัฒนาชุมชนตนเองมาก่อน ทั้งนี้จากการสอบถามผู้นำหมู่บ้านและทางเจ้าหน้าที่ ที่รับผิดชอบของอำเภอสะเมิง ทำให้ทราบว่าอำเภอสะเมิงมีการทำแผนพัฒนาชุมชนในพื้นที่ อบต. (องค์การบริหารส่วนตำบล) เท่านั้น ในส่วนของหมู่บ้านซึ่งอยู่ในพื้นที่รับผิดชอบของเทศบาลตำบลสะเมิงได้ จำนวน 11 หมู่บ้านยังไม่มีในการทำซึ่งรวมถึงบ้านทรายมูลด้วย ฉะนั้นในส่วนบทเรียน ตลอดทั้งกระบวนการจัดทำแผนชุมชนเดิมจึงยังไม่เคยเกิดขึ้น แต่มีเหตุการณ์ที่พอจะเทียบเคียงได้ก็คือ ในการให้งบประมาณสนับสนุนหมู่บ้านทั้งจากภาครัฐและเอกชน มักจะให้ชุมชนรีบไปเขียนโครงการมาเพื่อขอรับงบประมาณ ซึ่งส่วนใหญ่ให้เวลาในการทำเพียงไม่กี่วัน เนื่องจากต้องรีบส่งโดยให้เหตุผลว่า “เดี๋ยวจะไม่ทัน” ทางชุมชนจึงต้องรีบทำส่งทั้งที่เนื้อหาอาจจะไม่สมบูรณ์แต่ขอให้ส่งไปก่อน เป็นในลักษณะนี้หลายครั้ง ซึ่งสอดคล้องกับคณะกรรมการนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น (2550:ระบบออนไลน์) ที่กล่าวถึงแผนงานที่รัฐสั่งให้ทำ มีระบบการทำแผนที่เกิดขึ้นตามกลไกของทางราชการได้แก่กรรมการหมู่บ้าน ประชาคมหมู่บ้าน จนถึงองค์การบริหารส่วนตำบล การทำแผนแบบนี้พุ่งเป้าไปที่แผนการจัดการแผนงบประมาณ มีกรอบระยะเวลาว่าทำเมื่อไร และให้เสร็จเมื่อไรโดยมุ่งไปสู่การรองรับงบประมาณของภาครัฐเป็นหลัก ดังนั้นการที่ชุมชนได้มีโอกาสคิดเองทำเอง น่าจะเป็นทางออกที่ดี เนื่องจากเป็นเรื่องที่ชุมชนสนใจ เป็นการแก้ไขที่ตรงจุด

ตอนที่ 3 กระบวนการจัดทำแผนชุมชนภายใต้การมีส่วนร่วมของชุมชน

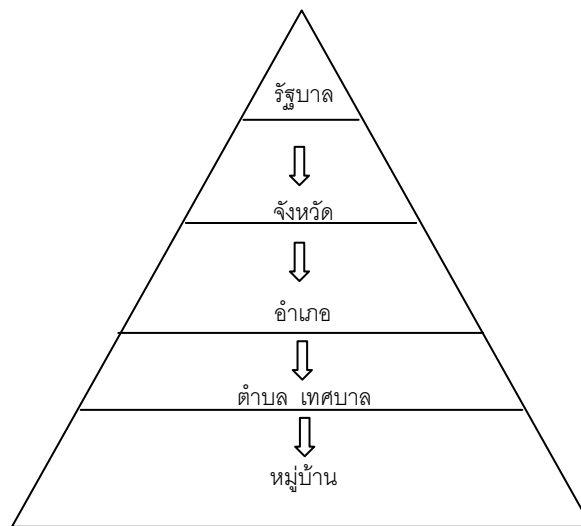
บริบทชุมชนจากการสัมภาษณ์ และการมีส่วนร่วมของเยาวชนในชุมชน

ในการสัมภาษณ์หัวหน้าครอบครัวหรือตัวแทน โดยใช้แบบสัมภาษณ์ จำนวน 162 ชุด ได้รับความร่วมมือจากเยาวชนภายในหมู่บ้าน จำนวน 3 คน ซึ่งจบการศึกษาระดับปริญญาตรี ช่วยเก็บข้อมูลการสัมภาษณ์ ทั้งนี้เนื่องจากเป็นคนที่อยู่อาศัยภายในหมู่บ้าน ในการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึก โดยเฉพาะประเด็นเรื่องหนี้สิน คนไทยส่วนใหญ่ซึ่งรวมทั้งคนในชุมชนบ้านทรายมูล ค่อนข้างจะถือและมักจะไม่บอกใครง่ายๆ ถ้าหากเป็นคนต่างถิ่นหรือคนที่ไม่ค่อยรู้จักกันดี ก็มักจะไม่บอกข้อมูลให้ ทั้งนี้เนื่องจากกลัวที่คนอื่นจะรู้ความจริง บางคนก็เกิดความรู้สึกอับอายที่จะบอกกล่าวแก่ผู้อื่นให้ได้รับทราบ เนื่องจากข้อมูลการสัมภาษณ์ มีข้อคำถามที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและคนในชุมชนอยากรู้ค่อนข้างมาก ซึ่งรวมกันทั้งหมดมี 9 หน้า เวลาที่ใช้ในการสัมภาษณ์ต่อแบบสัมภาษณ์ 1 ชุด ใช้เวลาประมาณ 30 นาที ฉะนั้นจึงทำให้ใช้เวลามาก แต่เพื่อการเก็บข้อมูลให้ครบทุกประเด็น และเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องทำ เพื่อให้ข้อมูลที่ได้รับ มีความถูกต้องชัดเจนมากที่สุด อุปสรรคจากการสัมภาษณ์ พบว่าในช่วงกลางวันคนที่เป็หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่ จะออกไปทำงานนอกบ้าน เหลือไว้แต่คนเฒ่าคนแก่และเด็ก ซึ่งบาง ครั้ง ผู้สัมภาษณ์ต้องออกไปสัมภาษณ์ ที่กระท่อมกลางทุ่งนาในช่วงที่เกษตรกรพักเหนื่อย หรือบางครั้งต้องไปสัมภาษณ์ในช่วงเย็นภายหลัง จากเลิกงานแล้ว ส่งผลให้บางวันเก็บข้อมูลการสัมภาษณ์ได้ไม่ถี่ราย แต่ก็ได้รับความภูมิใจของเยาวชนทั้ง 3 คนที่ได้ช่วยกันเก็บข้อมูลของชุมชน ซึ่งท้ายสุดก็จะเป็นข้อมูลที่คืนแก่ชุมชนเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการวางแผนพัฒนาในด้านต่างๆ ต่อไป

ผลการเรียนรู้จากการศึกษาดูงานบ้านสามขา ตั้งแต่การเตรียมตัวจนถึงเสร็จสิ้น

การพัฒนาของชุมชนบ้านทรายมูลที่ผ่านมา ไม่ต่างจากชุมชนอื่นๆ ซึ่งการวางแผนมักจะถูกสั่งการมาจากด้านบน (top down) (ดังภาพ 3) โดยเฉพาะในช่วงใกล้สิ้นปีงบประมาณของทางราชการ ที่ทางการมักจะมีการแจ้งแก่ชาวบ้านได้รับทราบว่ามีงบประมาณมาให้ ให้ชุมชนรีบทำโครงการ เสนอเพื่อขอรับเงินไปพัฒนาหมู่บ้าน หลายครั้งการทำโครงการก็ไม่ทัน หรือถ้าทันก็เป็นลักษณะทำไปก่อน เพื่อให้ได้เงินมาแล้วค่อยแก้ไขใหม่ โครงการส่วนใหญ่เป็นโครงการซึ่งต้องพึ่งพางบประมาณจากภายนอกเป็นหลัก ฉะนั้นทางผู้นำการเปลี่ยนแปลงจึงมีแนวคิดว่าจะทำอย่างไร ที่จะช่วยกันวางแผนการพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล โดยเรียงลำดับความสำคัญ แน่นนอน

ว่าโครงการที่จะทำมีแกนนำหลายคน เสนอโครงการที่มุ่งเน้นไปในเรื่องปากท้องเป็นหลัก ซึ่งต่อมาถูกจัดให้เป็นแผนและโครงการด้านเศรษฐกิจ แต่มีหลายคนเสนอว่าการพัฒนาชุมชนให้ประสบผลสำเร็จ ไม่ใช่มุ่งเน้นด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว ควรจะมีการพิจารณาด้านอื่นๆ ประกอบด้วย เช่น ด้านสังคม วัฒนธรรมและการศึกษา ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม



ภาพ 5 แผนการพัฒนาซึ่งถูกสั่งการมาจากด้านบน (top down)

ซึ่งเป็นการพิจารณาในหลายๆด้านประกอบกัน สอดคล้องกับคณะกรรมการนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น (2550:ระบบออนไลน์) ที่กล่าวว่า กระบวนการทำแผนชุมชนมีลักษณะที่เป็นธรรมชาติ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่แล้วในชุมชนหรือหมู่บ้าน แม้ว่าจะไม่ได้เรียกว่าแผน แต่ก็มักมีกระบวนการคล้ายๆ กัน คือจะเริ่มจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูล อาจจะเป็นข้อมูลเรื่องในครอบครัว การทำมาหากิน ดินฟ้าอากาศ การเมือง ป่าไม้ลำน้ำที่ผ่านหมู่บ้านเป็นต้น และส่วนใหญ่เป็นการพูดคุยที่ผ่านการทำกิจกรรมในสถานที่ต่าง ๆ อย่างเช่น ศาลาวัด งานบวช งานบุญ วงเหล้า วงกาแป่ วงส้อมดำ การแข่งขันฟุตบอลระหว่างหมู่บ้าน ข้อมูลพวกนี้หากได้แลกเปลี่ยนและสะสมไว้จนถึงระดับหนึ่งพอเห็นเป็นรูปเป็นร่าง คนในชุมชนก็จะวางแผนจัดการแก้ไขกันในที่สุด ปกติมักพบว่าปัญหาที่แก้เป็นปัญหาของส่วนรวมทางด้านสังคม เช่น การพนัน ป่าไม้ถูกทำลาย เป็นต้น

ในการทำแผนพัฒนาชุมชน มีแกนนำหลายคนเสนอว่า น่าจะมีการศึกษาดูงานการพัฒนาชุมชนที่ประสบความสำเร็จ เพื่อจะได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล ฉะนั้นทางผู้นำการเปลี่ยนแปลงจึงมีความเห็นร่วมกันว่า น่าจะไปศึกษาดูงานชุมชนบ้านสามขา ทั้งนี้เนื่อง จากเป็นชุมชนที่ได้รับการนำเสนอในสื่อหลากหลาย และมีกิจกรรมที่น่าสนใจอยู่หลาย

ด้าน ก่อนที่จะมีการเดินทาง ทางกลุ่มได้มีการปรึกษาหารือ และคำนึงถึงวัตถุประสงค์ที่จะเดินทางไปศึกษาดูงาน ว่าการไปครั้งนี้เพียงเพื่อเป็นการท่องเที่ยวเปิดหูเปิดตา หรือเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้หรือแม้กระทั่งการนำสิ่งที่ได้พบเห็นมาปรับใช้ มีการแบ่งหน้าที่กันคร่าวๆว่า จะสอบถามข้อมูลในเรื่องใด การเตรียมตัวไปดูงาน มีหลายคนที่สนใจในเรื่องต่างๆที่จะได้พบเห็น มีการพูดกระเซ้า เช่น “นายอินสอนมีความสนใจในเรื่องป่าไม้ ควรจะมีการตั้งคำถามไว้ในก่อน ไม่ใช่ไปเห็นของสวยงามกลับลืมหืม และใครที่สนใจในเรื่องการทำบัญชีครัวเรือนควรจะมีการเตรียมข้อมูลที่จะถาม และถ้าจะให้ดีกว่านี้ควรมีการพกสมุด ปากกา เพื่อการจดบันทึกไปด้วย” และจากนั้นจึงได้ตกลงกันเพื่อหาวันที่เหมาะสมในการศึกษาดูงาน มีหลายคนเสนอว่าควรจะไปก่อนที่จะมีการเก็บเกี่ยวข้าว ซึ่งจะทำให้แกนนำหลายคนไม่มีเวลา ดังนั้นจึงได้ข้อสรุปว่า วันที่ 22 ตุลาคม 2550 จะเป็นวันที่ผู้นำ จะเดินทางไปศึกษาดูงานบ้านสามขา

เมื่อเดินทางไปถึงมีผู้นำชุมชนบ้านสามขา มาให้การต้อนรับด้วยความเป็นกันเอง ผู้นำบ้านสามขาได้เล่าถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่ผ่านมายังชุมชนของตนเอง ทั้งเรื่องที่ล้มเหลวและประสบผลสำเร็จ บทเรียนหนึ่งซึ่งผู้นำบ้านสามขาได้นั้นย้ำ ให้แก่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงบ้านทรายมูล คือความสามัคคีในชุมชน การเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ซึ่งจะเป็นตัวจักรสำคัญที่จะทำให้งานต่างๆ ในชุมชน ไปถึงเป้าหมายที่วางไว้ได้ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกันเป็นสิ่งที่ดี ซึ่งเป็นลักษณะเดิมเติมให้กันและกัน จากการศึกษาดูงานผู้นำการเปลี่ยนแปลงบ้านทรายมูล ได้พบเห็นสิ่งที่บ้านสามขาได้ทำสำเร็จแล้ว และได้รับรู้เรื่องราวจากผู้ที่มีประสบการณ์ ผลจากการศึกษาดูงาน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงบ้านทรายมูล มีความกระตือรือร้น ที่จะช่วยกันวางแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล มีการนัดแนะวันที่จะช่วยกันถอดบทเรียนที่ได้เรียนรู้มา โดยมีการพิจารณาถึงสิ่งที่ชุมชนตนเองมีอยู่

การจัดทำแผนและแผนการพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูลอย่างมีส่วนร่วม

จากการทบทวนสถานการณ์ปัญหาต่างๆภายในชุมชน โดยผู้นำการเปลี่ยนแปลง ซึ่งมีการพูดคุยด้วยกัน เป็นที่แน่นอนว่ากลุ่มผู้นำที่เข้าร่วม ได้ผ่านประสบการณ์ร่วมในชุมชนและการบ่มเพาะในกระบวนการวิเคราะห์ชุมชนมาระดับหนึ่งแล้ว ทำให้ง่ายต่อการเข้าใจและเข้าถึงปัญหาในแต่ละส่วนของชุมชน การพูดคุยได้นำไปสู่ การวางแผนการพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูลร่วมกัน จากข้อค้นพบในการพูดคุย ปัญหาที่ชุมชนให้ความสนใจ

ประเด็นแรกคือ เรื่องของการอนุรักษ์ป่าไม้ในหมู่บ้าน ทั้งนี้เนื่องจากบ้านทรายมูลมีภูเขาและป่าไม้ล้อมรอบหมู่บ้าน ในช่วง 3 ปีที่ผ่านมา (ประมาณปี พ.ศ.2548) บ้านทรายมูลต้อง

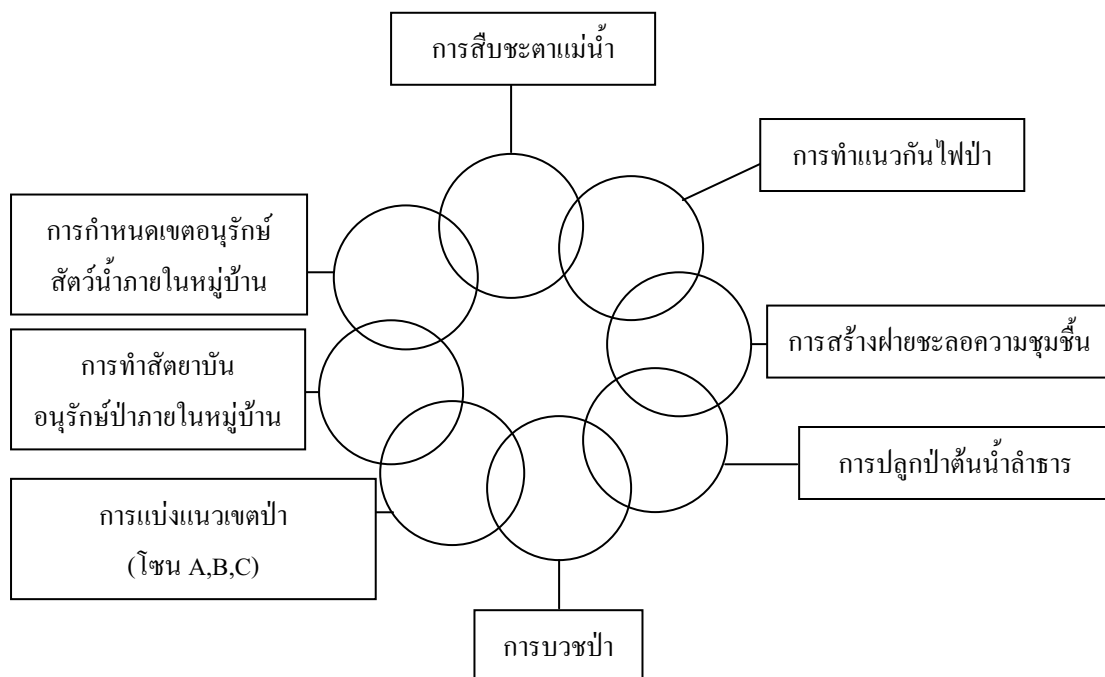
ประสบกับปัญหาดินโคลนและถ้ำถ่าน ซึ่งไหลมากับน้ำฝนเข้าสู่หมู่บ้าน ส่งผลให้บ้านเรือนหลายหลังและท้องถนนเต็มไปด้วยดินโคลน และนั่นเป็นการเน้นย้ำให้ชาวบ้านบ้านทรายมูล เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องช่วยกันอนุรักษ์ป่าไม้บริเวณโดยรอบหมู่บ้าน ไม่ให้มีการเผาทำลายซึ่งสาเหตุส่วนใหญ่มาจากมนุษย์ กอปรกับทางผู้นำการเปลี่ยนแปลง ได้ผ่านการเสวนาแลกเปลี่ยนกับผู้นำชุมชนบ้าน สามขา ได้เห็นประจักษ์แก่สายตา ถึงผลดีของการอนุรักษ์ป่าไม้

ดังนั้นจึงเป็นแผนการพัฒนาแรกที่ชุมชนจะได้ร่วมกันทำในการอนุรักษ์ป่า ทางแกนนำได้คิดต่อไปว่าการอนุรักษ์ป่าเป็นคำที่กว้างเกินไป ควรจะมีการแยกย่อยให้เป็นกิจกรรม และมีผลในทาง ปฏิบัติ ซึ่งการจัดการป่าไม้ จำเป็นที่จะต้องคิดแบบองค์รวม (holistic) มีการประสานสอดคล้องกัน ดังนั้นจึงได้ร่วมกันเสนอกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นแผนและโครงการด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้แยกย่อยเป็นการทำแนวกันไฟป่า ซึ่งแต่เดิมมีการทำแนวกันไฟบริเวณป่าช้าและป่าใกล้หมู่บ้าน (ประมาณปี 2549) ผลจากการทำแนวกันไฟป่า ทำให้ในช่วงฤดูฝนของปี 2550 ไม่มีตะกอนดินและถ้ำถ่านเข้ามาในหมู่บ้าน ฉะนั้นในปี 2551 แกนนำที่เข้าร่วมจึงมีการเสนอกันว่า ควรมีการทำแนวกันไฟป่าให้กว้างและครอบคลุมพื้นที่ป่าไม้ของหมู่บ้านให้มากขึ้น ผลจากการช่วยกันรักษาป่าของบ้านทรายมูล ตั้งแต่ปี 2549 ทำให้ลำห้วยนางเลียบ ซึ่งไม่มีน้ำไหลมานานกลับมีน้ำไหลซึม ถึงแม้จะเป็นเพียงสายธารเล็กๆ แต่ก็เหมือนรางวัลตอบแทนให้แก่ชุมชนที่ได้ช่วยกันอนุรักษ์ป่าไม้

ดังนั้นทางแกนนำจึงร่วมกันคิดต่อไปว่า ควรจะมีการสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น เพื่อเก็บกักน้ำไว้ในฤดูแล้ง ทั้งเพื่อกระจายความชุ่มชื้นให้แก่ต้นไม้ที่อยู่บริเวณฝายฯ และถ้าหากมีน้ำไหลซึมตลอดทั้งปี ทางชุมชนก็มีแผนที่จะนำน้ำมาใช้ภายในชุมชน ซึ่งเป็นการประหยัดพลังงาน เนื่องจากไม่ต้องใช้ไฟฟ้าในการสูบน้ำเหมือนในปัจจุบัน ซึ่งต้องเสียค่าไฟฟ้าเดือนละหลายพันบาท ทั้งนี้โดยใช้หลักการนำจากที่สูงไหลลงมาที่ต่ำ ห้วยนางเลียบมีตำแหน่งที่ตั้งสูงกว่าระดับหมู่บ้าน ซึ่งถ้าหากมีการวางท่อน้ำ ก็จะทำให้มีน้ำไหลมาได้

มีสมาชิกบางคนได้เสนอความเห็นว่ ป่าไม้ในหมู่บ้านในอดีตที่ผ่านมา มีการตัดไม้เพื่อนำมา สร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ตลอดจนการขยายพื้นที่ทำการเกษตร มีการหักล้างถางพงทำให้ป่าไม้เสียหายไปมาก ฉะนั้นควรจะมีการปลูกป่าเพิ่มเติม โดยเฉพาะป่าต้นน้ำลำธาร นอกจากนี้ต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ใกล้หมู่บ้าน ใกล้แหล่งต้นน้ำลำธารและจุดที่ชุมชนอนุรักษ์ไว้ควรจะมีการบวชป่า ทั้งนี้เนื่องจากการบวชป่ามีพิธีกรรมทางศาสนา ที่มีการเชิญพระสงฆ์และผู้เฒ่าผู้แก่มาทำพิธี เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ กอปรกับคนพื้นเมืองส่วนใหญ่ ซึ่งไม่ว่าแต่ชุมชนบ้านทรายมูล เชื่อว่าต้นไม้ที่ผ่านการบวชมาแล้ว จะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองรักษาอยู่

แต่ทั้งนี้ก็มีผู้เสนอว่าบ้านทรายมูลถึงแม้จะอยู่ใกล้ตัวอำเภอสะเมิงเพียง 1.5 กิโลเมตร แต่ก็ยังคงมีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพิงป่าอยู่ ฉะนั้นควรจะมีการแบ่งแนวเขตป่าให้มีความชัดเจน การแบ่งแนวเขตเหมือนกับบ้านสามขา โดยแบ่งเป็นโซน A เป็นพื้นที่หวงห้าม ห้ามมีการตัดไม้ทำลายป่า โซน B สามารถนำไม้มาใช้สร้างบ้านได้ แต่ต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการหมู่บ้านโซน C สามารถเก็บหาของป่าและนำเศษไม้ใช้สำหรับทำเชื้อเพลิงได้ ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมา ผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีแนวคิดที่จะให้ทำสัตยาบรรณการอนุรักษ์ป่าภายในหมู่บ้านทรายมูล จากพื้นที่ป่าลงมาสู่ลำน้ำแม่สะเมิง ซึ่งมีความสำคัญไม่แพ้ผืนป่าบ้านทรายมูลถึงแม้ต้นธารสายน้ำจะอยู่ที่ป่าดงบลสะเมิงเหนือ ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านทรายมูลหลายสิบกิโลเมตรไปทางทิศเหนือ แต่ก็ยังเชื่อมประสานสัมพันธ์ถึงกัน ในการแบ่งเขตการใช้ประโยชน์และดูแลรักษาลำน้ำแม่สะเมิง บ้านทรายมูลได้ใช้ประโยชน์จากน้ำแม่สะเมิง ทั้งเพื่อการบริโภคและอุปโภค โดยเฉพาะการทำเกษตร ซึ่งเป็นเหมือนเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงชุมชนมานานับร้อยปี การจับสัตว์น้ำเพื่อนำมาประกอบอาหาร จากอดีตที่ผ่านมาสัตว์น้ำมีมากมายหลายชนิด แต่ปัจจุบันสัตว์น้ำหลายชนิดได้หายสาบสูญไป อย่างเช่น ปลาปุง ปลาหลดเมือง ปลาสร้อย เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องมาจากที่ผ่านมาไม่เคยมีการจำกัดช่วงเวลาการจับสัตว์น้ำ ตลอดทั้งการกำหนดเขตการจับสัตว์น้ำ กอปรกับปัจจุบันมีเครื่องมือเครื่องมือ ที่สามารถจับสัตว์น้ำได้ครั้งละมากๆ ดังนั้นทางกลุ่มจึงได้กำหนดให้มีการกำหนดเขตอนุรักษ์สัตว์น้ำขึ้นภายในหมู่บ้าน พร้อมทั้งทำการสืบชะตาแม่น้ำ ซึ่งเป็นการประสานความเชื่อเหมือนกับบวชป่า ซึ่งแผนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของบ้านทรายมูล มีการสอดคล้องประสานสัมพันธ์กันดังภาพ 6



ภาพ 6 แผนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของบ้านทรายมูล มีการสอดประสานสัมพันธ์กัน

ประเด็นที่สอง ปัญหาด้านเศรษฐกิจ เป็นที่ทราบกันดีว่าชาวบ้านทรายมูล มีพื้นที่ทำกินซึ่งยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ใดๆ เป็นพื้นที่ร่วมกันนับร้อยไร่ ทั้งนี้นับตั้งแต่พื้นที่ใกล้ป่าเข้าไปยังนาห่าบาทและเรื่อยไปจนถึงออบขาน การใช้พื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นการทำการเกษตร โดยการปลูกพืชหลากหลายชนิด ได้แก่ ถั่วเขียว ถั่วลิสง ถั่วเหลือง กระจัง พืชผักชนิดต่างๆ จากข้อมูลในวงสนทนา ในช่วงแรกทางการโดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้พยายามที่จะประกาศพื้นที่ป่า ทับพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน หรือแม้แต่พื้นที่ที่ชาวบ้านร่วมกันอนุรักษ์ แต่ภายหลังจึงมีการตกลงกันได้ โดยทางเจ้าหน้าที่ป่าไม้อยอมที่จะขยับแนวเขตป่าขึ้นไปด้านบนสันเขา ซึ่งอยู่ห่างไกลหมู่บ้านออกไป แต่ถึงอย่างไรชาวบ้านยังต้องการเอกสารสิทธิ์ในที่ดิน ทั้งนี้เพื่อการพัฒนาที่ดินให้เหมาะสมต่อการเพาะปลูก ปัจจุบันชาวบ้านยังไม่กล้านำรถแทรกเตอร์เข้าไปไถพรวน เนื่องจากกลัวถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้จับกุม ซึ่งทางแกนนำหลายคนเสนอว่า ในเรื่องเอกสารสิทธิ์ในที่ดินควรจะมีการหารือกับทางการ ทั้งจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในพื้นที่ เจ้าหน้าที่กรมที่ดิน นายอำเภอสะเมิง เพื่อให้ช่วยดำเนินการให้ ซึ่งจะเป็นการแก้ไขปัญหาในลักษณะประชาชนร่วมกับรัฐ

จากการเก็บข้อมูลซึ่งได้จากการสัมภาษณ์ในประเด็นปัญหาเรื่องนี้สิน ปรากฏว่าชาวบ้านมีหนี้สินแทบทุกครัวเรือน ซึ่งร้อยละ 65 ของหนี้สินทั้งหมด หรือคิดเป็นเงินประมาณ 6.2 ล้านบาท กู้มาจากระบบการเงินทางการเกษตร ทั้งจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์

การเกษตร (สาขาสะเมิง) และจากสหกรณ์การเกษตรอำเภอสะเมิง ทั้งนี้เพื่อนำมาใช้ในการลงทุนทำการเกษตร (ภาพ 7 วงจรการเกิดหนี้จากการประกอบอาชีพทางการเกษตร ของเกษตรกรบ้านทรายมูล) ในขณะที่เกษตรกรกู้เงินเกษตรกรรู้ว่าตนเองเป็นหนี้ ซึ่งประกอบด้วยเงินต้นและดอกเบี้ยเท่าไร และโดยทั่วไปจะมีการคิดคำนวณจากสถาบันการเงินที่ปล่อยกู้ให้เรียบร้อยแล้ว แต่ในขณะที่ตนเองนำไปลงทุน โดยเฉพาะการปลูกกระเทียมซึ่งเป็นพืชประธานและมีการปลูกทุกปี ต้องใช้ต้นทุนการผลิตที่สูง ทั้งการซื้อหาปัจจัยการผลิตเช่น หัวพันธุ์ ปุ๋ย การจ้างแรงงานสำหรับปลูกจนกระทั่งเก็บเกี่ยว และเมื่อผลผลิตอยู่ในแปลงต้องเสี่ยงกับโรคแมลง ตลอดจนสภาพอากาศที่แปรปรวน ผลผลิตไม่แน่นอน และท้ายสุดราคาอยู่ที่พ่อค้า มีเกษตรกรส่วนน้อยที่พอจะมีกำไร และสามารถส่งคืนเงินกู้ได้ แต่ส่วนใหญ่ขาดทุนซึ่งบางคนก็มีความสามารถเพียงแค่อำนาจดอกเบี้ยแล้วเปลี่ยนสัญญาใหม่ ในขณะที่เกษตรกรบางรายไม่สามารถจ่ายคืนได้เลย เป็นปรากฏการณ์ที่พบเห็นได้ทุกปี มีหลายคนตั้งข้อสังเกตว่าชาวบ้านเราส่วนใหญ่ขยัน และผลที่ตามมากลับเป็นหนี้สินและยากจนลงทุกปี

บทเรียนซึ่งผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้เรียนรู้จากบ้านสามขา และจากแกนนำบางคนที่เคยสงสัยเกี่ยวกับ เส้นทางการใช้จ่ายเงินภายในครอบครัวตนเอง ซึ่งท้ายสุดก็ตกลงกันว่า การที่เราจะทราบแผนการใช้จ่ายเงินซึ่งเปรียบเหมือนแผนในการดำเนินชีวิต จำเป็นที่จะต้องมีการบันทึกรายรับรายจ่ายเพื่อให้ทราบที่มาที่ไปของเงิน ดังนั้นการทำบัญชีครัวเรือนจึงเป็นคำตอบของกลุ่ม ที่จะต้องมีการเสนอให้แก่มุขมนตรีได้ร่วมกันพิจารณา มีแกนนำบางคนเสนอว่าปัจจุบันมีกระแสเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้พระราชทานแนวทางการปฏิบัติให้แก่ประชาชนคนไทยไว้ แต่เมื่อหันกลับมามองในชุมชนยังไม่มีใครนำมาปฏิบัติให้เห็นผลเป็นรูปธรรม และเมื่อพิจารณาตามสูตรการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ ที่ให้แบ่งพื้นที่เป็นสัดส่วน โดยแบ่งพื้นที่สำหรับปลูกข้าว 30 เปอร์เซ็นต์ (ในหลวงทรงเน้นย้ำว่าคนไทยกินข้าวเป็นอาหารหลัก ดังนั้นจึงต้องปลูกข้าว) พื้นที่สำหรับทำอ่างเก็บน้ำไว้ใช้ 30 เปอร์เซ็นต์ พื้นที่สำหรับปลูกไม้ผลไม้ยืนต้น ผัก 30 เปอร์เซ็นต์ และพื้นที่สำหรับอยู่อาศัย 10 เปอร์เซ็นต์ สำหรับพื้นที่ซึ่งมีน้ำอุดมสมบูรณ์ตลอดทั้งปี ไม่จำเป็นต้องทำอ่างเก็บน้ำก็ได้ ฉะนั้นถ้าหากจะมีการส่งเสริมให้มีการทำ ในพื้นบ้านทรายมูลก็สามารถทำได้ ซึ่งแนวคิดนี้จะได้นำเสนอให้คนในชุมชนได้ร่วมกันพิจารณาต่อไป

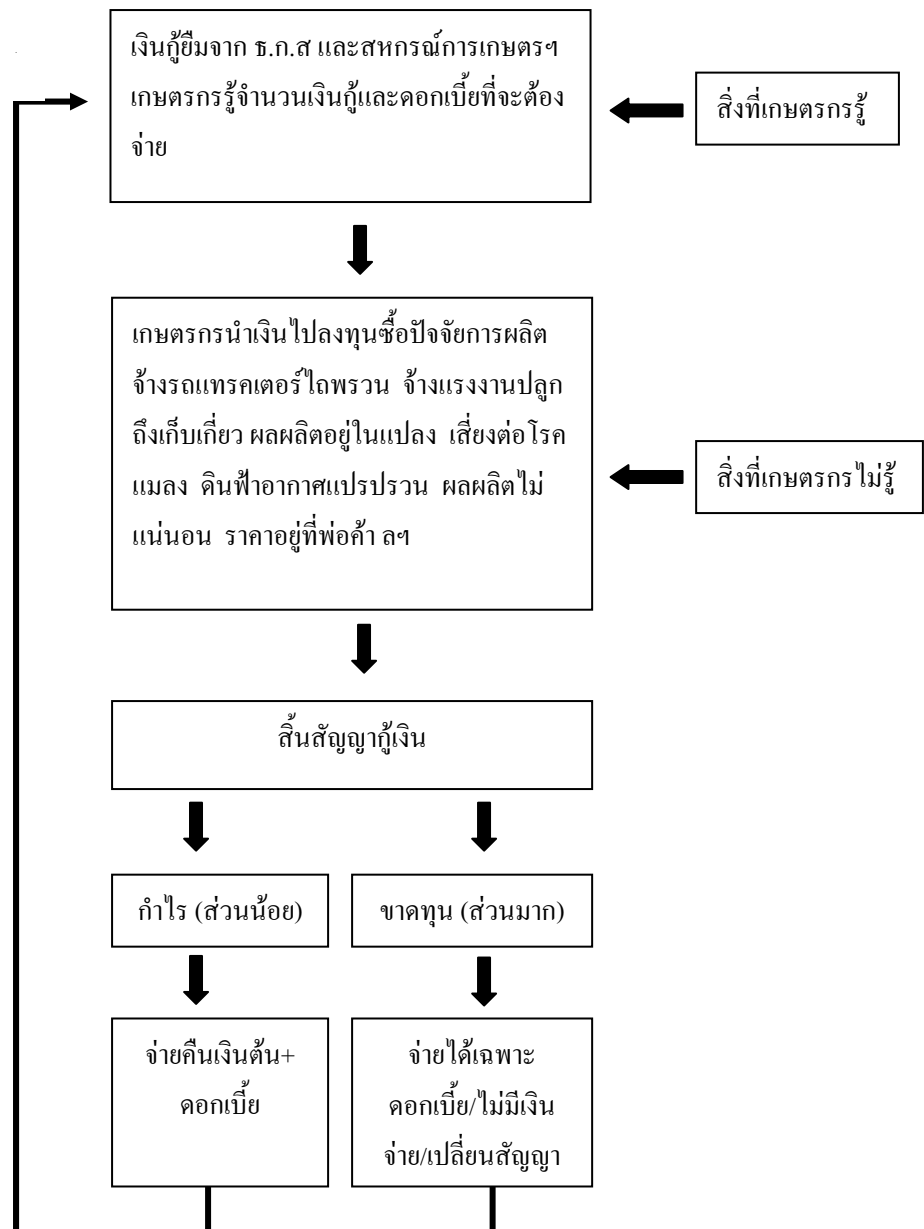
สืบเนื่องจากปุ๋ยเคมี มีราคาแพง และที่ผ่านมามีในชุมชนได้ช่วยกันทำปุ๋ยหมักจากเศษซากพืช ซึ่งมีการทำทุกปีสามารถลดต้นทุนการผลิตได้ค่อนข้างมาก และที่สำคัญช่วยปรับปรุงบำรุงดินให้ดีขึ้น แต่การทำยังไม่ค่อยดีพอ เมื่อพิจารณาแล้วทางกลุ่มเห็นว่า แร่ธาตุอาหารที่ได้จากการย่อย สลายได้สูญหายไปกับดิน ทั้งนี้เนื่องจากการกองปุ๋ยหมักไว้กับดิน และไม่มีโรงเรือน ฉะนั้นจึงมีความเห็นร่วมกันว่า ควรจะมีการสร้างโรงเรือนสำหรับทำปุ๋ยหมัก ซึ่งรูปแบบ

โรงเรือนจะทำง่าย ๆ แต่ที่สำคัญต้องมีหลังคาและเทพื้น ขนาดไม่ต้องใหญ่โตมากจนเกินไป และสร้างจากวัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่น ในชุมชนบ้านทรายมูลมีการบริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก โดยเฉพาะข้าวเหนียว แต่ในช่วงหลายปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวของตนเองหรือของเพื่อนบ้านทำพันธุ์ ทำให้สายพันธุ์ข้าวไม่บริสุทธิ์ เมล็ดข้าวที่ได้มีคุณภาพไม่ดี ส่งผลให้บริโภคไม่อร่อยเนื่องจากแข็งไม่นุ่ม เหนียว ผลผลิตได้น้อย ทั้งที่ในความเป็นจริงเมล็ดพันธุ์ข้าว มีชั้นพันธุ์อยู่ 4 ชั้นพันธุ์ ซึ่งประกอบด้วยชั้นพันธุ์คัด ชั้นพันธุ์หลัก ชั้นพันธุ์ขยาย และชั้นพันธุ์จำหน่าย ซึ่งในชั้นพันธุ์คัดและชั้นพันธุ์หลักศูนย์วิจัยข้าว ซึ่งเป็นหน่วยงานสังกัดกรมการข้าว จะเป็นผู้ผลิตเพื่อส่งให้ศูนย์ขยายพันธุ์พืชต่างๆ นำไปขยายพันธุ์ต่อเพื่อเพิ่มปริมาณ ก่อนที่จะจำหน่ายให้แก่เกษตรกรต่อไป ซึ่งทางกลุ่มเห็นว่าน่าจะมีการจัดตั้งกองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ดีขึ้นในชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากเหตุผลดังที่กล่าวมา

การปลูกพืชของเกษตรกรบ้านทรายมูลที่ผ่านมา มีระบบการปลูกพืชไม่ต่างจากเกษตรกรหมู่บ้านอื่นๆ ในท้องที่อำเภอสะเมิง ซึ่งพืชหลักประกอบด้วย ข้าว กระเทียม พืชรองประกอบด้วย ถั่วแระ ยาสูบ ข้าวโพดหวาน สตรอเบอร์รี่ เป็นต้น และเป็นที่แน่นอนว่าราคาขายก็ไม่ต่างกัน นั่นคือส่วนใหญ่มีราคาตกต่ำ ดังนั้นการปลูกพืชประกันราคาจึงเป็นทางออกที่ดีต่อชุมชน หลายคนแย้งว่าการปลูกพืชประกันราคาหายาก และส่วนใหญ่ก็เป็นพืชที่มีการปลูกตลอดทั้งปี ทำให้เป็นที่สะสมของโรคแมลง แต่ก็เชื่อว่าจะไม่มีความเสี่ยงเลย เมื่อมีการพิจารณาก็พบว่าในพื้นที่มีหน่วยงานของรัฐฯ บริษัทเอกชน ที่เข้ามาส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชโดยมีการประกันราคา

ซึ่งจากการทบทวนข้อมูลในช่วงหลายปีที่ผ่านมา หลายคนในชุมชนได้มีโอกาสได้เข้าร่วมปลูกพืชโดยใช้ระบบประกันราคา ซึ่งพบว่ามีผลดีมากกว่าผลเสีย ดังนั้นการปลูกพืชประกันราคาจึงเป็นทางเลือกหนึ่งของคนในชุมชน มีผู้เสนอว่าในเมื่อมีการปลูกพืชประกันราคาแล้ว ควรจะมีการตั้งวิสาหกิจชุมชน ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมที่ชุมชนมีความสนใจร่วมกัน เป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และเป็นการเพิ่มการต่อรองทางการตลาดให้แก่กลุ่ม

ประเด็นที่สาม เป็นประเด็นปัญหาด้านโครงสร้างพื้นฐาน ทางชุมชนเห็นว่าในฤดูน้ำหลากทุกปี การข้ามน้ำเพื่อไปยังพื้นที่ทำการเกษตรของตนเอง มักจะเป็นไปด้วยความยากลำบาก ในส่วนสะพานที่มีอยู่ก็ชำรุดเสียหายค่อนข้างมาก จนชาวบ้านเกรงกันในวันใดวันหนึ่งอาจไหลไปกับน้ำแม่สะเมิงก็ได้



ภาพ 7 วงจรการเกิดหนี้จากการประกอบอาชีพทางการเกษตร ของเกษตรกรบ้านทรายมูล
จากการประมวลในเวทีชุมชน

ฉะนั้นทางผู้นำจึงมีความเห็นว่า ควรจะมีการทำเป็นโครงการเสนอไปยังหน่วยงานที่รับผิดชอบในพื้นที่ โดยเฉพาะเทศบาลตำบลสะเมิงได้ ทั้งนี้เนื่องจากเกินความสามารถที่ชุมชนจะดำเนินการได้นอกจากนี้ถนนเข้าพื้นที่ทำการเกษตร ควรจะการปรับปรุงให้ดีขึ้น

จากการสำรวจของผู้นำและข้อร้องเรียนของชาวบ้านในชุมชน เห็นว่าบ้านทรายมูลมีพื้นที่ทำการเกษตรกรค่อนข้างมาก แต่ติดที่ถนนเข้าพื้นที่เพื่อการลำเลียงผลผลิตข้าวไร่ หรือบางแห่งคับแคบจนเกินไป ซึ่งจากการสำรวจพบถนนที่มีลักษณะดังกล่าวอยู่หลายสาย ทั้งนี้คงจะได้นำเข้าไปหารือกับทางชุมชนว่าควรจะทำเช่นไร

มีสมาชิกบางคนเสนอว่า บ้านเราน่าจะมีการสร้างถังเก็บน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค ทั้งนี้โดยเชื่อมต่อกับน้ำปะปาภูเขา นำมาเก็บไว้ใช้เพื่อเป็นการเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง และเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายของหมู่บ้าน ในการสูบน้ำขึ้นมาใช้โดยใช้ไฟฟ้า ซึ่งสมาชิกหลายคนให้ความชอบในความคิดนี้

การสร้างคลองส่งน้ำเข้าพื้นที่ทำการเกษตร เป็นเรื่องต่อมาที่มีการพิจารณา บ้านทรายมูลมีพื้นที่ทำการเกษตรรวมกันหลายร้อยไร่ น้ำเป็นปัจจัยที่สำคัญ ที่ทำให้เกษตรกรสามารถทำกิจกรรมทางการเกษตรได้ คลองส่งน้ำบ้านทรายมูลเป็นระบบเหมืองฝายที่บรรพบุรุษได้สร้างไว้ให้ และมีการใช้จวบจนทุกวันนี้ ในการสนทนาผู้นำมีการถกกันว่า “ถ้าเหมืองบ้านเรามีการใช้นานหลายสิบปี มีการชำรุดเสียหายบ่อยครั้ง โดยเฉพาะในฤดูฝน ถ้าหากพวกเราช่วยกันผลักดันให้เป็นลำเหมืองคอนกรีตคงจะดีไม่น้อย” เสียงสะท้อนที่เกิดขึ้นในวงสนทนา มีสมาชิกบางส่วนเป็นส่วนใหญ่

ในส่วนของการระบายน้ำภายในชุมชน มีหลายคนเสนอว่า ที่ผ่านมาทางเทศบาลได้ทำการก่อสร้างให้ โดยมีการขุดร่องลึกและกว้างโดยใช้คอนกรีต แต่ยังไม่ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดหมู่บ้าน ควรจะมีการทำโครงการเสนอเพื่อให้มีการดำเนินต่อ โดยสร้างในจุดที่จำเป็นก่อน การแก้ปัญหาของชาวบ้านในช่วงที่ผ่านมา ทำได้เพียงใช้ขอบเขตเป็นร่องเพื่อให้การระบายน้ำไหลสะดวกขึ้น แต่ถ้าหากมีฝนตกหนัก ก็จะทำให้การระบายน้ำ ไม่สามารถระบายได้ทัน ส่งผลให้น้ำเอ่อล้นถนนและไหลเข้าสู่บ้านเรือนของชาวบ้าน

มีผู้ประสานแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างคลองส่งน้ำเข้าพื้นที่ทำการเกษตร เข้ากับการขุดลอกลำน้ำแม่สะเมิง ที่หลายคนเห็นว่าลำน้ำแม่สะเมิง ซึ่งเปรียบเหมือนเส้นเลือดใหญ่ ที่หล่อเลี้ยงชุมชนบ้านทรายมูลมานานปี จากช่วงหลายปีที่ผ่านมา ในฤดูน้ำหลากน้ำแม่สะเมิงมีการเอ่อล้นทุกปี หลายคนตั้งข้อสังเกตว่า บางครั้งฝนตกไม่มากแต่น้ำกลับท่วม มีบางคนเสนอความเห็นเห็นว่า “ลำน้ำแม่สะเมิง เกิดการแคบและตื้นเขินลง ทำให้น้ำไหลไม่ทัน ส่งผลให้เกิดการ

ท่วม และถ้าหากมีการขุดลอกลำน้ำแม่สะเมิง ก็จะทำให้น้ำไหลสะดวกมากยิ่งขึ้น และน่าจะช่วยลดปัญหาน้ำท่วมในฤดูน้ำหลากได้บ้าง”

มีบางคนเสนอว่าน่าจะมีการสร้างฝายกั้นน้ำแม่สะเมิง เพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง แต่ก็มีแกนนำบางคนเสนอแย้งว่า ฝายกั้นน้ำมีหน้าที่ในการยกระดับลำน้ำเท่านั้น ส่วนหน้าที่ในการเก็บกักน้ำนั้นน้อยมาก ซึ่งถ้าหากจะมีการสร้างจริงๆ ควรจะทำการปรับปรุงฝาย 3 ลูกที่มีอยู่ในปัจจุบันมากกว่า และถ้าหากจะหาแหล่งน้ำมาทดแทนในช่วงฤดูแล้ง ควรจะมีการสร้างอ่างเก็บน้ำมากกว่า ซึ่งบริเวณที่เป็นไปได้คือที่ห้วยนางเลียบ ท้ายสุดของประเด็นปัญหาด้านโครงสร้างพื้นฐาน มีแกนนำเสนอให้มีการขยายไฟฟ้าเพื่อการเกษตร ทั้งนี้เพื่อเพิ่มผลผลิตการผลิตที่มีอยู่ให้ดียิ่งขึ้น

ประเด็นสุดท้าย ด้านสังคมวัฒนธรรมและการศึกษา ผู้นำการเปลี่ยนแปลงให้ความสำคัญเกี่ยวกับการสอนการแสดงพื้นบ้านให้แก่เยาวชนภายในหมู่บ้าน รวมทั้งการฟื้นฟูขนบธรรมเนียม ประเพณีท้องถิ่น เช่นการแต่งกาย การแห่ไม้ค้ำ การเลี้ยงผีเสื้อบ้าน เป็นต้น เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความห่วงใย ในประเพณีอันดีงามของท้องถิ่น ที่นับวันจะเลือนหายไป ถ้าหากไม่มีการถ่ายทอดไปสู่ลูกหลาน จากการถาโถมของกระแสโลกาภิวัตน์ที่ไหลบ่าเข้าสู่ชุมชนไม่เว้นแม้แต่ชุมชนบ้านทรายมูล เยาวชนเหินห่างจากธรรมชาติ มีการสะท้อนจากคนรุ่นเก่าว่า ในอดีตมีการสอนธรรมะให้แก่เยาวชน ในกิจกรรม “พุทธศาสนาวันอาทิตย์” ซึ่งมีการจัดทุกวันอาทิตย์ มีกิจกรรมที่ให้เด็กที่เข้าเรียนได้ศึกษาธรรมะ โดยมีพระเป็นพี่เลี้ยง มีการให้เด็กแต่ละคนเล่าถึงประสบการณ์ ของการทำความดีให้เพื่อนร่วมชั้นเรียนได้ฟัง ไม่ได้มีเครื่องมือที่ทันสมัยในการสอนเหมือนปัจจุบัน ครูผู้สอนมีเพียงชอล์กและกระดานดำก็สามารถสอนได้

นอกจากนี้ยังมีผู้ที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญ ของการรวบรวมความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรภายในหมู่บ้าน ทั้งนี้เนื่องจากความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร ส่วนใหญ่ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านจะรู้ถึงคุณประโยชน์ตลอดทั้งวิธีใช้ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าที่ผ่านมา ผู้เฒ่าผู้แก่เหล่านี้ได้เสียชีวิตลงไปหลายคน แน่แน่นอนว่าความรู้ที่ได้สั่งสมมา ซึ่งเป็นความรู้ที่มีอยู่ในตัว และไม่มีการถ่ายทอดลงเป็นตัวหนังสือ ได้สูญหายไปกับตัวบุคคลด้วย ซึ่งในอนาคตอันใกล้หากไม่มีการรวบรวมความรู้เหล่านี้ไว้ ชุมชนอาจจะสูญเสียภูมิรู้นี้ไปอย่างน่าเสียดาย

จากภาวะเศรษฐกิจที่ฝืดเคืองและปัญหาหนี้สินที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ดังที่กล่าวมา ได้ส่งผลกระทบถึงการศึกษาของเยาวชนภายในหมู่บ้าน ซึ่งมีเด็กนักเรียนจากหลายครอบครัวที่มีฐานะยากจน และยังขาดทุนด้านการเงิน ดังนั้นทางผู้นำการเปลี่ยนแปลงจึงมีแนวคิดว่า การจัดหาทุนการศึกษาให้แก่เยาวชนและนักเรียนภายในหมู่บ้าน จะเป็นทางออกที่ดีอีกทางหนึ่ง ซึ่งชุมชนสามารถทำได้

และท้ายสุดการส่งเสริมการท่องเที่ยวภายในหมู่บ้าน บ้านทรายมูลค่อนข้างจะ
ได้เปรียบกว่าชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ในเขตเทศบาลตำบลสะเมิงได้ ทั้งนี้เพราะมีแหล่งท่องเที่ยวทาง
ธรรมชาติที่สวยงาม โดยเฉพาะน้ำแม่ขาน ซึ่งเปรียบเหมือนสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ของ
ประชาชนทั้งอำเภอสะเมิง ซึ่งถ้าหากมีการจัดภูมิทัศน์ที่สวยงาม และจัดการพื้นที่เป็นสัดส่วน ก็จะมี
ทำให้นักท่องเที่ยวเข้าไปใช้บริการเป็นจำนวนมาก อันจะนำมาซึ่งรายได้ที่จะเกิดขึ้นภายในชุมชน
ต่อไป

สอดคล้องกับวิสัยทัศน์เทศบาลตำบลสะเมิงได้ (เทศบาลตำบลสะเมิงได้, 2550: 32-36) ที่ได้กำหนดยุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนาในช่วง 3 ปี (พ.ศ. 2550 – 2552) โดยเรียงลำดับ
ก่อนหลังดังนี้

1) ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านการแก้ไขปัญหาความยากจน แนวทางการพัฒนา
ประกอบด้วย ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการประกอบอาชีพหลักและอาชีพเสริมส่งเสริม สนับสนุน
การลดภาระค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ส่งเสริมและสนับสนุนการเกษตรผสมผสาน (เกษตรทฤษฎีใหม่)
ส่งเสริมและสนับสนุนการออกเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกินให้ประชาชน ส่งเสริมและสนับสนุนให้
ประชาชน มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาความยากจน

2) ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านเศรษฐกิจ แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วยก่อสร้าง
ร้านค้าชุมชนเพื่อเป็นตลาดกลางทางการเกษตร จัดอบรมพัฒนาและส่งเสริมอาชีพให้กับประชาชน
ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการตั้งกลุ่มอาชีพ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการประกอบอาชีพให้มีความ
เข้มแข็ง ส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีการออมทรัพย์และการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน
ส่งเสริมและสนับสนุนการเกษตรปลอดสารพิษ เผยแพร่ความรู้และเทคนิคการทำเกษตรใหม่ๆ
ให้แก่ตัวแทนเกษตรกรเพื่อนำไปเผยแพร่ต่อ

3) ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย
ก่อสร้าง ถนน สะพาน ทางเท้าให้ครอบคลุมและได้มาตรฐาน ปรับปรุงเส้นทางคมนาคมให้ได้
คุณภาพและได้มาตรฐานทุกหมู่บ้าน ก่อสร้างปรับปรุงและพัฒนาระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานที่
จำเป็น สำหรับประชาชน ให้ได้มาตรฐาน ส่งเสริมองค์กรชุมชนประชาชนภาคีรัฐเอกชน ร่วมใน
การดูแลรักษาสาธารณประโยชน์ และผลประโยชน์ของชุมชน ขยายพื้นที่ข้อมูลข่าวสารเพิ่มระบบ
การสื่อสารสาธารณะ และประชาชนให้สามารถ เข้าถึงบริการสาธารณะได้อย่างเสมอภาค ขยาย
เขตไฟฟ้าสาธารณะ ปรับปรุงและติดตั้งไฟกิ่งให้ครอบคลุมทุกหมู่บ้าน

4) ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านสังคม การศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมแนวทางการ
พัฒนา ประกอบด้วยส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชน ได้รับความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน
ส่งเสริมสนับสนุนและพัฒนางานด้านการศึกษาของเทศบาล ปลูกฝังค่านิยมและจิตสำนึกให้

ประชาชน มีความรักและหวงแหนวัฒนธรรมท้องถิ่น ส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของท้องถิ่น ส่งเสริม สนับสนุน งานด้านกีฬาและนันทนาการ ส่งเสริมและพัฒนาสุขภาพอนามัยของประชาชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานด้านสวัสดิการสังคม การจัดกิจกรรมด้านการส่งเสริมสุขภาพ ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพ

5) ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วยจัดอบรมให้มีความรู้กับกลุ่มผู้นำชุมชน ในด้านการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จัดตั้งองค์กรและส่งเสริมการนำหลักการเกษตรอินทรีย์ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ จัดตั้งส่งเสริมให้มีการจำหน่ายพืชผลทางการเกษตรที่ปลอดสาร ส่งเสริมให้มีการปลูกต้นไม้ในที่สาธารณะและพื้นที่เอกชน

6) ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านการท่องเที่ยว แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย ส่งเสริมอาชีพในการจำหน่ายสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ให้กับนักท่องเที่ยว

สอดคล้องกับคณะกรรมการนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น (2546:ระบบออนไลน์) ที่กล่าวว่า แผนชุมชน หมายถึง กิจกรรมพัฒนาที่เกิดขึ้นจากคนในชุมชนที่มีการรวมตัวกัน เพื่อจัดทำแผนขึ้นมาใช้เป็นแนวทาง ในการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเองให้เป็นไปตามความต้องการ และสามารถแก้ไขปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกันได้ โดยคนในชุมชนได้มาร่วมกันคิดร่วมกันกำหนดแนวทาง และกิจกรรมการพัฒนาของชุมชน โดยยึดหลักการพึ่งพาตนเองลดการพึ่งพิงภายนอก ด้วยการคำนึงถึงศักยภาพ ทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นเป็นหลัก

และคณะกรรมการนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น (2550:ระบบออนไลน์) ยังกล่าวอีกว่า การวางแผนว่าจะทำอะไรหลังจากได้เห็น ได้วิเคราะห์ข้อมูลภาพรวมของชุมชนหรือของหมู่บ้านแล้ว ก็เป็นขั้นตอนที่ต้องมีความสนใจ หากเป็นการคิดว่าจะทำอะไรบนฐานทุนเดิมหรือศักยภาพของชุมชน ก็จะเป็นเรื่องง่ายที่จะเริ่มต้นลงมือทำ แต่ถ้ากลับไปคิดว่าจะทำอะไรบนฐานทรัพยากรที่ไม่มีอยู่เลยในชุมชน การลงมือทำก็เป็นเรื่องไกลเกินฝันอยู่เหมือนกัน (นอกจากจะมีช่องต้องบประมาณจากภายนอก) แต่ก่อนที่คิดว่าจะลงมือทำอะไรนั้น จำเป็นที่จะต้องรู้ว่าอะไรคือสาเหตุของปัญหาที่จะลงมือแก้ไข เพราะถ้าหากว่าไม่สามารถค้นหาสาเหตุพบ การลงมือก็จะสะเปะสะปะ เสียแรงและเวลาเป็นอย่างยิ่ง สิ่งสำคัญนอกจากคิดออกว่าจะทำอะไร ยังต้องคิดต่อว่าจะทำอย่างไรด้วย โดยคนในหมู่บ้านก็ต้องระดมความคิด แล้วก็ดูความเป็นไปได้และลงมือทำ ภายใต้อำนาจของชุมชน สำหรับการแก้ปัญหาที่เกินความสามารถของชุมชน ก็เชื่อมต่อกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือหน่วยงานภาครัฐต่อไป ในชุมชนหนึ่ง ๆ ย่อมมีองค์ประกอบของคนที่หลากหลาย ดังนั้นการทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง ต้องรวมคนให้มาจาก

หลากหลายอาชีพไม่จำกัดฐานะ ได้เข้ามามีส่วนร่วมกำหนดทิศทางของชุมชนในเวทีเดียวกัน ประเด็นทั้งสี่ที่ผ่านการแลกเปลี่ยนของผู้นำชุมชนบ้านทรายมูล ในการวางแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูลร่วมกัน จนกระทั่งได้แผนพัฒนาฯ ที่ผ่านการมีส่วนร่วม พร้อมจะนำเสนอแก่ชุมชนในเวทีการทำประชาพิจารณ์ต่อไป

การจัดเวทีประชาพิจารณ์ร่างแผนพัฒนาชุมชน

เวทีที่ใช้ในการทำประชาพิจารณ์ร่างแผนพัฒนาชุมชน ใช้หอประชุมประจำหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ติดกับวัดบ้านทรายมูล ในการทำประชาพิจารณ์ร่างแผนพัฒนาชุมชน มีชาวบ้านทรายมูลให้ความสนใจค่อนข้างมาก ซึ่งสังเกตจากจำนวนผู้ที่เข้าร่วม ชาวบ้านคุ้นเคยกับการทำประชาพิจารณ์มาหลายครั้ง ฉะนั้นการชี้แจงจึงใช้เวลาไม่มาก การมีส่วนร่วมในการพิจารณาร่างแผนพัฒนาชุมชน ชาวบ้านมีการสอบถามกลุ่มผู้นำตลอด ในข้อสงสัยที่ต้องการความกระจ่างไม่ใช้มาร่วมเพียงเพื่อยกมือให้ผ่านไปเท่านั้น ซึ่งสอดคล้องกับ ถวิลวดี บุรีกุล (2548:ระบบออนไลน์) กล่าวถึงเงื่อนไขพื้นฐานของการมีส่วนร่วม มี 3 ประการ คือ

1. ต้องมีอิสรภาพ หมายถึง มีอิสระที่จะเข้าร่วมหรือไม่ก็ได้ การเข้าร่วมต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจการถูกบังคับให้เข้าร่วมไม่ว่าจะในรูปแบบใดไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วม
2. ต้องมีความเสมอภาคบุคคลที่เข้าร่วมในกิจกรรมใด จะต้องมีสิทธิเท่าเทียมกับผู้เข้าร่วมคนอื่น ๆ
3. ต้องมีความสามารถ บุคคลหรือกลุ่มเป้าหมาย จะต้องมีความสามารถพอที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมนั้นๆ หมายความว่าในบางกิจกรรม แม้จะกำหนดว่าผู้เข้าร่วมมีเสรีภาพและเสมอภาค แต่กิจกรรมที่กำหนดไว้ มีความซับซ้อนเกินความสามารถของกลุ่มเป้าหมาย การมีส่วนร่วมย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ การมีส่วนร่วมจึงเป็นกระบวนการซึ่งบุคคล หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีโอกาสแสดงทัศนะ และเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่มีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ รวมทั้งมีการนำความคิดเห็นดังกล่าวไปประกอบการพิจารณา กำหนดนโยบายและการตัดสินใจขององค์กร การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการสื่อสารในระบบเปิด กล่าวคือเป็นการสื่อสารสองทาง ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งประกอบไปด้วยการ แบ่งสรรข้อมูลร่วมกันระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และเป็นการเสริมสร้างความสามัคคีในสังคม ทั้งนี้เพราะการมีส่วนร่วม เป็นการเพิ่มคุณภาพของการตัดสินใจ การลดค่าใช้จ่ายและการสูญเสียเวลาเป็น การสร้างฉันทามติ และทำให้ง่ายต่อการนำไปปฏิบัติ อีกทั้งช่วยหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าใน “กรณีที่ร้ายแรงที่สุด” ช่วยให้เกิดความน่า

เชื่อถือและความชอบธรรม และช่วยให้ทราบความห่วงกังวล และค่านิยมของสาธารณชน รวมทั้งเป็น
การพัฒนาความเชี่ยวชาญ และความคิดสร้างสรรค์ของสาธารณชน

ผู้เข้าร่วมการทำประชาพิจารณ์ประกอบด้วย ผู้ชายจำนวน 51 คน ผู้หญิงจำนวน 54
คน ซึ่งสัดส่วนระหว่างผู้ชายและผู้หญิงมีจำนวนเกือบจะเท่าๆกัน มีผู้ที่เข้าร่วมการทำประชาพิจารณ์
เสนอในเวทีว่า ควรจะมีการเรียงลำดับความสำคัญของแผน ที่ได้รับความเห็นชอบมากเรียงไปหา
น้อย และเมื่อมีการนำแผนแต่ละด้านขึ้นมาใช้ ก็ให้พิจารณาแผนที่ได้รับความเห็นชอบในลำดับ
ต้นๆก่อน ซึ่งแผนที่ได้รับการเห็นชอบ จากการทำประชาพิจารณ์ปรากฏดังตาราง 21-24

แผนด้านโครงสร้างพื้นฐาน

จากแผนด้านโครงสร้างพื้นฐานพบว่า ผู้เข้าร่วมการทำประชาพิจารณ์ เห็นชอบ
ให้บรรจุแผนการสร้างสะพานคอนกรีตข้ามน้ำแม่สะเมิงเป็นอันดับแรก โดยได้รับความเห็นชอบ
เป็นมติเอกฉันท์ จำนวนผู้ให้ความเห็นชอบ 105 คน รองลงมาคือการสร้างถนนเข้าพื้นที่ทำ
การเกษตร การสร้างถังเก็บน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค การสร้างคลองส่งน้ำเข้าพื้นที่ทำการเกษตร
การสร้างรางระบายน้ำภายในชุมชน การขุดลอกลำน้ำแม่สะเมิง การขยายไฟฟ้าเพื่อการเกษตร
การสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตรและการสร้างฝายกั้นน้ำแม่สะเมิง โดยได้รับความเห็นชอบ
จำนวน 104 103 102 101 98 95 94 และ 86 คน ตามลำดับ ซึ่งแผนทั้งหมดมีผู้รับรองเกินครึ่ง
ของผู้มาใช้สิทธิ์ทั้งหมด มีการตกลงกันในที่ประชุมว่า แผนด้านโครงสร้างพื้นฐาน เป็นแผนที่
ต้องพึงพิงงบประมาณจากภายนอกชุมชน ซึ่งงบประมาณในการดำเนินการตามแผนในแต่ละแผน
นั้น มีจำนวนเงินที่ใช้แตกต่างกัน ดังนั้นควรพิจารณาจากวงเงินที่ได้รับการสนับสนุนว่า จะ
สามารถนำไปปฏิบัติตามแผนที่วางไว้แผนไหนได้บ้าง ก็ให้พิจารณาตามความเหมาะสม โดย
คัดเลือกแผนที่สอดคล้องกับงบประมาณ ที่ได้รับการสนับสนุนในครั้งนั้นๆ ซึ่งรายละเอียดปรากฏ
ดังตาราง 22

ตาราง 22 แผนด้านโครงสร้างพื้นฐาน

ลำดับ	แผน	จำนวนผู้ให้ความเห็น		
		เห็นชอบ	ไม่เห็นชอบ	ไม่ออกความเห็น
1.	สะพานคอนกรีตข้ามน้ำแม่สะเมิง	105	-	-
2.	ถนนเข้าพื้นที่ทำการเกษตร	104	-	1
3.	สร้างถังเก็บน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค	103	-	2
4.	สร้างคลองส่งน้ำเข้าพื้นที่ทำการเกษตร	102	-	3
5.	วางระบายน้ำภายในชุมชน	101	-	4
6.	ขุดลอกลำน้ำแม่สะเมิง	98	-	7
7.	ขยายไฟฟ้าเพื่อการเกษตร	95	-	10
8.	อ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตร	94	6	5
9.	ฝายกั้นน้ำแม่สะเมิง	86	-	19

แผนด้านเศรษฐกิจ

แผนด้านเศรษฐกิจพบว่า ผู้เข้าร่วมการทำประชาพิจารณ์ เห็นชอบให้บรรจุแผนการขอเอกสารสิทธิในพื้นที่ทำการเกษตรเป็นอันดับแรก โดยได้รับความเห็นชอบเป็นมติเอกฉันท์ จำนวนผู้ให้ความเห็นชอบ 105 คน รองลงมาคือจัดทำบัญชีครัวเรือน การจัดตั้งกองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าว การปลูกพืชประกันราคา การส่งเสริมการทำเกษตรทฤษฎีใหม่(เกษตรแบบพอเพียง) การจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนและการสร้างโรงผลิตปุ๋ยอินทรีย์ โดยได้รับความเห็นชอบจำนวน 82 69 68 62 61 และ 58 คน ตามลำดับ รายละเอียดดังตาราง 23

ตาราง 23 แผนด้านเศรษฐกิจ

ลำดับ	แผน	จำนวนผู้ให้ความเห็น		
		เห็นชอบ	ไม่เห็นชอบ	ไม่ออกความเห็น
1.	ขอเอกสารสิทธิในพื้นที่ทำการเกษตร	105	-	-
2.	จัดทำบัญชีครัวเรือน	82	11	12
3.	จัดตั้งกองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าว	69	-	36
4.	ปลูกพืชประกันราคา	68	-	36
5.	ส่งเสริมการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ (เกษตรแบบพอเพียง)	62	1	42
6.	จัดตั้งวิสาหกิจชุมชน	61	-	44
7.	สร้างโรงผลิตปุ๋ยอินทรีย์	58	1	46

แผนด้านสังคม วัฒนธรรมและการศึกษา

แผนด้านสังคม วัฒนธรรมและการศึกษาพบว่า ผู้เข้าร่วมการทำประชาพิจารณ์เห็นชอบให้บรรจุแผนการสอนการแสดงพื้นบ้านให้แก่เยาวชนภายในหมู่บ้าน การรวบรวมความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรภายในหมู่บ้าน และการส่งเสริมการท่องเที่ยวภายในหมู่บ้านเป็นอันดับแรก โดยได้รับความเห็นชอบจากผู้เข้าร่วมจำนวน 104 คน รองลงมาคือการฟื้นฟูขนบธรรมเนียม ประเพณีท้องถิ่น (เช่น การแต่งกาย การแห่ไม้ค้ำ การเลี้ยงผีเสื้อบ้าน เป็นต้น) การจัดหาทุนการศึกษาให้แก่เยาวชนและนักเรียนภายในหมู่บ้าน และการส่งเสริมเยาวชนด้านธรรมะ (เช่น ฟังเทศน์ในวันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมพุทธศาสนาวินยาทยเป็นต้น) โดยได้รับความเห็นชอบจำนวน 99 และ 87 คน ตามลำดับรายละเอียดดังตาราง 24

ตาราง 24 แผนด้านสังคม วัฒนธรรมและการศึกษา

ลำดับ	แผน	จำนวนผู้ให้ความเห็น		
		เห็นชอบ	ไม่เห็นชอบ	ไม่ออกความเห็น
1.	สอนการการแสดงพื้นบ้านให้แก่เยาวชนภายในหมู่บ้าน	104	-	1
2.	รวบรวมความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรภายในหมู่บ้าน	104	-	1
3.	ส่งเสริมการท่องเที่ยวภายในหมู่บ้าน	104	-	1
4.	ฟื้นฟูขนบธรรมเนียม ประเพณีท้องถิ่น (เช่น การแต่งกาย การห่มผ้า การเลี้ยงผีเสื้อบ้าน เป็นต้น)	99	-	6
5.	จัดหาทุนการศึกษาให้แก่เยาวชนและนักเรียนภายในหมู่บ้าน	92	-	13
6.	ส่งเสริมเยาวชนด้านธรรมะ (เช่น ฟังเทศน์ในวันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมพุทธศาสนวันอาทิตย์ เป็นต้น)	87	-	18

แผนด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

แผนด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพบว่า ผู้เข้าร่วมการทำประชาพิจารณ์ เห็นชอบให้บรรจุแผนการทำแนวกันไฟฟ้า การสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น การปลูกป่าต้นน้ำลำธาร การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การแบ่งแนวเขตป่า (A B C) การทำสัตยาบันการอนุรักษ์ป่าภายในหมู่บ้าน และการกำหนดเขตอนุรักษ์สัตว์น้ำภายในหมู่บ้าน โดยได้รับความเห็นชอบเป็นมติเอกฉันท์ จากจำนวนผู้ให้ความเห็นชอบทั้งหมด 105 คน รายละเอียดดังตาราง 25

ตาราง 25 แผนด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ลำดับ	แผน	จำนวนผู้ให้ความเห็น		
		เห็นชอบ	ไม่เห็นชอบ	ไม่ออกความเห็น
1.	การทำแนวกันไฟฟ้า	105	-	-
2.	การสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น	105	-	-
3.	ปลูกป่าต้นน้ำลำธาร	105	-	-
4.	บวหป่า	105	-	-
5.	สืบชะตาแม่น้ำ	105	-	-
6.	แบ่งแนวเขตป่า (A,B,C)	105	-	-
7.	ทำสัตยาบรรณการอนุรักษ์ป่าภายในหมู่บ้าน	105	-	-
8.	กำหนดเขตอนุรักษ์สัตว์น้ำภายในหมู่บ้าน	105	-	-

ตอนที่ 4 การแปลงแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูลไปสู่การปฏิบัติ

การฝึกปฏิบัติการเขียนและทำโครงการอย่างมีส่วนร่วม

ภายหลังจากที่ชาวบ้านได้ร่วมกัน ทำประชาพิจารณ์แผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล เสร็จแล้ว ก็เป็นหน้าที่ของผู้นำการเปลี่ยนแปลงทั้ง 25 คน ที่จะต้องช่วยกันนำแผนการพัฒนาฯ ไปสู่การปฏิบัติ โดยนำไปแปลงเป็นโครงการพัฒนาด้านต่างๆ ผู้นำหลายคนเคยผ่านการเขียนโครงการมาก่อน ทำให้การฝึกปฏิบัติไม่ค่อยติดขัดมากเท่าไร ผู้นำบางคนกลัวว่าตนเองเขียนตัวหนังสือไม่สวย กะว่าจะให้คนอื่นช่วยเขียน แต่ในกลุ่มก็เสนอว่าถึงแม้ตัวหนังสือไม่สวย แต่สามารถอ่านออกก็ถือว่าใช้ได้แล้ว จากนั้นจึงเป็นขั้นตอนของการซักถามหารือในประเด็นที่สงสัย มีผู้นำบางคนถามว่า “ การเขียนหลักการและเหตุผลของโครงการมีความสำคัญเช่นไร ” วิทยากรตอบว่า “ ในการเขียนโครงการส่วนที่ 1 ซึ่งเป็นส่วนของหลักการและเหตุผล ซึ่งส่วนนี้ถือว่าสำคัญมาก ทั้งนี้เพราะว่าเป็นส่วนที่กล่าวถึงความสำคัญของโครงการ ที่มาที่ไป ทำไมถึงต้องทำ ถ้าไม่ทำจะเกิดผลเช่นไร เหมือนกับการยกแม่น้ำทั้งห้าขึ้นมาพูด แต่ทั้งนี้ข้อมูลที่นำมากล่าวอ้าง ต้องมีฐานข้อมูลมาจากเรื่องจริง สามารถตรวจสอบได้ ยกตัวอย่างเช่น การเขียนโครงการเกี่ยวกับการปรับปรุงระบบคลองส่งน้ำของบ้านทรายมูล โดยมีการอ้างว่าชาวบ้านทรายมูลมีความต้องการมาก

ต้องระบุด้วยว่ามากอย่างไร มีอะไรมาช่วยยืนยันว่าชาวบ้านทรายมูล มีความต้องการมาก การเขียนหลักการและเหตุผลของโครงการต่างๆ ถ้าจะว่าไปแล้ว เหมือนกับการที่เรานำรูปสามเหลี่ยมมากลับหัวลงด้านล่าง ซึ่งท้ายที่สุดจุดสำคัญจะอยู่ตรงส่วนยอดด้านล่าง ” มีข้อคำถามจากแกนนำบางคน โดยกล่าวว่า “ การเขียนวัตถุประสงค์และเป้าหมายมีความเหมือนหรือต่างกันอย่างไร เนื่องจากว่าเขียนทีไร มักจะเหมือนกันทุกที ” วิทยากรตอบว่า “ ในการเขียนวัตถุประสงค์ของโครงการ โดยทั่วไปมักจะบอกว่าโครงการนี้จะทำไปเพื่ออะไร อย่างเช่นยกตัวอย่าง โครงการปรับปรุงคลองส่งน้ำที่ผ่านมา การเขียนวัตถุประสงค์ ก็เพื่อให้เกษตรกรบ้านทรายมูลมีน้ำใช้อย่างพอเพียงและครอบคลุมพื้นที่ทำการเกษตร ในส่วนเป้าหมายส่วนใหญ่จะเป็นการกำหนดจำนวนหรือปริมาณที่สามารถวัดได้ อย่างเช่น ปรับปรุงระบบคลองส่งน้ำความยาว 500 เมตร ทั้งที่ความเป็นจริง อาจมีความยาวถึง 1,000 เมตร แต่อาจจะมีข้อจำกัดในเรื่องงบประมาณสนับสนุน ฉะนั้นจึงขอรับการสนับสนุนเพียงเท่านี้ก่อน ” มีผู้นำบางคนถามต่อไปว่า “เมื่อพิจารณาแผนการพัฒนาที่ผ่านการทำประชาพิจารณ์ โดยชุมชนแล้ว มีแผนการพัฒนาอยู่หลายด้าน ที่ชุมชนสามารถทำได้เอง ทำไมต้องมีการเขียนโครงการ ในเมื่อเราไม่ต้องพึ่งงบประมาณจากภายนอก ซึ่งในชุมชนสามารถจัดการได้เอง ” วิทยากรตอบว่า “ในการเขียนโครงการ ไม่จำเป็นว่าจะต้องเขียนเพื่อขอรับการงบประมาณสนับสนุนเพียงอย่างเดียว คำว่าโครงการมีระยะเวลาการเริ่มต้นและระยะเวลาสิ้นสุด และแน่นอนว่าโครงการที่ดี ต้องมีการติดตามและประเมินผล และท้ายสุดต้องมีการสรุปและให้ข้อเสนอแนะ ตัวอย่างเช่นโครงการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำภายในหมู่บ้านทรายมูล ซึ่งอาจจะมีการกำหนดขอบเขตพื้นที่ที่จะอนุรักษ์ มีการร่วมกันสำรวจสัตว์น้ำแล้วทำการจดบันทึก ในระยะเริ่มต้นของการทำโครงการว่าสัตว์น้ำที่ได้พบเห็นมีอะไรบ้าง มีปริมาณมากน้อยขนาดไหน ภายหลังจากที่เริ่มมีการอนุรักษ์ มีการเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มจำนวนมากน้อยขนาดไหน ซึ่งจะเป็นส่วนของการติดตามและประเมินผล และท้ายสุดถึงมีการสรุปว่าโครงการที่ทำไปแล้ว ได้ผลเป็นประการใด ซึ่งถ้าหากประสบผลสำเร็จ ก็สามารถนำไปขยายผลในจุดอื่นๆภายในหมู่บ้าน หรือแม้แต่เป็นข้อมูลให้แก่ชุมชนอื่นที่สนใจในวิธีการ ซึ่งสามารถจะนำไปประยุกต์ใช้ให้เข้ากับสภาพหมู่บ้านของตนเองได้ ” มาถึงตอนนี้ผู้นำแต่ละคน ก็เกิดความกระตือรือร้นอยากจะเขียน ฉะนั้นจึงมีการแบ่งแผนการพัฒนาฯ เพื่อนำไปเขียนเป็นโครงการพัฒนาด้านต่างๆ ทั้งนี้ตามความสนใจของแต่ละคน

โครงการพัฒนาชุมชนด้านต่างๆ

โครงการพัฒนาบ้านทรายมูล มีการแบ่งผู้รับผิดชอบตามความถนัดดัง
ตาราง 26-29

ตาราง 26 โครงการด้านโครงสร้างพื้นฐาน

ลำดับ	โครงการ	ผู้รับผิดชอบ
1.	สะพานคอนกรีตข้ามน้ำแม่สะเมิง	นายอ้วน ปัญแก้ว
2.	ถนนเข้าพื้นที่ทำการเกษตร	นายอินสอน จันทรแก้ว
3.	สร้างถังเก็บน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค	นายทองดี จันทรธิมาลี
4.	สร้างคลองส่งน้ำเข้าพื้นที่ทำการเกษตร	นายวิโรจน์ เตชะตา
5.	วางระบายน้ำภายในชุมชน	นายอินคำ อินทมินทร์
6.	ขุดลอกลำน้ำแม่สะเมิง	นายศรีนวล ทาระโส
7.	ขยายไฟฟ้าเพื่อการเกษตร	นายพรหมมินทร์ รินคำ
8.	อ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตร	นายสุทัศน์ สารศรี
9.	ฝายกั้นน้ำแม่สะเมิง	นายประสิทธิ์ อินตา

ตาราง 27 โครงการด้านเศรษฐกิจ

ลำดับ	โครงการ	ผู้รับผิดชอบ
1.	ขอเอกสารสิทธิในพื้นที่ทำการเกษตร	นายบุญ สิทธิกุล
2.	จัดทำบัญชีครัวเรือน	นายผาย ประเสริฐ
3.	จัดตั้งกองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าว	นายทวี ไชยศรี
4.	ปลูกพืชประกันราคา	นายเจริญ เรือนคำ
5.	ส่งเสริมการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ (เกษตรแบบพอเพียง)	นายประสิทธิ์ อินตา
6.	จัดตั้งวิสาหกิจชุมชน	นายศรีนวล ทาระโส
7.	สร้างโรงผลิตปุ๋ยอินทรีย์	นายนรภัทร ประเสริฐ

ตาราง 28 โครงการด้านสังคม วัฒนธรรมและการศึกษา

ลำดับ	โครงการ	ผู้รับผิดชอบ
1.	สอนการแสดงพื้นบ้านให้แก่เยาวชน ภายในหมู่บ้าน	นางลำดวน หมอเก่ง
2.	รวบรวมความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร ภายในหมู่บ้าน	นายผาย อูปโย
3.	ส่งเสริมการท่องเที่ยวภายในหมู่บ้าน	นายเมืองคำ กุลนาทอง
4.	ฟื้นฟูขนบธรรมเนียม ประเพณีท้องถิ่น (เช่น การแต่งกาย การห่มผ้า การ เลี้ยงผีเสื้อบ้าน เป็นต้น)	นายประสิทธิ์ อินตา
5.	จัดหาทุนการศึกษาให้แก่เยาวชนและ นักเรียนภายในหมู่บ้าน	อาจารย์สุวรรณ แสงประสิทธิ์
6.	ส่งเสริมเยาวชนด้านธรรมะ (เช่น ฟัง เทศน์ในวันสำคัญทางศาสนา กิจกรรม พุทธศาสนวันอาทิตย์ เป็นต้น)	นายคำตัน ปันธิยา

ตาราง 29 โครงการด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ลำดับ	โครงการ	ผู้รับผิดชอบ
1.	ทำแนวกันไฟป่า	นายอินสอน ศรีวิชัย
2.	สร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น	นายคำจันทร์ จันทรตา
3.	ปลูกป่าต้นน้ำลำธาร	นายอินสอน ศรีวิชัย
4.	บวชป่า	นายคำตัน ปันธิยา
5.	สืบชะตาแม่น้ำ	นายคำตัน ปันธิยา
6.	แบ่งแนวเขตป่า (A,B,C)	นายสุระ เปียงแก้ว
7.	ทำสัตยาบันการอนุรักษ์ป่า ภายในหมู่บ้าน	นายคำมูล ปันแก้ว
8.	กำหนดเขตอนุรักษ์สัตว์น้ำ ภายในหมู่บ้าน	นายสุระ เปียงแก้ว

การนำโครงการพัฒนาไปสู่การปฏิบัติ

จากแผนพัฒนาบ้านทรายมูลทั้งหมด 30 แผน ได้แปลงไปสู่โครงการพัฒนาทั้งหมด 30 โครงการ ซึ่งประกอบด้วยโครงการด้านโครงสร้างพื้นฐานจำนวน 9 โครงการ โครงการด้านเศรษฐกิจจำนวน 7 โครงการ โครงการด้านสังคม วัฒนธรรมและการศึกษา จำนวน 6 โครงการ และโครงการด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จำนวน 8 โครงการ

ซึ่งจากการพิจารณาพบว่าเป็นโครงการที่ชุมชนสามารถทำเองได้ โดยแทบจะไม่ต้องพึ่งพิงความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอก โดยเฉพาะในด้านงบประมาณ มีทั้งหมด 16 โครงการ คิดเป็นร้อยละ 53.34 ของโครงการทั้งหมด ประกอบด้วย

โครงการด้านเศรษฐกิจ จำนวน 2 โครงการ ได้แก่ โครงการจัดทำบัญชีครัวเรือน และโครงการส่งเสริมการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ (เกษตรแบบพอเพียง)

โครงการด้านสังคม วัฒนธรรมและการศึกษา จำนวน 6 โครงการ ได้แก่ โครงการสอนการแสดงพื้นบ้านให้แก่เยาวชนภายในหมู่บ้าน โครงการรวบรวมความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรภายในหมู่บ้าน โครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวภายในหมู่บ้าน โครงการฟื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น เช่นการแต่งกาย การห่มผ้า การเลี้ยงผีเสื้อบ้าน เป็นต้น โครงการจัดหาทุนการศึกษาให้แก่เยาวชนและนักเรียนภายในหมู่บ้านและโครงการส่งเสริมเยาวชนด้านธรรมะ เช่น ฟังเทศน์ในวันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมพุทธศาสนวันอาทิตย์ เป็นต้น

โครงการด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จำนวน 8 โครงการ ได้แก่ โครงการทำแนวกันไฟฟ้า โครงการสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น โครงการปลูกป่าต้นน้ำลำธาร โครงการบวชป่า โครงการสืบชะตาแม่น้ำ โครงการแบ่งแนวเขตป่า (A B C) โครงการทำสัตยาบันการอนุรักษ์ป่าภายในหมู่บ้าน และโครงการกำหนดเขตอนุรักษ์สัตว์น้ำภายในหมู่บ้าน

จากโครงการที่กล่าวมา เป็นสิ่งที่ชุมชนได้สะท้อนออกมาว่าอยากจะทำ หลายโครงการเป็นเรื่องที่ชุมชนได้พูดคุยกันมานาน แต่ติดขัดปัญหาหลายประการ ทั้งโครงการที่ชุมชนสามารถทำเองได้ และโครงการที่ต้องพึ่งพิงความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอก ในด้านความรู้ไปจนถึงงบประมาณ และบางครั้งช่วงจังหวะเวลาที่เหมาะสม ที่ทำให้คนในชุมชนพร้อมที่จะทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ ตลอดทั้งสำเร็จได้ดังเป้าหมายที่วางไว้ ก็เป็นเรื่องที่จะต้องพิจารณาให้ถี่ถ้วนถี่ การจัดเป็นหมวดหมู่และการให้ความสำคัญ โดยเรียงลำดับโครงการที่มีความสำคัญไว้ในอันดับต้นๆ จากทั้งหมด 30 โครงการที่กล่าวมา เป็นไปไม่ได้เลยที่จะทำให้แล้วเสร็จ หรือเห็นผลได้ภายในระยะเวลาอันสั้น หากแต่ต้องค่อยทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป

โครงการที่คนในชุมชนได้ช่วยกันทำในช่วงเวลาที่ผ่านมาก็เห็นเป็นรูปธรรม ได้แก่ โครงการทำแนวกันไฟป่า ผู้ที่อยู่อาศัยชุมชนบ้านทรายมูลต่างได้มีโอกาสรับรู้ถึงผลกระทบจากไฟป่า ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากมนุษย์ที่เข้าไปหาของป่า เผาป่าเพียงเพราะว่าหญ้าหรือวัชพืชขึ้นรกปกคลุมทางเดินเข้าป่า หรือแม้แต่เผาเพื่อให้เกิดเห็ดโดยเฉพาะเห็ดถอบ ซึ่งมักจะเกิดในผืนป่าที่ผ่านการเผา และสาเหตุอื่นๆที่ทำให้ป่าถูกเผา ประมาณปี พ.ศ. 2548 บ้านทรายมูลต้องประสบกับปัญหาดินโคลนและเถาเถียน ซึ่งไหลมากับน้ำฝนเข้าสู่หมู่บ้าน ส่งผลให้บ้านเรือนหลายหลังและท้องถนนเต็มไปด้วยดินโคลน และนั่นเป็นการเน้นย้ำให้ชาวบ้านบ้านทรายมูล เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องช่วยกันอนุรักษ์ป่าไม้บริเวณโดยรอบหมู่บ้าน ซึ่งแต่เดิมมีการทำแนวกันไฟบริเวณป่าช้าและป่าไผ่ หมู่บ้าน (ประมาณปี พ.ศ. 2549) ผลจากการทำแนวกันไฟป่า ทำให้ในช่วงฤดูฝนของปี พ.ศ. 2550 ไม่มีตะกอนดินและเถาเถียนเข้ามาในหมู่บ้าน ฉะนั้นในปี พ.ศ. 2551 ทางชุมชนจึงได้ร่วมกันทำแนวกันไฟป่าให้กว้าง และครอบคลุมพื้นที่ป่าไม้ของหมู่บ้านมากขึ้นกว่าเดิม ในการทำแนวกันไฟป่า ชุมชนบ้านทรายมูลได้มีประชุมพูดคุยกัน ถึงเหตุผลและความสำคัญของการทำแนวกันไฟป่า จนนำไปสู่การระดมคนในหมู่บ้าน ให้ช่วยกันทำแนวกันไฟป่า การทำงานเป็นการลงแรงช่วยกันคนละไม้คนละมือไม่มีค่าจ้าง อุปกรณ์ที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็น จอบ มีดพร้า คราด เป็นต้น โดยชาวบ้านแต่ละคนจะห่อข้าวเพื่อเป็นอาหารกลางวัน ของใครของมันแต่เมื่อถึงเวลารับประทานอาหาร ก็จะมีการล้อมวงกินข้าวกลางวันด้วยกัน ทำให้มีกับข้าวที่หลากหลาย นอกจากจะทำให้ได้รับประทานอาหารที่หลากหลายรสชาติแล้ว ยังเป็นการแสดงถึงความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ซึ่งภาพดังกล่าวหาได้ยากยิ่งในสังคมที่เจริญทางวัตถุเพียงด้านเดียว

ภายหลังจากการทำแนวกันไฟป่าเสร็จสิ้น ทางชุมชนจะมีการเฝ้าระวังการเกิดไฟป่า โดยมีการจัดคนให้เดินสำรวจแนวกันไฟป่าเป็นระยะๆ ซึ่งบางครั้งอาจจะต้องทำการกวาดใบไม้แห้ง ที่มักจะตกทับถมในแนวกันไฟป่าที่ได้ทำไว้ ซึ่งถ้าหากไม่ทำการปัดกวาดให้ดี เมื่อเกิดไฟไหม้ป่าขึ้น ก็มีโอกาที่จะลุกลามเข้ามาในพื้นที่แนวกันไฟได้ และในบางครั้งเมื่อเกิดไฟป่า ชาวบ้านในชุมชนบ้านทรายมูล ก็จะช่วยกันดับไฟทั้งกลางวันและกลางคืน ฉะนั้นการทำแนวกันไฟป่าของชาวบ้านชุมชนบ้านทรายมูล จึงไม่ใช่เป็นเพียงปรากฏการณ์ที่ปรากฏให้เห็นเท่านั้น หากเป็นภาพที่สะท้อนให้เห็นถึงการรับรู้ปัญหา และได้เรียนรู้ร่วมกันร่วมกันของคนในชุมชน และช่วยกันหาทางออกโดยมีการวิเคราะห์ปัญหาผ่านการพูดคุย และท้ายสุดส่งผลให้เกิดการร่วมแรงรวมใจกัน แก้ไขปัญหาให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ ชาติยา ณะเชียงใหม่ (2533:33) ที่กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน จะต้องมียุทธศาสตร์ที่สำคัญคือ

1. เป็นกระบวนการรวมกลุ่ม ที่เกิดจากสมาชิกของครอบครัวและชุมชน ได้ร่วมกันพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ ตั้งคำถาม หาคำตอบ และหาแนวทางอื่นในการ

พึ่งตนเอง และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง กระบวนการที่สมาชิกของครอบครัว ชุมชนได้ร่วมกันคิด และทำงานร่วมกันนี้ เท่ากับเป็นการยอมรับความเท่าเทียมกันของสมาชิกที่มาเรียนรู้ร่วมกัน เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง ได้มีประสบการณ์ของการทดลองในการพึ่งตนเอง และการพัฒนาของครอบครัวและชุมชนร่วมกัน

2. เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง เป็นเรื่องของความพยายามที่จะแก้ปัญหา และตอบสนองความต้องการพึ่งตนเอง และในการพัฒนาของชีวิตจริง เป็นพลวัตรของการเรียนรู้จากการพูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหาสาเหตุและหาแนวทางแก้ไข เมื่อได้ข้อตกลงแล้ว สมาชิกก็นำไปลงมือปฏิบัติร่วมกัน เพื่อหาทางแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น กระบวนการคิด ทำ ทบทวนวิเคราะห์ ทำ จึงจะหมดไป ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกของครอบครัวและชุมชน ได้ยกระดับความคิด และตั้งสมมุติฐานปัญหาไว้

3. เป็นการเรียนรู้จากการแก้ไขปัญหาในชีวิตจริง และเป็นการเรียนรู้เพื่อหาความพยายามในการพึ่งตนเอง และพัฒนาอย่างต่อเนื่องของครอบครัวและชุมชน ดังนั้นการเรียนรู้ของครอบครัวและชุมชน จึงมิได้มีความหมายเพียงการยกระดับความคิดสติปัญญาของสมาชิกให้สูงขึ้น แต่ยังรวมถึงการกล้าที่จะร่วมคิดริเริ่ม และค้นคว้าหาวิธีการแก้ปัญหาและพึ่งตนเองได้

4. เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่ายเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบมากกว่าในแนวดิ่ง การเชื่อมโยงระหว่างสมาชิกของครอบครัวและชุมชน เป็นการเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนความคิด และประสบการณ์ซึ่งกันและกันจนเป็นลักษณะเครือข่ายความรู้ที่เชื่อมโยงกัน

โครงการที่ต้องพึ่งพิงงบประมาณและความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอก มีทั้งหมด 14 โครงการ คิดเป็นร้อยละ 46.66 ของโครงการทั้งหมด ประกอบด้วย

โครงการด้านโครงสร้างพื้นฐาน จำนวน 9 โครงการ ได้แก่ โครงการสร้างสะพานคอนกรีตข้ามน้ำแม่สะเมิง โครงการสร้างถนนเข้าพื้นที่ทำการเกษตร โครงการสร้างถังเก็บน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค โครงการสร้างคลองส่งน้ำเข้าพื้นที่ทำการเกษตร โครงการสร้างรางระบายน้ำภายในชุมชน โครงการขุดลอกลำน้ำแม่สะเมิง โครงการขยายไฟฟ้าเพื่อการเกษตร โครงการสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตร และโครงการสร้างฝายกั้นน้ำแม่สะเมิง

โครงการด้านเศรษฐกิจ จำนวน 5 โครงการ ได้แก่ โครงการขอเอกสารสิทธิ์ในพื้นที่ทำการเกษตร โครงการจัดตั้งกองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าว โครงการปลูกพืชประกันราคา โครงการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน และโครงการสร้างโรงผลิตปุ๋ยอินทรีย์

โครงการที่ได้เห็นเป็นรูปธรรมแล้ว ได้แก่ โครงการสร้างถังเก็บน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค เป็นโครงการที่ต้องพึ่งพิงงบประมาณจากองค์กรภายนอกชุมชน โดยเฉพาะเทศบาล

ตำบลสะเมิงใต้ ที่ได้ให้งบประมาณสนับสนุนในการก่อสร้าง ถังเก็บน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค และท่อส่งน้ำ แต่แรงงานในการขุดฝังท่อ ชาวบ้านในชุมชนบ้านทรายมูลได้ช่วยกันทำ ทั้งนี้เนื่องจากงบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนไม่เพียงพอ มูลเหตุที่ชาวบ้านต้องการสร้างถังเก็บน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค มาจากน้ำประปาเดิมที่ชุมชนใช้อยู่มีต้นทุนสูง ทั้งนี้เนื่องจากต้องใช้ไฟฟ้าในการสูบน้ำ ซึ่งต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นค่าไฟฟ้าเดือนละไม่ต่ำกว่า 6,000 บาท ซึ่งค่าใช้จ่ายยังไม่ได้รวมถึงค่าบำรุงรักษา ตลอดทั้งค่าคนเดินจดเลขมิเตอร์การใช้น้ำและส่งบิลค่าน้ำให้บ้านแต่ละหลัง ขณะที่สามารถเก็บค่าน้ำได้เฉลี่ยเดือนละ 3,000 บาท ซึ่งเมื่อชาวบ้านได้พิจารณาร่วมกันแล้ว เห็นว่าไม่คุ้มค่าถ้าหากจะดำเนินการต่อ และถ้าหากจะมีการขึ้นราคาค่าใช้น้ำต่อหน่วยให้สูงขึ้น (ปัจจุบันเก็บลูกบาศก์เมตรละ 5 บาท) ส่วนใหญ่ก็ไม่เห็นด้วย ฉะนั้นทางชุมชนจึงได้ช่วยกันคิดต่อว่า จะมีหนทางใดที่จะใช้น้ำจากระบบประปาน้ำดื่มที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า และสอดคล้องกับงบประมาณที่ต้องสูญเสียไปหลายแสนบาท ประการสำคัญคือรายได้จากการจัดเก็บค่าน้ำ ต้องสัมพันธ์กับค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้น และสามารถกระจายน้ำได้อย่างทั่วถึง ฉะนั้นผลการหาทางออกร่วมกัน ทางชุมชนจึงมีมติร่วมกันว่าจะหาสถานที่จัดสร้างถังพักน้ำ โดยมีเงื่อนไขว่าต้องเป็นพื้นที่สูงสามารถกระจายน้ำได้อย่างทั่วถึงทั้งชุมชน มีระยะทางไม่ไกลจากบ่อน้ำดื่มที่มีการดึงน้ำมาใช้ และจากการหาสถานที่ที่เหมาะสม ทางชุมชนได้พื้นที่ไร่ของชาวบ้านในหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ถัดจากบริเวณโรงสีข้าวชุมชนบ้านทรายมูล ขึ้นไปด้านบนประมาณ 200 เมตร เป็นสถานที่ในการก่อสร้าง เนื่องจากบริเวณที่จะก่อสร้างได้มีการตัดถนนเข้าไปเพื่อลำเลียงวัสดุก่อสร้าง ตลอดทั้งมีการปรับพื้นที่ที่จะสร้าง พื้นที่รวมกันหลายตารางเมตร ฉะนั้นทางชุมชนจึงมีมติร่วมกันว่า ควรจะขุดเขยค่าที่ดินให้แก่เจ้าของไร่ โดยตกลงจ่ายเป็นเงิน 5,000 บาท และให้ใช้เงินกองกลางของหมู่บ้านจ่าย จากการบอกเล่าของผู้ประกอบการเปลี่ยนแปลง กล่าวว่า “จุดที่มีการสร้างถังเก็บน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค เมื่อพิจารณาจากระยะทางในการสูบน้ำมาเก็บไว้แล้ว มีระยะทางไกลกว่าจุดเดิมมาก ซึ่งจะส่งผลต่อการสูบน้ำ ที่จะทำให้เวลาที่จะใช้ในการสูบน้ำสั้นลง อันจะส่งผลถึงค่าไฟฟ้าที่จะต้องถูกลงเป็นเงาตามตัว และเป็นผลดีต่อบ้านน้ำหรือซัมเมอร์ทที่จะมีอายุการใช้งานยาวนานขึ้น” ซึ่งในปลายเดือนสิงหาคม 2551 ที่ผ่านมา ชุมชนบ้านทรายมูลได้มีโอกาสนำน้ำ ซึ่งส่งน้ำมาจากถังเก็บน้ำที่ชุมชนได้ร่วมคิดร่วมทำ จนเกิดเป็นผลสำเร็จ

โครงการต่อมาคือโครงการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน สืบเนื่องจากบ้านทรายมูลเป็นหมู่บ้านหนึ่ง ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบโครงการหลวงปางคะ (ชื่อทางการ สถานีเกษตรหลวงปางคะ) ซึ่งมีภาระกิจในการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพให้แก่เกษตรกร เมื่อต้นปี 2551 ที่ผ่านมา ทางสหกรณ์จังหวัดเชียงใหม่ ได้เข้ามาประสานงานกับโครงการหลวงปางคะ ขอให้คัดเลือกชุมชนหรือหมู่บ้านที่ต้องการ จัดตั้งกลุ่มโดยยึดการบริหารงานในรูปแบบสหกรณ์ ทางโครงการหลวงปางคะ

ได้ประสานไปยังแกนนำหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ในเขตที่รับผิดชอบ 14 หมู่บ้าน ผลปรากฏว่าบ้านทรายมูล มีคุณสมบัติครบตามที่สหกรณ์จังหวัดเชียงใหม่กำหนดไว้ ประกอบกับชุมชนมีโครงการที่จะจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ดังนั้นทางชุมชนจึงจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนขึ้นมา โดยได้ไปขอจดทะเบียนกับทางสำนักงานเกษตรอำเภอสะเมิง ซึ่งเป็นนายทะเบียนรับจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน และใช้ชื่อว่า “ กลุ่มเตรียมจัดตั้งสหกรณ์โครงการหลวงปางคะ ” มีที่ทำการอยู่ที่บ้านทรายมูล หมู่ที่ 5 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอ สะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ วัตถุประสงค์ของกลุ่มเตรียมจัดตั้งสหกรณ์โครงการหลวงปางคะ ตั้งขึ้นมาบนฐานคิดที่ว่า ยังมีชาวบ้านบ้านทรายมูลจำนวนมากที่ประกอบอาชีพเกษตร และยังมีความจำเป็นที่จะต้องใช้ปัจจัยการผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก ปุ๋ยเคมี สารเคมีป้องกันกำจัดโรคแมลงศัตรูพืช เป็นต้น ดังนั้นทางกลุ่มฯจึงได้รวมตัวกันทำร้านค้า เพื่อจำหน่ายปัจจัยการผลิตดังกล่าว โดยมีสมาชิกครั้งแรก จำนวน 23 คน ถือหุ้นคนละ 100 บาท และทางสหกรณ์จังหวัดเชียงใหม่ได้สับสนุน เพื่อเป็นทุนประเดิมเป็นเงิน 40,000 บาท ซึ่งเป็นลักษณะเงินให้เปล่าแต่ห้ามมิให้สูญหาย ทางกลุ่มจึงได้พูดคุยกันว่า จะระดมเงินค่าหุ้นจากที่ถือหุ้นคนละ 100 บาท เพิ่มเป็นคนละ 1,000 บาท และในระหว่างที่กลุ่มฯได้ดำเนินการ มีชาวบ้านในชุมชนให้ความสนใจสมัครเป็นสมาชิกมากขึ้น นอกจากนี้ทางกลุ่มฯยังได้ศึกษาถึงเงื่อนไขการเปิดร้านค้า เพื่อจำหน่ายปัจจัยการผลิตทางการเกษตร โดยได้เดินทางไปขอคำแนะนำจาก สำนักงานวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 1 ซึ่งเป็นหน่วยงานสังกัดกรมวิชาการเกษตร สำนักงานอยู่ที่ตำบลแม่เหีย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งทางสำนักวิจัยฯได้ให้คำแนะนำแก่กลุ่มว่ากลุ่มบุคคลหรือบุคคลธรรมดาใด ที่ต้องการจำหน่ายวัตถุดิบพืชทางการเกษตร จะต้องผ่านการอบรมและสอบผ่านตามเงื่อนไขก่อน จึงจะสามารถขอใบอนุญาตประกอบการจำหน่ายได้ และในปีนี้มีการจัดอบรมขึ้นที่ โรงแรมเชียงใหม่ภูคำ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ในระหว่างวันที่ 7-8 สิงหาคม พ.ศ.2551 ดังนั้นทางกลุ่มฯจึงได้คัดเลือกตัวแทนกลุ่มจำนวน 4 คน เพื่อเข้ารับการ อบรมในวันดังกล่าว ซึ่งประกอบด้วย นางจันทร์หอม เกติมา นายศรีนวล ทาระโส นายทองดี จันทิมาลีและนายนรภัทร ประเสริฐ ผลจากการอบรมตัวแทนกลุ่มทั้ง 4 คน สามารถสอบผ่านและได้รับใบประกาศนียบัตรจากกรมวิชาการเกษตรเรียบร้อยแล้ว

จากโครงการที่ต้องพึ่งพิงความช่วยเหลือจากองค์กร หรือหน่วยงานภายนอกทั้งสองโครงการ ได้สะท้อนให้เห็นถึง การเสาะหา การคิดวิเคราะห์ และแยกแยะปัญหาของชุมชน ตลอดจนการประสานความร่วมมือกับองค์กรภายนอก ซึ่งเป็นการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม ของคนในชุมชนบ้านทรายมูล สอดคล้องกับแนวคิดของ เสรี พงศ์พิส (2548:126) กล่าวว่า การเรียนรู้อยู่ที่การหาข้อมูล การเก็บข้อมูล การสำรวจข้อมูล รวบรวมแล้ววิเคราะห์และสังเคราะห์ให้เป็น ก็

จะทำให้เกิดความรู้ ความรู้ อาจจะมีลักษณะเฉพาะเป็นเรื่องๆ อย่างๆ อาจจะเป็นเพียงความรู้ทางแนวคิด ทฤษฎี ถ้าหากเชื่อมโยงกับความรู้อื่นๆ มีการบูรณาการและนำไปสู่การปฏิบัติจนเห็นผลดีกับชีวิต ความรู้ก็จะกลายเป็นปัญญา มีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิตของตนเองและของสังคม สอดคล้องกับแนวคิดของอริสโตเติล (2549:109-121) ที่กล่าวว่าการเรียนรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการ มีการสั่งสมและประมวลผลข้อมูลหรือชุดประสบการณ์ที่ตนเองประสบมาโดยทางต่างๆ อยู่ตลอดเวลา มิใช่เกิดขึ้นโดยฉับพลันทันทีทันใด สอดคล้องกับแนวคิดของวันรักษ์ มิ่งมณีนาคน (2531:11-14) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนมี 5 ขั้นตอนซึ่งประกอบด้วย

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน เพื่อนำไปสู่การค้นหาปัญหาและความต้องการแท้จริงของชุมชน ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา และการคัดเลือกปัญหาที่จะแก้ไขตามลำดับก่อนหลัง
2. การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา เมื่อจัดลำดับความสำคัญของปัญหาแล้ว ต่อไปคือการสืบสาวและแยกแยะ สาเหตุของปัญหาที่ลงความเห็นแล้ว ว่าเป็นปัญหาสำคัญอันดับแรก การทราบสาเหตุของปัญหาก็เพื่อให้การแก้ไขนั้นตรงจุด
3. การมีส่วนร่วมในการคัดเลือกวิธีการ และวางแผนในการแก้ปัญหาและการแก้ปัญหาแต่ละอย่างอาจแก้ไขได้มากกว่า 1 วิธี แต่ละวิธีอาจมีข้อดี และข้อเสียแตกต่างกัน จากนั้นจึงตัดสินใจว่าจะเลือกวิธีการไหน เพื่อนำไปสู่การวางแผนเพื่อแก้ปัญหา
4. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผน ถึงแม้ว่าชนบทมีฐานะยากจน ขาดแคลนทรัพยากร แต่ชาวบ้านก็มีทรัพยากรที่สามารถเข้ามีส่วนร่วมในการลงทุน และร่วมดำเนินงานได้ อย่างน้อยชนบทก็ยังมีแรงงานของตนเองที่สามารถเข้าร่วมได้ และบางแห่งนอกจากแรงงานแล้ว ชนบทก็สามารถเข้าร่วมทางการเงินในกิจกรรมบางอย่างได้ การร่วมลงทุนและลงแรงหรือมีบทบาทหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง จะทำให้ชนบทรู้จักคิดถึงต้นทุนและผลได้ต่างๆ และมีความสนใจระมัดระวังผลประโยชน์ โดยพยายามดูแลรักษากิจกรรมที่ทำขึ้น เพราะเขามีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ
5. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล การติดตามผลมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาให้ทราบถึงความก้าวหน้า และสัมฤทธิ์ผลของการดำเนินงานในกิจกรรมด้านต่างๆ

การปิดโครงการวิจัยเพื่อเปิดโครงการใหม่โดยชุมชนบ้านทรายมูล

ขั้นเตรียมการ

ก่อนที่จะมีการปิดโครงการฯทางผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้มีการพูดคุยหารือกัน ทั้งนี้เพื่อหารูปแบบหรือวิธีการที่จะทำให้การปิดโครงการฯ เสร็จเรียบร้อยและสมบูรณ์มากที่สุด ซึ่งการปิดโครงการฯโดยการพูดคุยกันในห้องสี่เหลี่ยม มีการแจกเอกสารหรือฉายสไลด์ให้ผู้ที่มีส่วนร่วมงานได้ชมก็ดูจะธรรมดาจนเกินไป มีบางคนในที่ประชุมเสนอว่าในช่วงนี้เป็นฤดูหนาวอากาศกำลังเย็นสบายและที่สำคัญงานเพาะปลูกก็มีน้อย น่าจะมีการทำกิจกรรมร่วมกันของคนบ้านทรายมูลทั้งชุมชน ซึ่งสมาชิกภายในกลุ่มก็เสนอว่าควรจะมีการบวชป่า ซึ่งเป็นหนึ่งในโครงการด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงตลอดทั้งคนในชุมชนได้มีการทำประชาพิจารณ์และให้การรับรองร่วมกันแล้ว ดังนั้นจึงได้นัดแนะกันเพื่อเดินสำรวจพื้นที่ที่จะทำการบวชป่า ซึ่งกำหนดเป็นวันที่ 8 ธันวาคม 2551

เมื่อถึงวันนั้นคนนอกจากจะมีกลุ่มผู้วิจัยและพี่น้องบ้านทรายมูลแล้ว ยังมีหัวหน้าหน่วยจัดการต้นน้ำโป่งไคร้ เข้าร่วมเดินสำรวจและร่วมให้ข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ด้วย จากการพิจารณาพื้นที่ป่าไม้หลายจุดที่ทางคณะได้ร่วมกันพิจารณา จนกระทั่งได้พื้นที่หน้าหมู่บ้านที่ถูกใจและมีมติเป็นเอกฉันท์ว่าควรจะเป็นป่าห้วยเหี้ย ซึ่งพอหนานต้น ปันธิยา หนึ่งในทีมวิจัยได้สะท้อนให้ฟังว่า ห้วยเหี้ยเปรียบเสมือนสายเลือดสำคัญที่หล่อเลี้ยงชุมชนบ้านทรายมูลมาอย่างยาวนาน เดิมทีชาวบ้านได้ช่วยกันทำรางริน (รางน้ำซึ่งทำจากไม้ไผ่) ต่อกันเป็นทอดๆเพื่อนำน้ำมาใช้ในหมู่บ้านและยุคต่อมาจึงได้เปลี่ยนมาเป็นท่อพีวีซี

การบวชป่าในด้านพิธีกรรมทางศาสนาท่านพระครูโสรัจพัฒนคุณ เจ้าอาวาสวัดทรายมูลและท่านยังดำรงตำแหน่งเจ้าคณะสงฆ์ตำบลสะเมิงใต้ และพอหนานต้นได้บอกกล่าวแก่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและชาวบ้านทรายมูลว่า จะเป็นผู้รับผิดชอบในด้านพิธีกรรมทางศาสนา ในส่วนการจัดเตรียมสถานที่ การบอกกล่าวเชิญชวนแขกผู้มีเกียรติ ตลอดทั้งพี่น้องชาวบ้านจากชุมชนอื่นมาร่วมงาน ขอให้เป็นที่ของผู้นำการเปลี่ยนแปลงและชาวบ้านทรายมูลทุกคน และได้กำหนดวันที่จะเริ่มพิธีเป็นวันพฤหัสบดี ที่ 15 มกราคม 2552

ในขั้นเตรียมการทำให้ทราบว่า ทางชุมชนบ้านทรายมูลมีความกระตือรือร้น ที่จะทำให้เกิดพิธีกรรมการบวชป่าเกิดขึ้นในชุมชนของตนเอง ซึ่งเห็นได้จากการแบ่งหน้าที่การทำงานของแต่ละฝ่ายให้มีเจ้าภาพที่ชัดเจน

ขั้นตอนการ

วันที่ 14 มกราคม 2552 ทางชุมชนได้ร่วมกันพัฒนาถนนซึ่งเข้าไปยังพื้นที่บวชป่า มีการแผ้วถางหญ้าซึ่งขึ้นรกปกคลุมข้างทาง ตลอดทั้งการซ่อมแซมถนน ซึ่งดินได้เลื่อนสไลด์ปิดทับถนนในช่วงฤดูฝนที่ผ่านมา ทำให้ในช่วงแรกสัญจรได้เฉพาะรถจักรยานยนต์เท่านั้น แต่ต่อมาก็สามารถสัญจรได้ทั้งรถจักรยานยนต์และรถยนต์ ทั้งนี้ส่วนหนึ่งมาจากการสนับสนุนรถแทรกเตอร์และรถบรรทุกดินจากเทศบาลตำบลสะเมิงใต้ และการร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านบ้านทรายมูล ในส่วนพื้นที่จัดงานทางชุมชนได้เลือกพื้นที่ทางเข้าห้วยเสือ ซึ่งมีต้น “สหลีกา” ถือว่าเป็นต้นไม้มงคลต้นใหญ่อยู่ในบริเวณงาน มีการสร้างแคร่ไม้ไผ่ยกสูงเพื่อเป็นที่สำหรับพระสงฆ์ไว้ประกอบพิธีกรรม ในส่วนผู้เข้าร่วมงานมีการปูพื้นด้วยฟางข้าวเพื่อใช้เป็นที่นั่ง ซึ่งการจัดงานได้ยึดถือเอาความเรียบง่ายและเข้ากับธรรมชาติเป็นหลัก

เมื่อถึงวันงานวันที่ 15 มกราคม 2552 นอกจากชาวบ้านทรายมูลแล้ว ยังมีแขกผู้มีเกียรติที่ได้รับเชิญและที่รู้ข่าวมาร่วมงานกันจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีเยาวชนซึ่งเป็นนักเรียนจากโรงเรียนสะเมิงพิทยาคมมาร่วมงานกันอีกหลายคน ภายในงานมีการบอกกล่าวถึงที่มาที่ไปของการจัดงาน ซึ่งผู้จัดวางแม่เฒ่าวัยแปดสิบกว่าสะท้อนให้ฟังว่า “ไม่เคยร่วมงานบวชป่าที่ไหนมาก่อน และที่เฒ่ามาเคยร่วมงานบวชคน แต่บวชป่าไม่เคยสักที จึงอยากจะมาดูให้เห็นกับตาว่าเราทำกันอย่างไร” ภายหลังจากที่ประธานในพิธีซึ่งเป็นปลัดฝ่ายปราบปรามอำเภอสะเมิง โดยมาทำหน้าที่แทนนายอำเภอสะเมิงกล่าวเปิดงานและปลุกต้นไม้แล้ว ก็เป็นพิธีกรรมทางศาสนาซึ่งทางเจ้าคณะอำเภอสะเมิงเป็นผู้นำทางพิธีการ นอกจากจะมีการสวดเป็นภาษาบาลีแล้ว ยังมีการบรรยายธรรมะเกี่ยวกับการช่วยกันอนุรักษ์ดูแลและรักษาป่าไม้ ให้คงอยู่กับชุมชนตราบนานเท่านาน โดยทางคณะสงฆ์ของอำเภอสะเมิงจะให้การสนับสนุนและให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่ ถ้าหากหมู่บ้านหรือชุมชนอื่นจะทำเหมือนกับบ้านทรายมูล ซึ่งภายหลังจากพิธีกรรมทางศาสนาเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็มีการกล่าวสัตยาบันการอนุรักษ์ป่าของผู้ที่ร่วมงานทุกคน โดยมีเนื้อความที่สำคัญคือ

- จะช่วยกันรักษาป่าไม้บ้านทรายมูลไม่ให้ถูกทำลาย
- จะไม่ตัดไม้ในพื้นที่ที่มีการอนุรักษ์ หรือพื้นที่ที่หมู่บ้านประกาศห้ามไว้
- จะไม่เผาป่าเพื่อล่าสัตว์ เก็บของป่าหรือเพื่อหาประโยชน์อื่นใดจากการเผาป่า
- จะให้ความร่วมมือแก่หมู่บ้านและส่วนราชการในการดูแลรักษาป่า
- จะไม่บุกรุกป่าเพื่อการทำไร่เลื่อนลอย

หลังจากนั้นจึงมีการแจกจ่ายผ้าเหลืองให้แต่ละคน เพื่อนำไปบวชต้นไม้ภายในป่าห้วยเสือ ซึ่งเป็นการใช้ผ้าเหลืองมัดล้อมต้นไม้ไว้ทั้งต้นเล็กและต้นใหญ่

การบวชป่านอกจากจะใช้พิธีกรรมทางศาสนาเข้ามาเป็นเครื่องช่วยแสดงให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังเป็นการหลอมรวมจิตใจของคนที่ร่วมงานโดยเฉพาะคนในชุมชน ให้มีความรักและห่วงแหนทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตนเอง การให้สัตยาบันเปรียบเสมือนการให้คำมั่นสัญญาซึ่งเวลาจะเป็นตัวพิสูจน์ โดยบ้านปลายยอมเกิดดอกผลตามมาที่คุ้มกันอย่างแน่นอน

ภายหลังจากพิธีกรรมบวชป่าเสร็จสิ้น เป็นการเสวนาเพื่อปิดโครงการฯ ซึ่งในลานเสวนาได้เปิดโอกาสให้แต่ละคนแสดงความคิดเห็นต่อการทำวิจัยที่ผ่านมา มีการหยิบยกแผนพัฒนาฯ และโครงการพัฒนาฯ ที่ชุมชนได้ช่วยกันพิจารณาให้ความเห็นชอบ มีผู้ทรงคุณวุฒิบางท่านให้ข้อเสนอแนะว่า แผนพัฒนาฯ และโครงการพัฒนาฯ ที่เกิดขึ้น ควรมีเจ้าภาพที่ชัดเจนเพื่อให้สามารถแปลงไปสู่การปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งทางผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้สะท้อนให้ฟังว่า ในช่วงแรกมีการแบ่งความรับผิดชอบไว้อย่างชัดเจน แต่บางช่วงก็ไม่สามารถปฏิบัติได้ตามแผน ซึ่งได้มีการปรับให้เข้ากับสถานการณ์ในขณะนั้น อย่างไรก็ตามแผนพัฒนาฯ และโครงการพัฒนาฯ บ้านทรายมูล ก็มีการแปลงไปสู่การปฏิบัติแล้วไม่น้อยกว่า 5 โครงการ

นอกจากประเด็นด้านแผนและโครงการพัฒนาฯ แล้ว ยังมีประเด็นเกี่ยวกับการท่องเที่ยวซึ่งเป็นอีกหนึ่งโครงการที่ชุมชนอยากทำ แต่ติดปัญหาที่ไม่รู้จะเริ่มตรงไหน มีการพูดคุยกันว่าบ้านเราทำการเกษตรมานานแต่ยังทำก็ยังไม่ยากจน น่าจะมีกิจกรรมอย่างอื่นมาเสริมหรืออาจจะเป็นกิจกรรมที่มาปรับเปลี่ยนความเป็นอยู่ให้ดีกว่าที่เป็นอยู่ ทั้งนี้การท่องเที่ยวน่าจะเข้ามามีบทบาทที่สำคัญ แต่ควรจะมีการศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับบ้านทรายมูลก่อน ซึ่งมีผู้ที่สนใจอยากทำการศึกษาร่วมด้วย กลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงและกลุ่มผู้สูงอายุบ้านทรายมูล ที่ผ่านมาจากชุมชนโดยเฉพาะผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีประสบการณ์เกี่ยวกับการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นมาบ้างแล้ว และได้ประเด็นใหม่เกิดขึ้นในวงเสวนาว่า ทางชุมชนบ้านทรายมูลมีความต้องการจะศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับบ้านทรายมูล ซึ่งจะเป็นการทำวิจัยโดยมีชาวบ้านเป็นหัวหน้าโครงการ ซึ่งเป็นการปิดเพื่อเปิดอย่างแท้จริง

ในด้านความรู้ซึ่งเกิดขึ้นในชุมชน นอกจากชาวบ้านจะรับรู้ถึงพิธีกรรมการบวชป่าแล้ว สิ่งที่ยังซ่อนอยู่ด้านในคือการใช้พิธีกรรมการบวชป่าเป็นกุศโลบายในการอนุรักษ์แหล่งต้นน้ำลำธารตลอดทั้งการใช้การวิจัยแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเอง

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

บริบทชุมชน

บ้านทรายมูลตั้งอยู่ในที่ราบระหว่างหุบเขา อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอสะเมิง ประมาณ 1.5 กิโลเมตร อยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ตามระยะทางถนนประมาณ 50 กิโลเมตร จึงนับว่าเป็นชุมชนชนใกล้เมือง มีครอบครัวทั้งสิ้น 162 ครอบครัว ประชากรทั้งหมด 417 คน ขนาดครอบครัวโดยเฉลี่ยจึงเท่ากับ 2.57 คนต่อครอบครัว นับว่าเป็นครอบครัวขนาดเล็ก ในอนาคตบ้านทรายมูลจะขาดแคลนแรงงานซึ่งเป็นภาคส่วนที่สำคัญ ในจำนวนครอบครัวทั้งหมด มีเพียง 25 ครอบครัวที่มีรายได้จากภาคเกษตรมากกว่ารายได้นอกภาคเกษตร จึงถือได้ว่า ครอบครัวเพียงร้อยละ 15.43 เท่านั้นที่ประกอบอาชีพการเกษตรเป็นหลัก ที่เหลือประกอบอาชีพอื่นๆ ครอบครัวเกษตรกรมีรายได้เงินสดเฉลี่ยต่อปี 58,980 บาท มากกว่ารายได้เฉลี่ยของครอบครัวที่ประกอบอาชีพอื่นๆ ถึง 20,635 บาทต่อปี น่าจะเป็นเพราะว่าผู้ประกอบอาชีพอื่นๆ ส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้าง ที่มีรายได้ไม่แน่นอนครอบครัวในบ้านทรายมูลร้อยละ 54.32 และ 73.46 มีโทรศัพท์มือถือและตู้เย็นตามลำดับ มีค่าใช้จ่ายเป็นค่าบัตรเครดิตเงินโทรศัพท์มือถือและค่าโทรศัพท์บ้านปีละ 518,590 บาท หรือเฉลี่ย 266.76 บาทต่อครอบครัวต่อเดือน จึงเห็นได้ว่าครอบครัวในบ้านทรายมูลได้ปรับวิถีชีวิตเป็นวิถีชีวิตของคนในเมืองไปแล้ว ครอบครัวที่ประกอบอาชีพการเกษตรมีที่ดินครอบครัวละ 7.52 ไร่ ขณะที่ครอบครัวที่ประกอบอาชีพอื่นๆ มีที่ดินครอบครัวละ 3.18 ไร่ เป็นไปได้ว่าผู้ประกอบอาชีพอื่นๆ ได้สูญเสียที่ดินไปแล้วบางส่วน รายได้จากภาคเกษตรในชุมชนบ้านทรายมูลเท่ากับ 1,667,500 บาท ขณะที่มีการจ่ายในภาคเกษตรปีละ 1,617,100 บาท โดยภาพรวมการเกษตรในบ้านทรายมูลจึงเป็นอาชีพที่ไม่มีกำไรเป็นเงินสด แต่เกษตรกรอาจจะมีรายได้จากการเกษตรในรูปของอาหารที่ใช้บริโภคในครอบครัว มีเงินออมเฉลี่ย 6,229 บาทต่อครอบครัว

ผู้ประกอบอาชีพอื่นๆของบ้านทรายมูลเพียงร้อยละ 43.07 เท่านั้นเห็นว่าควรรื้อฟื้นประเพณี เรื่องราว และประเพณีชุมชนที่หายไป ขณะที่ผู้ประกอบอาชีพหลักในภาคเกษตรเห็นควรทั้งหมด แสดงให้เห็นว่า เมื่อออกไปประกอบอาชีพนอกชุมชน สมาชิกชุมชนเหล่านี้เห็นความสำคัญของประเพณี เรื่องราว และประเพณีชุมชนน้อยลง นอกจากนี้ผู้ประกอบอาชีพอื่นๆยังมี

ความรู้พื้นบ้าน เช่น การใช้ประโยชน์จากสมุนไพร การแสดงท้องถิ่น การแกะสลัก การแพทย์พื้นเมือง (หมอเมือง) น้อยกว่าผู้ประกอบการอาชีพหลักในภาคเกษตร

กระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม

การศึกษากระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม เพื่อวางแผนการพัฒนาชุมชนตามภูมิสังคมอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาบ้านทรายมูล หมู่ที่ 5 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่เน้นการมีส่วนร่วม ของคนที่อาศัยอยู่ในชุมชน โดยเฉพาะผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มาจากการเลือกตั้งและแต่งตั้ง ซึ่งประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้านทรายมูล ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน อสม. ผู้นำการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ ที่คนในชุมชนให้ความเคารพ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาได้แก่เจ้าอาวาสวัดทรายมูล และผู้อำนวยการโรงเรียนทรายทองราษฎร์อุทิศ

นับจากก้าวแรกที่มีการพูดคุยกับชุมชน จนพัฒนาไปเป็นโจทย์และคำถามการวิจัย เป็นสิ่งที่ชุมชนได้สะท้อนให้เห็นถึงความต้องการภายใน ที่ต้องการคิดและทำในสิ่งที่ชุมชนอยากจะทำ และอยากเป็นผู้กำหนดการเปลี่ยนแปลงเอง ไม่ใช่ให้ผู้อื่นซึ่งอยู่นอกชุมชนเป็นผู้กำหนดแต่เพียงฝ่ายเดียว การร่วมกันคิดแผนการพัฒนาชุมชนของตนเอง ผ่านประสบการณ์ตรง และจากการศึกษาดูงาน ชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการชุมชนตนเอง การหาคำตอบในหลากหลายลักษณะ การจัดเวทีให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน จนกระทั่งได้แผนการพัฒนาที่แบ่งออกเป็น 3 ด้าน ซึ่งประกอบด้วยแผนการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน แผนการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ แผนการพัฒนาด้านสังคมวัฒนธรรมและการศึกษา และแผนการพัฒนาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งต่อมาแผนทั้งหมดได้แปลงไปสู่โครงการพัฒนา ทั้งหมด 30 โครงการ

ผลที่เกิดขึ้นในเชิงกระบวนการ พบว่าในแต่ละกิจกรรมมีความสอดคล้องและต่อเนื่องกัน โดยการดำเนินกิจกรรมแต่ละกิจกรรม เป็นการดำเนินไปภายใต้วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมดังนี้

1. สร้างความเข้าใจ ในการทำแผนพัฒนาชุมชน
2. ประชุมทีมวิจัยและกลุ่มผู้นำชุมชน
3. ศึกษาบริบทชุมชนบ้านทรายมูลในด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมและการศึกษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4. ผู้นำชุมชนภายในหมู่บ้านศึกษาดูงาน การวางแผนพัฒนาชุมชน และการจัดการชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ

5. จัดเวทีชุมชนเพื่อคืนข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แก่ชุมชน ประมวลผลจากการศึกษาดูงานบ้านสามขา อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

6. ผู้นำชุมชนร่วมกันยกร่างแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล

7. จัดเวทีชุมชนเพื่อทำประชาพิจารณ์ร่างแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล

8. จัดฝึกปฏิบัติ การเขียนและการจัดทำโครงการให้แก่ผู้นำชุมชน

9. ผู้นำชุมชนร่วมกันเขียนโครงการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การศึกษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

แผนและโครงการที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม

และท้ายสุดเป็นการดำเนินการไปตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ซึ่งเป็นการแปลงแผนการพัฒนา ชุมชนบ้านทรายมูล ให้กลายเป็นโครงการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการศึกษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งการแปลงแผนการพัฒนาไปสู่การปฏิบัติดังกล่าว ทางชุมชนบ้านทรายมูลได้เริ่มดำเนินการ ให้เห็นเป็นรูปธรรมแล้วสามโครงการคือ โครงการทำแนวกันไฟฟ้า โครงการสร้างถังเก็บน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค และโครงการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน ในส่วนโครงการที่เหลืออีก 27 โครงการ ซึ่งประกอบด้วย

โครงการด้านโครงสร้างพื้นฐานจำนวน 8 โครงการ ได้แก่ โครงการสร้างสะพานคอนกรีตข้ามน้ำแม่สะเมิง โครงการสร้างถนนเข้าพื้นที่ทำการเกษตร โครงการสร้างถังเก็บน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค โครงการสร้างคลองส่งน้ำเข้าพื้นที่ทำการเกษตร โครงการสร้างรางระบายน้ำภายในชุมชน โครงการขุดลอกลำน้ำแม่สะเมิง โครงการขยายไฟฟ้าเพื่อการเกษตร โครงการสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตรและโครงการสร้างฝายกั้นน้ำแม่สะเมิง

แผนการด้านเศรษฐกิจจำนวน 6 โครงการ ได้แก่ แผนการขอเอกสารสิทธิในพื้นที่ทำการเกษตร โครงการจัดทำบัญชีครัวเรือน โครงการจัดตั้งกองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าว โครงการปลูกพืชประกันราคา โครงการส่งเสริมการทำเกษตรทฤษฎีใหม่(เกษตรแบบพอเพียง) และโครงการสร้างโรงผลิตปุ๋ยอินทรีย์ แผนการด้านเศรษฐกิจส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร โดยตรงผ่านความเห็นชอบในเวทีประชาพิจารณ์ของชุมชน เป็นสัดส่วนน้อยกว่าแผนการด้านโครงสร้างพื้นฐาน ด้านสังคม วัฒนธรรมและการศึกษา และด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม น่าจะ